

Kategorisering och integration

Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag

Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen

Stockholm 2004

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2004:48

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Information Rosenbad
Regeringskansliet
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 42 95
Telefon: 08-405 47 29
www.regeringen.se/propositioner/sou/pdf/remiss.pdf

Tryckt av Elanders Gotab AB
Stockholm 2004

ISBN 91-38-22134-9
ISSN 0375-250X

Förord

Integrationspolitiska maktutredningen tillsattes efter ett regeringsbeslut den 7 september 2000 och har i uppdrag att beskriva och förklara fördelningen av makt och inflytande mellan invandrare och infödda – till viss del även mellan infödda personer med invandrade respektive infödda föräldrar – i det svenska samhället. Resultaten är avsedda att ge underlag för en fördjupad diskussion om integrationspolitikens förutsättningar och framtida utformning och redovisas successivt i de rapporter utredningen publicerar. Som brukligt är i vetenskapliga sammanhang är författarna ensamma ansvariga för innehållet.

Kategorier är ett ofrånkomligt inslag i det sociala livet. I offentliga såväl som privata sammanhang påverkas relationer och beslut av verkliga eller förmodade skillnader mellan olika grupper av individer. Men var och hur förmedlas egentligen information om de egenskaper och erfarenheter som utmärker vissa kategorier och särskiljer dem från andra?

Den här antologin handlar om hur sociala identiteter formas och gestaltas i olika samhällsfärer. De medverkande författarna belyser hur föreställningar om grupper reproduceras i offentlig politik, i pressen och i människors vardagliga kontakter. Begrepp och principer som ligger till grund för kategoriseringar analyseras kritiskt, och samtida observationer ställs också i historiens ljus. I fokus står framförallt kategorin ”invandrare”. Författarna visar hur denna beteckning fylls med ett innehåll långt bortom dess egentliga innebörd. Därigenom får stereotypa föreställningar en gynnsam grogrund – en slags diskursiv diskriminering framträder här som ett av integrationens verkligt stora, men osynliga, hinder.

De författare som ökar medvetenheten om dessa hinder är verksamma inom en rad mer specifika forskningsfält. Som företrädare för flera olika discipliner – journalistik och masskommunikation, historia, sociologi, samt statsvetenskap – bidrar de samtidigt med en bred uppsättning teoretiska infallsvinklar på den problematik som behandlas.

Förutom att ställa en värdefull samling uppsatser till förfogande har de medverkande författarna också bidragit med insiktsfulla och konstruktiva kommentarer, såväl på enskilda kapitel som på bokens helhet.

Carita Ytterberg på utredningens kansli har förtjänstfullt bistått oss i det tekniska redigeringsarbetet och med projektets administration. Frida Jangsten har assisterat med korrekturläsning och annan väsentlig hjälp. Vi vill rikta ett varmt tack till samtliga medverkande för deras insatser!

Uppsala i april 2004

Anders Westholm
Särskild utredare

Karin Borevi
Utredningssekreterare

Per Strömblad
Utredningssekreterare

Innehåll

1.	Kategorisering och integration – en introduktion <i>Karin Borevi och Per Strömblad</i>	7
2.	Forskning och föreställningar – betydelsen av hur rasism definieras inom forskning och i utredningar <i>Anders S. Wigerfelt</i>	21
3.	Nyhetslogik och främlingssyn i mediernas konstruktion av 'invandrare' <i>Ylva Brune</i>	55
4.	Stereotyper i vardagen: Bilder av "de främmande" <i>Bo Petersson och Anders Hellström</i>	99
5.	På tal om invandrare, integration och svenskhet <i>Anita Brnic</i>	143
6.	Minoritetspolitik och skapandet av kollektiva kategorier <i>Ulf Mörkenstam</i>	169
7.	Mångfald, nationell identitet och samhörighet <i>Charles Westin</i>	201
	Författarna	231
	Integrationspolitiska maktutredningens rapporter	232

1. Kategorisering och integration – en introduktion

Karin Borevi och Per Strömblad

Invandrarna som kommer hit har svårt att integrera sig. De håller sig mest för sig själva, har sina egna föreningar, en annorlunda matkultur, läser tidningar från hemlandet, och lär sig inte språket ordentligt. Denna isolering från det omgivande samhället ger näring åt fördomar och leder stundtals till öppna konflikter med de infödda. Bråk mellan invandrade och infödda ungdomar förekommer allt som oftast.

Ovanstående är ett kort referat av en radiodokumentär om integrationsproblematik. Men vad är det egentligen vi ser framför oss när uttryck som ”invandrare”, ”integrera sig”, och ”hemlandet” skyntar förbi? Vilka bilder tränger sig fram genom informationsflödet, och vilka alternativa bilder filtreras bort? Hur ser verkligheten ut i betraktarens öga? Dokumentären handlar om förhållanden på Costa del Sol i södra Spanien, och mer precist om vilka svårigheter som den etniska gruppen ”svenskar” (en storleksmässigt ganska betydande minoritet i Spanien) upplever i mötet med det nya samhället där.¹ Den är utformad så att radiolyssnaren tvingas reflektera över vilka grupper av människor som flitigt använda kategorier symboliserar. Och det är inte en orimlig misstanke att en genomsnittlig infödd svensk lyssnare förbryllas – kanske rentav provoceras – av att den kategori som hon eller han själv tillhör plötsligt refereras till med beteckningar som ”invandrarna” eller ”etnisk grupp”. Det finns sannolikt en viss tröghet i individens perspektiv, när kontexten förskjuts på det sätt som (mycket medvetet) skedde här.²

¹ Dokumentären, som sändes i Sverige Radio P1, heter ”Jävla vitskallar!” och är gjord av Daniel Velasco. För detta arbete belönades han bland annat med Stora Journalistpriset 2003 i kategorin ”Årets berättare” (se vidare Sveriges Radio 2004).

² Det intellektuella underhållningsvärdet höjs ytterligare av att Daniel Velasco konsekvent använder den svenska integrationsdebattens terminologi som en relief; sålunda beskriver han t.ex. ungdomar som ”helspanska” respektive som ”andra generationens invandrare” (barn till invandrare från Sverige som är födda i Spanien).

Människor kan antas sträva efter att bringa någon slags ordning i tillvarons alla intryck, och styrs därtill i hög grad av regler och konventioner om hur olika kategorier av individer ska sorteras och positioneras i förhållande till varandra. Genom hela livet är vi indelade i olika formella och informella grupper; till exempel i skolan, på arbetsplatsen och under fritiden.³ De roller som vi därigenom tilldelas skiljer sig åt i fråga om makt, status och förväntningar. Ett ”medlemskap” i en given grupp kan vara förknippat med rätten att bestämma över andra (åtminstone i vissa avseenden) och omvänt kan det förstås också innebära att man snarare är föremål för andras maktutövning. Det krävs ingen större fantasi för att föreställa sig att sådana gruppskillnader kan påverka individer på en mängd olika sätt.

Men låt oss dröja kvar vid själva kategoriseringsproblemet som sådant. Redan här inställer sig nämligen flera intressanta frågor. Man kan exempelvis fråga sig vem som ytterst har makt över kategorierna. Hur och var fattas beslut om de indelningsgrunder efter vilka människor uppmärksammas och bedöms? Men man kan också fråga sig under vilka förutsättningar kategorier – när de väl är etablerade – fylls med föreställningar om sociala identiteter, och hur sådana föreställningar i sin tur reproduceras i samhället. När börjar de etiketter som fästs vid människor så att säga leva sitt eget liv, vid sidan om de ytligt sett neutrala språkliga benämningarna? Var formas uppfattningar om beteckningarnas sociala innebörd? Det är frågor av detta slag som står i fokus för den här antologin.

Behovet av kategorier

Att kategorisera individer efter mer eller mindre objektiva karaktäristika kan nog ofta uppfattas som en tämligen trivial uppgift. Det är normalt inga större svårigheter att fastställa en individs kön, ålder eller nationella ursprung. I många fall finns här inte heller något iögonfallande legitimitetsproblem. Det ter sig exempelvis både naturligt och nödvändigt att administrativa kategoriseringar görs inom den offentliga politikens ramverk. För att bedriva fördelningspolitik i syfte att utjämna livsvillkor måste ju staten definiera de grupper som på ett eller annat sätt ska tilldelas (mer) resurser (än andra). Förmåner kan vara mer eller mindre generellt utformade, men vare sig det gäller barnbidrag, bostadsbidrag eller socialbidrag krävs entydiga kriterier

³ Att betrakta grupper som ”formella” eller ”informella” baserar sig på en av flera teoretiskt fruktbara klassifikationer som föreslagits i litteraturen. För en introduktion till socialpsykologisk grupp teori, se t.ex. Angelöw och Jonsson 1990:kap. 6.

för att slå fast vem som är berättigad till stöd (jfr Borevi 2000:130, 137). Och även om medborgarna har olika åsikter om välfärdspolitikens omfattning och utformning finner de det sannolikt inte anmärkningsvärt att stundtals bli indefinierade i grupper som ”studerande”, ”småbarnsföräldrar” eller ”folkpensionärer”.

Likaså är kategoriseringar oundgängliga för att nå kunskap om världen. Forskare måste klassificera empirisk information för att kunna göra meningsfulla beskrivningar och analyser (jfr Asplund 1971; Rosing 1978:87–94; Westin m.fl. 1999:12–15) och detta oavsett om det gäller kemiska grundämnenes beskaffenhet, himlakroppars rörelser eller människors politiska attityder. Data hämtade från experimentstudier, observationer och opinionsundersökningar måste ordnas och systematiseras för att kunna ge underlag för teoriprövning och prognoser.

I ett senare led fordrar därtill förmedlingen av kunskap kategoriseringar. Journalister har krav på sig att förenkla och renodla den information som ska kommuniceras till en bredare allmänhet (jfr Petersson och Carlberg 1990:94–102). Komplikationer och nyanser måste då stå tillbaka för att nyhetsartiklar och korta reportage i etermedia ska bli begripliga. I pedagogiskt syfte, men också för att väcka intresse, behöver man därför kunna referera till enkla indelningar av exempelvis befolkningsgrupper.

Den belastade kategorin ”invandrare”

När det gäller indelning och etikettering av människor måste man dock beakta att beteckningar långt ifrån alltid är värdemässigt neutrala. Lite tillspetsat uttryckt har kategorisering en baksida som stavas stigmatisering. Mycket tyder på att den kategori som vi särskilt intresserar oss för här – ”invandrare” – belastas av negativa övertoner som i förlängningen riskerar att verka diskriminerande.

Själva termen invandrare betecknar i strikt mening inget annat än personer som själva har flyttat från ett land till ett annat. Från det ”nya” landets horisont betraktat är man då invandrare; och med utgångspunkt i det land man flyttat från (inte sällan benämnt ”hemlandet”, vilket kan te sig märkligt) är man på motsvarande sätt utvandrare. De människor som flyttat till Sverige representerar utan tvekan en betydande mångfald ifråga om bakgrund, erfarenheter och förutsättningar. Med invandring från snart sagt världens alla hörn är det naturligtvis befogat att ställa den kritiska frågan vad alla dessa

människor egentligen har gemensamt – utöver erfarenheten att, vid olika tidpunkter och av olika skäl, ha immigrerat.

Gruppens heterogenitet till trots får emellertid invandrarbegreppet allt som oftast en närmast etnisk innebörd. Termen invandrare tycks i praktiken reserveras för befolkningskategorier som utifrån föreställningar om etnicitet och kultur antas skilja sig påtagligt från den ”svenska” majoritetsbefolkningen. Hur detta i praktiken kan gestalta sig ska vi se upprepade exempel på i de texter som följer. Tankegången är för övrigt inte heller ny. I en tidigare begreppsutredning, utgiven av Socialstyrelsen, hävdar författarna att: ”[i] Sverige har begreppet invandrare kommit att få en folklig betydelse av *icke-svensk*. Denna innebörd har blivit en negering av allt som det svenska står för, och har inte nödvändigtvis någon relation till invandring som sådan.” (Westin m.fl. 1999:101, kursiv i original).

I en sådan överförd betydelse handlar invandrarskap snarare om främlingskap än om själva immigrationens konsekvenser för enskilda individer eller för samhället i stort. Invandrare antar skepnad av en tänkt kategori, konstituerad framförallt i relation till det som upplevs som mer bekant och vanligt. Samtidigt blir då emellertid kategoriens gränslinjer suddiga. Vem som i realiteten refereras till som invandrare bedöms utefter en skala som tycks vara oberoende av faktisk immigration. För en given grupp blir, om man så vill, ”graden av invandrarskap” en fråga om hur ”(o)svenska” gruppens medlemmar anses vara. Därmed kan det rentav vara så att en representant för den ”typiske invandraren” i många fall inte alls behöver ha invandrat till Sverige.

Av allt att döma är det också utifrån en dylik föreställningsram som den terminologiskt högst tveksamma – men åtminstone i massmedia mer eller mindre dagligen observerbara – dikotomiseringen ”invandrare och svenskar” ska förstås.⁴ En ”invandrare” klassificeras då som en person som inte är, och knappast heller kan bli, ”svensk”. Det blir med andra ord ”logiskt” omöjligt att vara en invandrad svensk, eller en svensk som (någon gång) har invandrat. Det statsrättsliga medborgarskapet tycks här sakna betydelse. Likaså tycks individens subjektiva identitet vara oviktig; vad en person själv ”känner sig som” (och i vilken mån hon eller han anser sig ha flera överlappande identiteter) blir tämligen ointressant om man betraktar individer som *antingen* invandrare eller svenskar. Dikotomiseringens bräckliga

⁴ Den kan noteras att dikotomiseringen ”invandrare och svenskar” inte endast möter massmediakonsumenten, utan stundtals även den som studerar myndighetsrapporter och forskningspublikationer (även av mer sentida datum); se t.ex. Ahlberg 1996 och Johansson 2002.

fundament är en ytlig karaktärisering främst utifrån utseende, med en föreställd ”svenskhet” som jämförelsepunkt.

Detta kan i sin tur tänkas ladda själva invandrarbegreppet med föreställningar om den annorlunda och avvikande främlingen. Ett intressant tankeexperiment är här att reflektera över den reella (snarare än formella) innebörden i ord som bildats med ”invandrare” (eller avledning) som prefix. Vad och vem ser man framför sig när termer som ”invandratäta bostadsområden” nämns? Är det en stadsdel i Strömstad där en oproportionerligt hög andel norrmän bor? Vilka varor är det egentligen som säljs i ”invandrarbutiker”? Finska mobiltelefoner? Vem döljer sig bakom tidningsrubriker av typen ”invandrarflickor måste få hjälp”? Kommer de ursprungligen från Tyskland, eller från något annat land – längre bort?

Som vi tidigare nämnt kan det förvisso finnas administrativa skäl att avgränsa befolkningskategorier. De invandrade kan som kollektiv betraktat tänkas ha temporära behov av välfärdspolitiska insatser, såsom stöd för språkinläring. Men det skulle också kunna finnas mer långsiktiga behov av bistånd i denna grupp, exempelvis för att kunna bevara kulturella traditioner; något som i så fall skulle motivera att man som invandrad tillhör en offentlig-politisk målgrupp även långt efter själva immigrationen.⁵

En kompensatorisk politik av detta slag skulle sannolikt inte behöva resultera i att målgruppen i fråga stigmatiseras. Men likväl tycks åtgärder som syftar till att befrämja integration kunna verka i snarast motsatt riktning. Detta har i självkritisk ton även politiska beslutsfattare påpekat; i den socialdemokratiska regeringens integrationspolitiska proposition från 1997 hävdar man rentav att:

[i]nvandrapolitiken, tillsammans med den särskilda administration som byggts upp för att genomföra den, har [...] på ett olyckligt sätt kommit att förstärka en uppdelning av befolkningen i ett ”vi” och ett ”dom” och därigenom medverkat till uppkomsten av det utanförskap som många invandrare och deras barn upplever i det svenska samhället. (Prop. 1997/98:16:17–18.)

Invandrapolitiken anklagades här som synes för att åtminstone i vissa avseenden ha ökat klyftorna i samhället. Men hur mekanismerna här närmare bestämt antas fungera är inte självklart. Är det den offentliga politikens själva genomförande som dikotomiserar befolkningen i ”vi

⁵ Historien om den politik som riktar sig till invandrare i Sverige kan sägas inrymma båda dessa bevekelsegrunder; men därtill också intressanta tyngdpunktsförskjutningar dem emellan (Borevi 2002:kap 3).

och dom”? Eller står orsakerna till denna strukturerings av medvetandet snarare att finna i det sätt på vilket problem formuleras och problemformuleringen reproduceras, i politiken men också i samhället i stort?

Vi ska längre fram i boken se intressanta exempel på hur forskning och officiell statistik producerar en slags basinformation för kategoriserande (och inte sällan kategoriska) beskrivningar. Inte minst viktigt i detta sammanhang är att tillgängliga fakta har blottlagt en betydande – och växande – välfärds-klyfta mellan invandrade och infödda svenskar (se t.ex. Fritzell och Lundberg 2000:153). De invandrade har exempelvis tenderat att bli alltmer missgynnade när det gäller en central välfärdsindikator som position på arbetsmarknaden (jfr Gustafsson, Hammarstedt och Zheng 2004). I jämförelse med infödda svenskar är invandrade i högre grad arbetslösa och har allmänt sett en svagare ställning på arbetsmarknaden. Arbetslöshet och bidragsberoende kan i en rad avseenden förväntas leda till försämrade villkor för de individer som drabbas (Franzén 2004; jfr Adman 2004:kap 3). Men på en mer övergripande nivå är det också rimligt att anta att en grupp som på olika sätt missgynnas i samhället därtill tenderar att bli vad man skulle kunna kalla för diskursivt underordnad.

I den offentliga politikens beslutsunderlag såväl som i massmedias rapportering och allmän debatt riskerar beteckningen ”invandrare” att i första hand förknippas med problem av olika slag. Det sätt på vilket man talar om denna befolkningskategori kommer därmed att präglas av en slags negativ förståelse. Med ett kontinuerligt fokus på ofullkomlighet – vare sig det gäller de invandrades förutsättningar att göra sig gällande i det svenska samhället, eller det offentliga kapacitet att åtgärda problem – riskerar själva diskussionen som sådan att bli en belastning för den som upplever sig utpekad. Att ständigt mötas av information om att man tillhör en problemtung kategori kan förväntas påverka den enskilde individens självbild och självtilltro negativt.

Kunskap, medvetenhet och makt – antologins bidrag

Det behövs tvivelsutan mer kunskap om hur och varför vissa grupper i samhället tenderar att omtalas och karaktäriseras i enlighet med, till synes, förutbestämda schabloner. Sådan kunskap är värdefull i sig; men dessutom nödvändig, kan man hävda, för den som konstruktivt vill utvärdera rådande situation och föreslå förändringar. För att nå ett

tillstånd av verklig integration – i betydelsen jämlika villkor mellan grupper av olika nationellt och etniskt ursprung – krävs en medvetenhet, inte bara om synliga utan också om mer osynliga hinder i samhället.

Stereotypa föreställningar om kategorin invandrare utgör exempel på hinder av detta senare slag. Samtidigt måste man dock konstatera att problemet här är svårbemästrat. De komplexa mekanismer som skapar och reproducerar kollektiva identiteter kan knappast, i den mån de alls är möjliga att blottlägga, förväntas vara lätt åtkomliga genom lagstiftning eller informationskampanjer. Den makt som våra föreställningar och referensramar utövar kan inte spåras till en identifierbar aktör eller källa (jfr Digeser 1992).

Det kan tyckas ligga nära till hands att här peka på förekomsten av den ”tankekontroll” som har diskuterats i maktlitteraturen (Lukes 1974; Gaventa 1980; jfr Petersson 1989:31; Petersson och Carlberg 1990:10–12). Denna mer subtila form av maktutövning antas kunna blockera potentiella konflikter genom att problem aldrig blir formulerade (och därför inte ens behöver motas bort av dem som har makt över dagordningen). Men i detta fall aktualiseras knappast några tydliga gruppintressen. Det kategoriseringsproblem vi diskuterar innebär snarare att alla samhällsmedlemmar ålägger sig en restriktion. Vårt gemensamma synfält begränsas genom de stereotyper, och i förlängningen fördomar, som kategoriseringen alstrar. Detta riskerar i sin tur att skapa onödiga hinder när vi tar ställning respektive agerar i vardagliga relationer, utifrån föreställningar om vad som är möjligt och rimligt.

* * *

Kategorier kan rent definitionsmässigt vara mer eller mindre komplicerade. Men även i de tekniskt sett enkla fallen finns en symbolisk aspekt som kan bidra till att forma de samtal som förs, såväl i offentlighet som i vardagsliv. Utgångspunkten här är att processer av detta slag behöver identifieras och undersökas närmare. De studier vi har samlat i denna antologi bidrar till att öka kunskapen och medvetenheten om kategoriseringarnas potentiella makt över våra tankar. Kartläggningen är bred i så måtto att en rad samhälleliga sfärer uppmärksammas. Författarna analyserar diskurser som låter sig observeras inom forskning, massmedia, offentlig politik och vardagsliv. Sammantaget blottlägger dessa analyser en rad centrala mekanismer. Att reflektera över dessa blir närmast en obligatorisk uppgift för alla som intresserar sig för hur integrationen kan befrämjas – i så måtto att vare

sig faktisk bakgrund, eller påklistrade etiketter, ska kunna påverka förutsättningarna för jämlikhet i det svenska samhället.

Anders S. Wigerfelt uppmärksammar samhällsforskningens ansvar när det gäller hur begrepp och benämningar uttyds och uppfattas. Detta är nämligen inte bara en intern angelägenhet. Hur forskarna använder termer som rasism, främlingsfientlighet och diskriminering i studier av integrationsproblem har betydelse inte endast för forskningsresultaten utan också för de världsbilder som därigenom sprids i det övriga samhället. Genom definitionsmässiga avgränsningar kan vissa företeelser bli mindre allsidigt belysta än vad som vore önskvärt, och skevheter i detta avseende kan då också komma att avspegla sig i underlag för politiska beslut.

I fokus för Wigerfelts uppsats står framförallt begreppet rasism. Han redogör utförligt för hur detta begrepp kommit att definieras och användas under skilda tidsepoker och diskuterar kritiskt dess tillämplighet i dagens Sverige. Med stöd i en undersökning av rasismens olika yttringar i den skånska orten Klippan problematiseras den traditionella ståndpunkten att rasism måste definieras utifrån biologiska skillnader. Stereotypa negativa uppfattningar om kategorin invandrare baseras inte endast på hudfärg utan också på kultur, religion och mer vaga föreställningar om främlingskap. Utan att behöva ta sig uttryck i fysiskt våld (vilket också förekommer) kan nedvärderingen av dem som uppfattas som annorlunda och främmande sägas uppvisa en slags rasistisk logik. Likartade mekanismer kan spåras, hävdar Wigerfelt, i den öppet manifesterade rasismen och i "vanliga svenskar" (ofta oreflekterade) underordning av dem som kategoriseras som invandrare. Forskningen måste därför fördjupas om hur de faktiska relationerna ser ut mellan attityder och praktiker vars gemensamma nämnare är att de yttrar sig i olika former av diskriminering; detta för att på allvar kunna bidra till diskussionen om hur olika slags "rasismer" ska motverkas.

Om forskningen kan sägas ha ett ansvar för hur fenomen beskrivs och tolkas gäller utan tvekan detsamma för nyhetsmedierna. *Ylva Brune* bidrar här med en studie om nyhetsjournalistikens roll när det gäller den mentala konstruktionen av kategorin invandrare. I enlighet med tidigare resonemang (se föregående avsnitt) baserar sig denna diskursproduktion vanligtvis inte på kategorins administrativa avgränsning gentemot den naturliga motpolen infödda svenskar. Dess egentliga

innebörd underordnas istället reproduktionen av en ”medieinvandrare”, en föreställd kategori vars egenskaper kontinuerligt refereras och renodlas i den dagliga nyhetsrapporteringen.

Brune analyserar artiklar från ett antal större dagstidningar, hämtade dels från mitten av 1970-talet (då termen invandrare på allvar började användas i medierna) och dels från de senaste åren. Dessa empiriska nedslag ger påfallande samstämmiga resultat, något som också bör ses i relation till det svenska samhällets förändringar under de senaste 30 åren (inbegripet hur befolkningsgruppen invandrade har förändrats i fråga om sammansättning och storlek). Nyhetsartiklarnas ”invandrare” framträder i återkommande roller som avvikande och främmande (ibland rentav hotfulla), och förknippas därtill med brister som det svenska samhället har svårt att hantera. Problembeskrivningar kan baseras på skillnader som framkommer i officiell statistik (även marginella sådana skillnader). Det kan gälla förhållanden på arbetsmarknaden eller inom utbildningsväsendet. Genom nyhetsmakandets särskilda logiker inordnas dessa emellertid i en övergripande idéstruktur (eller ”tolkningspaket”) innehållande en slags ramberättelse – jämte etablerade bilder och symboliker – om vilka ”invandrarna” är; varifrån de kommer, var de bor och hur de lever. Ställda i relation till en diffus, ofta helt outtalad, föreställning om ett normerande ”svenskt vi” avgränsas och generaliseras på så vis ”de andra”. Samtidigt förlänas allehanda jämförelser baserade på denna uppdelning nyhetsvärde.

Bo Petersson och *Anders Hellström* ägnar likaledes sitt kapitel åt en jämförande analys av tidningstexter. Till skillnad från Brunnes studie ligger dock fokus här på lokalpressen, och deras jämförelse baseras på material från dagstidningar i fyra europeiska småstäder. Det svenska fallet Ljungby, med dess dominerande lokala tidning Smälänningen, relateras till tre storleksmässigt jämförbara orter i Danmark (Skive), Tjeckien (Havlickuv Brod) och Österrike (Amstetten).

Petersson och Hellström undersöker förekomsten av olika slags stereotyper med avseende på hur invandrare och flyktingar (och, när det är befogat, därtill inhemska minoriteter) porträtteras och gestaltas i de respektive lokala dagstidningarna. Vissa intressanta skillnader visar sig kunna identifieras i detta material; men huvudresultatet är likväl att en och samma typologi anmärkningsvärt väl beskriver hur ”de främmande” skildras i samtliga lokalsamhällen. Invandrare och flyktingar beskrivs stereotypifierande som ett ”hot” eller en ”belastning” för övriga invånare. Rapporteringen handlar då oftast om brottsbenägenhet respektive om att de på olika sätt är i behov av särskilda (och

kostsamma) insatser. De positiva motbilderna (där de invandrade istället blir en "tillgång") förekommer mycket sparsamt; och därtill påpekar författarna att den bild som ett fåtal enskilda "framgångs-sagor" förmedlar inte utan vidare bidrar till önskvärd nyansering. Genom att bli något av undantag som bekräftar regeln kan de rentav förstärka den övergripande negativa idéstruktur som åtföljer rapporteringen om dem som kategoriseras som invandrare.

I Peterssons och Hellströms fokus ryms tanken att lokalpressen i hög grad kan förväntas reflektera integrationens (och integrationspolitikens) vardagliga förutsättningar och dess diskurser på "gräsrotsnivå". Ett likartat tema ramar in den studie som *Anita Brnic* bidrar med i denna antologi. Brnic kompletterar emellertid bilden i så måtto att hennes fokus ligger på mottagarna av information, snarare än på avsändarna. Med hjälp av material från samtalsintervjuer med 22 unga kvinnor analyserar hon de föreställningar om integration som kommer till uttryck i mer vardagliga diskurser, bortom officiella ställningstaganden och offentliga samtal.

De kvinnor som intervjuades är alla födda i Sverige. Deras respektive bakgrunder kan emellertid sägas skilja sig åt genom föräldrarnas nationella ursprung. I urvalet ingick personer vars föräldrar är infödda svenskar, men också personer vars föräldrar (en av dem eller båda) har invandrat till Sverige; de senare representerade därtill en rad olika nationaliteter. De intervjuade kunde därigenom förväntas ha reflekterat från skilda utgångspunkter över de invandrades situation i, och relation till, det svenska samhället. Brnic finner dock betydande likheter i kvinnornas resonemang om hur och i vilken grad invandrare bör "anpassa sig" respektive "bevara sin egen kultur". Även i detta empiriska material återkommer föreställningar om "svenskheten" som en naturlig om än svårpreciserad jämförelsepunkt. De intervjuade ger därtill uttryck för en ambivalens, som Brnic också spårar paralleller till i den svenska integrationspolitiken: samtidigt som invandrare, inte minst för sitt eget bästa, bör lära sig – och anpassa sig till – såväl kodifierade som oskrivna regler i det svenska samhället kan de svårligen förväntas skifta nationell identitet och bli "svenskar" – inte ens på lång sikt. Officiellt finns här ett utrymme för individens fria val. Men i vardagliga integrationspolitiska diskussioner är, av Brnics resultat att döma, en "svensk identitet" mycket svår att förvärva för den som uppfattas tillhöra kategorin invandrare.

En intressant uppföljande fråga är huruvida det offentliga ska påverka människors förutsättningar att välja grupptillhörighet och "identitet". Som vi tidigare har noterat är förvisso en ambitiös

offentlig politik närmast per definition en producent av sociala kategorier; välfärdsstatliga arrangemang för omfördelning och kompensation fordrar ju en tämligen vidsträckt kategorisering av samhällets medlemmar. Men kan och bör en sådan indelning också baseras på föreställningar om kulturella olikheter, och får i så fall detta några särskilda konsekvenser?

Ulf Mörkenstam tar sig an denna fråga i en normativ analys av hur minoritetsrättigheter kan motiveras och tillgodoses. Han konkretiserar sina argument genom att utnyttja officiella dokument rörande den svenska samepolitiken.

Mörkenstam finner skäl att kritisera inflytelserika normativa teorier rörande minoritetsrättigheter. Dessa tenderar att betrakta kollektiva kategorier som givna och oföränderliga, vilket är problematiskt eftersom man då riskerar att bortse från betydelsefulla konsekvenser av den kategoriserande politiken som sådan. Hur grupper som ska bli föremål för särskilda insatser mer precist definieras och särskiljs från den övriga befolkningen kan nämligen visa sig ha stor betydelse. Mörkenstam påvisar i sin studie hur idéer som initialt ligger till grund för en kategorisering kan påverka ramarna för debatten och det politiska beslutsfattandet under avsevärd tid. Denna problematik blir särskilt intrikat, menar författaren, när föreställningar om kulturella egenskaper åberopas som indelningsgrund. Sådana egenskaper är notoriskt oskarpa och föränderliga. Genom att en viss föreställning om en grupp får officiell status – och därmed etablerar en ”sanning” om de attribut eller företeelser som utmärker gruppen – exkluderas individer som enligt sig själva, men inte den officiella normen, tillhör gruppen i fråga. Gränsdragningen kan därigenom upplevas som både godtycklig och orättfärdig. Utöver detta kan den också bidra till att upprätthålla och legitimera en hierarkisk ordning i samhället. Som Mörkenstam visar finns det även inom den samtida samepolitiken tendenser till att rättigheter tilldelas mer eller mindre på nåder av majoritetsbefolkningens institutioner. Den offentliga politiken riskerar därmed att befästa snarare än utmana ett traditionellt synsätt – med mer subtila former av stigmatisering och ojämlikhet som resultat.

För att en framtida minoritetspolitik bättre ska kunna befrämja förutsättningarna för reell demokratisk jämlikhet krävs enligt författaren sannolikt förändrade institutionella arrangemang. Han pekar här på den klassiska demokratiska majoritetsmodellens oförmåga att tillvarata minoritetsgruppers intressen, på ett sätt som de berörda finner legitimt och rättvist.

Behovet av omprövning i fråga om etablerade institutioner och förhållningssätt diskuteras också i antologins avslutande bidrag. *Charles Westin* analyserar här den svenska integrationspolitikens mer övergripande förutsättningar. Sett till befolkningens nationella ursprung, etniska och kulturella identiteter, verkar alla samhällets institutioner i en faktiskt existerande mångfald av kategorier. Med stöd i normativa principer om demokrati och rättvisa vidtas också åtgärder för att alla befolkningsgrupper ska bli delaktiga i samhället och i syfte att motverka diskriminering. Men för att i framtiden kunna förverkliga målet om reellt jämlika villkor krävs enligt författaren en manifesterad vilja att ompröva och förändra de praktiker som ytterst har sin grund i föreställningar om den svenska nationalstaten.

Westin efterlyser här en vision om hur det jämlika mångfaldssamhället ska gestalta sig. För att seriöst kunna formulera en sådan fordras dock en omfattande revision av de synsätt och mentala konstruktioner som genomsyrar samhället. Författaren pekar här på en intressant inspirationskälla: den så kallade Parekh-rapporten som publicerades i Storbritannien år 2000.⁶ I denna rapport diskuteras bland annat behovet av att komma till rätta med mytbildning i fråga om vad som uppfattas som brittiskt; och hur social sammanhållning kan åstadkommas när tidigare föreställningar om ett gemensamt nationellt arv måste överges. Westin överför dessa tankegångar på den svenska situationen och identifierar också här ett behov av en ny ”nationell berättelse”. Genom en historisk tillbakablick påvisar han det tveksamma i att betrakta Sverige som en tidigare etniskt och kulturellt homogen enhet, som först under senare tid förändrats i riktning mot ökad mångfald. Föreställningar om vari det ”svenska” består kan och bör utmanas, menar författaren, av universella jämlikhets- och rättvisepprinciper för vilka olikhet, snarare än föreställd likhet, är ett normalt tillstånd. Ett moderniserat medborgarskapsbegrepp, som också i realiteten är avkodat från budskap om vem som egentligen är ”svensk”, skulle här fylla ett viktigt behov. I den mån sociala identiteter, och därmed kategorier, är föreställda och föränderliga bör vi – om vi vill – kunna förändra uttolkningarna av vem som egentligen tillhör en gemenskap.

⁶ Rapportens formella namn är ”The Future of Multi-Ethnic Britain” och författades av en kommission initierad av den fristående tankesmedjan *Runnymede Trust* (Parekh m.fl. 2000).

Referenser

- Adman, Per. 2004. *Arbetslöshet, arbetsplatsdemokrati och politiskt deltagande*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Ahlberg, Jan. 1996. *Invandrades och invandrades barns brottslighet. En statistisk analys*. BRÅ-rapport 1996:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Angelöw, Bosse och Thom Jonsson. 1990. *Introduktion till socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Asplund, Johan. 1979. *Sociala egenskapsrymder. En introduktion i formaliseringsteknik för sociologer*. Stockholm: Argos.
- Borevi, Karin. 2000. "Positiv särbehandling och invandrapolitik i Sverige." i Erik Åsard och Harald Runblom. red. *Positiv särbehandling i Sverige och USA*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Borevi, Karin. 2002. *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Digester, Peter. 1992. "The fourth face of power." *The Journal of Politics* 54:977–1007.
- Franzén, Eva. 2004. "Invandrare och socialbidragstagare – ett liv i ofärd." i Jan Ekberg. red. *Egenförsörjning eller bidragsförsörjning? Invandrarna, arbetsmarknaden och välfärdsstaten*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen, SOU 2004:21. Stockholm: Fritzes.
- Fritzell, Johan och Olle Lundberg. 2000. *Välfärd, ofärd och ojämlikhet. Levnadsförhållanden under 1990-talet*. Rapport från Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:41. Stockholm: Fritzes.
- Gaventa, John. 1980. *Power and powerlessness. Quiescence and rebellion in an Appalachian valley*. Oxford: Clarendon Press.
- Gustafsson, Björn, Mats Hammarstedt och Jinghai Zheng. 2004. "Invandrades arbetsmarknadssituation – översikt och nya siffror." i Jan Ekberg. red. *Egenförsörjning eller bidragsförsörjning? Invandrarna, arbetsmarknaden och välfärdsstaten*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen, SOU 2004:21. Stockholm: Fritzes.
- Johansson, Marcus. 2002. *Exkludering av invandrare i stadspolitiken. Makt och maktlöshet i Örebro 1980–2000*. Örebro Studies in Political Science 4. Örebro: Örebro universitet.
- Lukes, Steven. 1974. *Power. A radical view*. London: Macmillan.
- Parekh, Bhikhu m.fl. 2000. *The future of multi-ethnic Britain. The Parekh Report*. London: Profile Books.

- Petersson, Olof. 1989. *Makt i det öppna samhället*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Petersson, Olof och Ingrid Carlberg. 1990. *Makten över tanken. En bok om det svenska massmediesamhället*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Prop. 1997/98:16. Regeringens proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*.
- Rosing, Hans. 1978. *Vetenskapens logiska grunder*. Helsingfors: Schildts.
- Sveriges Radio. 2004. "Daniel Velasco fick Stora Journalistpriset." Presentation samt länk till radiodokumentären "Jävla vitskallar!" [<http://www.sr.se/nyamedier/velasco.stm> 2004-03-04].
- Westin, Charles m.fl. 1999. *Mångfald, integration, rasism och andra ord. Ett lexikon över begrepp inom IMER – Internationell migration och etniska relationer*. SoS-rapport 1999:6. Stockholm: Socialstyrelsen.

2. Forskning och föreställningar – betydelsen av hur rasism definieras inom forskning och i utredningar

Anders S. Wigerfelt

Deras [svenskarnas] ord vägde mer än vårt och det resulterade i att vi oftast blev riktigt arga och började svära och hota med våld, eftersom det var det enda sättet för oss att göra oss hörda och på så sätt behålla vår värdighet. (En ”invandrarelev”, på tal om bråk i en högstadieskola i Klippan.)

Hur upplever människor som kategoriseras som invandrare sin makt eller maktlöshet i det svenska samhället? Detta är en av uppgifterna för den integrationspolitiska maktutredningen att belysa. I uppdraget från regeringen framhävs att utredningen ska beskriva och analysera fördelningen av makt och inflytande ur ett integrationspolitiskt perspektiv.¹ Vidare ska utredningen utveckla och pröva hypoteser om vad som påverkar invandrades och olika invandrargrupperns makt och inflytande, inte minst i vad mån eventuella skillnader mellan ”svenskar/infödda” och ”invandrade/invandrare” kan relateras till strukturella och institutionella förhållanden i samhället (Dir 2000:57).

Av vikt i detta sammanhang är vilka begrepp som forskare och utredare använder för att beskriva olika processer, fenomen och maktförhållanden i det svenska samhället där kategorin invandrare står i centrum.² Exempelvis används begreppen och benämningarna ras, rasism, diskriminering, främlingsfientlighet och xenofobi (främlingsrädsla) dagligen på en mängd olika sätt både inom forskning och i utredningar. Det sätt på vilket dessa definieras och används har betydelse för individers och sociala grupperns världsbilder samt vilka strategier man använder för att förändra eller försvara rådande förhållanden, liksom för en analys av samhällsliga processer, makt och inflytande. Definitionsfrågan är helt enkelt central i varje analys

¹ För en intressant penetrering av begreppet integration se Popoola 2002.

² För en diskussion om makt och begrepp se Kosellek 1985.

av den underordning, exkludering och marginalisering som drabbar många som kategoriseras som invandrare. Exempelvis medför en snäv definition av rasism att endast högerextremism innefattas i definitionen och därmed att vardagliga, institutionella former av diskriminering inte räknas som rasism och till följd därav kanske inte ses som så allvarlig av beslutsfattare.

Jag kommer i denna artikel att diskutera och problematisera ovanstående begrepp och benämningar och ytterligare några som är relevanta i sammanhanget, liksom hur "ras" och etnicitet konstitueras som "meningsfulla" indelningsmekanismer och markörer för maktrelationer. Vidare kommer jag att ge konkreta exempel utifrån forskning kring rasismens yttringar som jag gjort tillsammans med Berit Wigerfelt i den skånska kommunen Klippan i slutet av 1990-talet för att visa på definitionernas betydelse i forskning kring frågor som berör rasism (Wigerfelt och Wigerfelt 2001).³

Begrepp och termer är en del av de diskurser, som påverkar inte bara vårt tänkande utan också handlande och hur samhällets organiseras.⁴ En diskurs tillhandahåller värden och kodsyste, vars kategorier utvecklas och reproduceras i den dagliga kontakten med andra individer. Med Paulina de los Reyes (2001:12) ord kan kunskapsproduktion "[...] uppfattas som en ständigt pågående process, där de kategorier och definitioner som används för att beskriva och tolka verkligheten inte är en objektiv avspiegling av verkligheten utan del av den verklighet som avses att beskrivas." Idéhistorikern Michael Azar (2001:287) hänvisar till Nietzsche och menar att en dominerande diskurs internaliseras i befolkningen såsom en sanning och "[...] är en förutsättning för varje herravälde som inte enbart försöker organisera de mänskliga relationerna med det nakna våldets hjälp."

Vad som anses vara etablerade eller "sanna" föreställningar är mycket en fråga om makten att fastställa definitioner och om att ha

³ En septemberdag 1995 hittades Gerard Gbeye knivhuggen till döds i ett buskage i centrala Klippan, en mindre ort i Nordvästskåne. Mordet hade utförts av två personer knutna till "vit-maktrörelsen". Under åren som gått sedan mordet har ytterligare ett antal våldsdåd med rasistiska förtecken ägt rum och en nazistisk organisation, NSF, har fått fotfäste. Berit och Anders Wigerfelt fick 1996 i uppdrag av BRÅ att undersöka vad som låg bakom mordet och varför en liten ort blev skådeplats för manifesterad rasism. En av slutsatserna i undersökningen är att kopplingen mellan de "nazistiska" ungdomarna och de vuxnas främlingsfientlighet och kritik mot invandring var stark. I undersökningen synliggörs den underliggande rasismen genom att de utsatta får komma till tals. Det framkommer också att Klippan inte är unikt utan att olika former av rasism finns i det svenska samhället.

⁴ Se t.ex. Eriksson, Molina och Ristilampi (2002:21).

tolkningsföreträdare.⁵ Det är därför av vikt att kritiskt granska de uppfattningar som är tagna för givna och helst också kunna erbjuda alternativa sätt att förstå och tala kring frågor som har med diskriminering och rasism att göra. Man bör också vara medveten om att definitionsproblematiken inte är politisk neutral utan mycket handlar om normativa frågor kring hur vi bör handla, tycka och leva.

Kategorisering och stereotyper

En viktig del i den rasistiska diskursen är enligt den brittiske forskaren Robert Miles (1989) kategorisering och stereotypisering (en förenklad och allmän mental föreställning).⁶ Folkgrupper (de Andra) tillskrivs vissa fenotypiska (utseendemässiga) och/eller kulturella karakteristika. Dessa kan i nästa steg uppfattas eller konstrueras som negativa och som ett hot mot "oss".⁷ De "normala" vi sätts i motsats till de "annorlunda" *dom* (främlingarna). I vissa fall blir "dom" syndabockar för vad som upplevs som negativt i samhället (se t.ex. Wigerfelt och Wigerfelt 2001, Petersson 2002:78 samt Petersson 2003:104–105). Kulturgeografen Mekonnen Tesfahuney diskuterar i boken *Imag(in)ing the Other(s). Migration, Racism and the Discursive Construction of Migrants* (1998) hur en kategori som "invandrare" konstrueras genom språk, bilder och retorik. Hans analys visar att "svenskarna" ser sig själva som subjekt och har med hjälp av makten över språk och berättelser redskap för att underordna de som objektiveras, det vill säga "invandrarna".

Kategorisering behöver emellertid inte ha någon relation till rasism och diskriminering, utan begreppet social kategori kan definieras som en mängd människor vars omfattning och utmärkande drag bestäms av

⁵ Liksom vad gäller andra begrepp som här behandlas finns ingen oomtvistad definition av maktbegreppet (se t.ex. Johansson 2002).

⁶ Stereotyp kan ses som en överdriven övertygelse associerad med en kategori. Dess funktion är enligt Gordon Allport (1954) att rationalisera vårt agerande i relation till en viss kategori. Stereotyper bygger på några få, allmänt "erkända" karakteristiska om en person eller grupp som medför en förenklad och fixerad bild (frozen image) (Austers 2002:274). Stereotyper ses ibland som den föreställningsmässiga delen av fördomar. Fördom kan ses som en form av attityd mot individer av en viss kategori bara för att dessa anses tillhöra kategorin ifråga. Man bedömer en individ eller grupp utifrån generaliseringar, förutfattade meningar och föreställningar. En förhandsuppfattning kan sägas bli en fördom då den inte påverkas av nya fakta eller erfarenheter (www.sverigemotrasism.nu; se även Petersson och Hellström i denna volym).

⁷ Även Birgitta Löwander (1997:27) ser kategorisering som en del av den rasistiska diskursen – en del av ett rättfärdigande, upprätthållande och legitimerande av makt och dominans.

dem som definierar kategorin (se till exempel Hedin och Tydén 1998:489–492). Det behöver inte vara så att de som ingår i kategorin själva anser sig tillhöra den. Det finns dock en relation mellan individens självidentifikation och omvärldens kategoriseringar. Detta kan, något förenklat, leda till motstånd mot en påklistrad etikett, exempelvis ”invandrare”, eller till en identifikation (se även Svensson 1998:532–540).⁸

Kategoriseringar kan ligga till grund för rasism men bör inte enbart ses som något negativt utan också som något ”nödvändigt”. Socialantropologen Thomas Hylland Eriksen hävdar i boken *Etnicitet och nationalism* (1998:34–39) att kategoriseringar och till viss del även stereotyper kan hjälpa individen att skapa ordning i en komplicerad värld men också att definiera den egna gruppens gränser. Ibland konstrueras stereotyper för att rättfärdiga privilegier och en ojämlig tillgång till samhällsliga resurser, men de kan också riktas mot ”makteliten” som en del i kampen för rättvisa.⁹ Enligt etnologen Birgitta Svensson uttrycks kategorin ”[...] av dem som har makten över samtalsordningen i samhället, men den blir tydlig för oss först när någon värjer sig mot den underordning som kategoriseringar innebär. Motståndet tydliggör makten” (Svensson 1998:543).

Genom att studera sociala kategoriseringar och stereotyper som en historisk process kan man bli medveten om de ramar inom vilka människor tänker och handlar och om de mönster och diskurser som finns runt omkring oss (Lökke 1998:499–500). Kategoriseringarna kan följaktligen ses som historiskt tillfälliga och beroende av förändringar i människosyn, världsbild och rättsbegrepp (Rydström 1998:510). Med hjälp av Gramscis hegemonibegrepp kan man studera hur en kamp pågår kontinuerligt om vilka kategoriseringar som, i varje fall en tid, blir de vedertagna. De vardagliga kategoriseringarna, som oftast ses som självklara och centrala beståndsdelar i människors kulturella repertoar, måste undersökas och ifrågasättas i forskningen (Lofström 1998:528–530). De sociala kategoriseringarna och stereotyperna kan nämligen också begränsa vad som är möjligt att tänka, säga och göra i

⁸ Psykologen och IMER-forskaren Anders Lange menar att en etnisk grupp inte kan definiera sig själv som en sådan i ett socialt vakuum – det krävs socialt och/eller politiskt erkännande från andra relevanta grupper eller kategorier för att gruppens existens som en social ”entitet” skall bli bekräftad. Maktrelationer spelar enligt honom en väsentlig roll i denna kontext. (Lange 2001).

⁹ Med andra ord kan förtryckta minoriteter utgå ifrån majoritetens kategoriseringar som sedan ”dekonstrueras” och används för att frigöra sig som individ och grupp. Exempelvis använde sig ”african-americans” i USA på sextioalet av kategoriseringen ”svart” som sedan användes i slagordet ”Black is beautiful” som ett medel i kampen för lika rättigheter.

utredningar och i forskning, vilket ytterligare understryks av tolkningsföreträdet, makten att definiera vad som utgör relevanta kunskaper och egenskaper i samhället.

Begreppet ”ras”

Ordet ras definieras vanligtvis i ordböcker och lexikon med synonymer som stam och härkomst. Inom biologin har ras framför allt använts för att klassificera underavdelningar till arter.¹⁰ Den traditionella fysiska antropologin studerade variation i yttre fenotypiska kännetecken. Många av ”rasteoretikerna” kopplade samman yttre kännetecken och ”mentala” drag. I den äldre rasklassificeringen var Bibeln en vanlig utgångspunkt på så vis att Noaks söner Sem, Ham och Jafet antogs ha utvandrat åt skilda håll och gett upphov till den europeiska, asiatiska och afrikanska ”rasen”. Efter koloniseringen av den amerikanska kontinenten började forskarna tala om fyra huvudraser utifrån hudfärg. Men, som idéhistorikern Bernt Skovdahl (1996:70–71) påpekar i sin bok *Skeletonen i garderoben* är denna kategorisering totalt missvisande: ”Beteckningen 'röda' eller 'rödskinn' för indianer går ursprungligen tillbaka på den röda färg de målade sig med i ansiktet, och tanken att kineser skulle vara gula – ha smörblommans och citronens färg – har starkt inspirerats av gulsotsfall som tidiga resenärer mötte i kinesiska hamnstäder.” När allt fler forskare som utgick från begreppet ras insåg att hudfärg inte var någon bra utgångspunkt för särskiljande kategorisering började de istället använda exempelvis hårtyper, näsvinklar och skallformer i typologiseringen (se vidare nedan). På senare år har forskningen inom detta område framför allt rört enzymer och liknande. Idag är det mycket få forskare som anser att det är biologiskt meningsfullt att dela in människoarten i raser. Istället ses begreppet ras framför allt som en social konstruktion, det vill säga forskningen handlar om föreställningar om raser (inte om ”ras” i sig) och hur dessa rasföreställningar påverkar människor på olika sätt.

Är det då lämpligt att använda sig av begreppet ”ras” i dagens Sverige? 1999 års diskrimineringsutredning tar i betänkandet *Ett effektivt diskrimineringsförbud. Om olaga diskriminering och begreppen ras och sexuell läggning* (SOU 2001:39) upp frågan. I utredningen diskuteras bland annat om begreppet ”ras” bör finnas i svenska

¹⁰ Om vardagsspråkets betydelse för vad Lange kallar proto-rasistiska föreställnings-sediment, se Lange 1992:170–176.

lagtexter. Begreppet förekommer i olika svenska författningar och finns även i FN-konventioner som förbud mot rasdiskriminering. Utredningens slutsats var att rasbegreppet borde tas bort ur lagstiftning, eftersom den helt dominerande naturvetenskapliga forskningen pekar på att det inte finns någon vetenskaplig grund för att tala om olika människoraser.¹¹ I betänkandet hänvisas till professor Ulf Pettersson, vid Institutionen för medicinsk genetik i Uppsala: ”Genetiskt sett är vi alla afrikaner, fast somliga har blivit bleka” (SOU 2001:39:200).¹² Det finns små skillnader genetiskt sett mellan vad som normalt kategoriseras som raser, men vissa sjukdomar uppträder ibland endast hos vissa folkgrupper. Hur som helst är rasbegreppet medicinskt och biologiskt trubbigt och mer eller mindre felaktigt.¹³

Samtidigt som begreppet ”ras” saknar naturvetenskaplig grund har det betydelse i dagens svenska samhälle i så måtto som utseende kopplat till kultur, religion och liknande används för att kategorisera och ”rasialisera” olika individer eller grupper av människor. Även om

¹¹ Utredningens förslag påminner om andra ”retoriska strategier” under slutet av 1990-talet då begrepp som mångkultur, invandrapolitik och hemspråk mer eller mindre togs bort ur officiella texter och ersattes med ord som mångfald, integrationspolitik och modersmål (se vidare Borevi 2002). Även om retoriken ibland är ”kosmetika” är de begrepp vi väljer att beskriva världen med av stor betydelse för vårt sätt att tolka världen och därför av vikt.

¹² Pettersson hävdar vidare: ”Parallellerna mellan människoraser och husdjursraser är vilseledande, eftersom alla husdjursraser är systematiskt framodlade av människan. Olikheterna mellan till exempel hundraser har tillkommit på konstlad väg, medan de variationer vi ser bland människor är resultatet av ett naturligt urval [...]. I samband med att människor slog sig ner i olika områden uppstod skillnader i hudpigmentering, kroppsbyggnad och så vidare. De utseendemässiga skillnaderna mellan människor är resultatet av en anpassning till olika miljöer. Det finns förvånansvärt små genetiska skillnader inom människosläktet och nästan all genetisk variation återfinns inom varje befolkningsgrupp” (SOU:2001:39:201).

¹³ Utredningen vill alltså ta bort begreppet ras i lagtexter och ersätta detta med t.ex. ”ursprung”, ”etnisk grupp” o.d. (SOU:2001:39:219). I detta sammanhang bör det påpekas att det engelska ordet ”race” ofta har en vidare innebörd än det svenska ordet ”ras” som framför allt associeras med biologi. ”Race” har vissa likheter med det i Sverige vanliga begreppet ”etnisk grupp” (Blanck 1998:568 samt Skovdahl 1996:17). Ibland används begreppet etnicitet mer eller mindre synonymt med rasbegreppet. Så hävdar till exempel Floya Anthias och Nira Yuval-Davis (1992) att ras är en del av det större begreppet etnicitet, vilket bör ses både som ett politiskt och kulturellt fenomen. Detta ifrågasätts av Michael Omi och Howard Winant (1994:54–61) som menar att det inte går att jämföra de etniska grupper som europeiska invandrare i USA brukar räkna sig till med exempelvis gruppen ”african-americans”, vilka inte heller enligt vanliga definitioner av etnicitet utgör en enhetlig etnisk grupp. Ras måste därför enligt Omi och Winant utgöra ett eget begrepp och definieras det som ett begrepp som pekar ut och symboliserar sociala konflikter och intressen genom att referera till olika utseenden hos människor. För en bra och lättläst genomgång av olika sätt att se på etnicitet se O'Dell (2002).

Sveriges koloniala erfarenheter är begränsade finns de koloniala världsbilderna även i den svenska vardagen. Per Wirtén (2002:63) uttrycker det på följande sätt: ”Slaveriets och kolonialismens fokus på hudfärg, på ljust och mörkt, lever ändå vidare som ett historiskt arv, återskapat i berättelser och bilder men utan den tidigare vetenskapliga legitimiteten.”

Även om det inte existerar några raser finns det en föreställning om ”ras” som något verkligt, vilket skapar en social ordning som kännetecknas av nedvärdering av vissa människor. Därför anser forskare som amerikanen Howard Winant (2000) att rasbegreppet är ett nödvändigt samhällsvetenskapligt och politiskt begrepp, utan att ”ras” för den skull ska uppfattas som något naturligt eller essentiellt. Även svenska forskare har uttryckt liknande ståndpunkter. Kulturgeografen Irene Molina ser ”ras” som en produkt av en sociokulturell differentiering av människor, där personers utseende, i termer av hårfärg, hudfärg, ögonfärg eller andra faktorer, som ett utländskt klingande efternamn, en utländsk brytning, eller viss trosuppfattning, får andra att utestänga och utöva diskriminering mot dem. Fundamentet för denna diskriminering definieras av Molina som rasism (Molina 1997:24–25; se även Lange 1992:118–167, 2001:246; Miles 1989, 1993).

Med andra ord är det svårt att idag inte tala om ”ras” i utredningar och inom forskning även om begreppet är ”motbjudande” (och därför lämpligt att sätta inom citattecken) så länge som vardagligt tänkande och handlande många gånger struktureras efter rasföreställningar. Samtidigt bör man tänka på att ett begrepp som används för att sortera och klassificera människor alltid är föremål för diskussion och dess innebörd omförhandlas hela tiden. Vilken betydelse orden får beror på styrkeförhållanden hos dem som strider om betydelserna. På liknande sätt är det med termen rasism, som är härlett från begreppet ”ras”.

Rasism i en historisk och geografisk kontext

Ordet rasism användes första gången i tyskan i början på 1900-talet och översattes senare till bl.a. engelska och svenska. Det fenomen som begreppet syftar på är dock äldre. Många forskare anser att rasismen i Europa (även i kolonierna) uppstod under 1700-talet – inte minst i samband med upplysningen och det ”moderna projektet”, medan andra menar att den primärt hör samman med slavhandeln under 1400-, 1500- och 1600-talen. David Theo Goldberg (1993), professor i African-American Studies, betonar att det under antiken fanns etnocentriska och främlingsfientliga attityder och handlingar men att de

inte var baserade på begreppet "ras".¹⁴ Historikern George M. Fredrickson (2002:17–47) hävdar på liknande sätt att det under antiken inte fanns någon indelningsgrund i kategoriseringen "vi och dom" som byggde på hudfärg. Begreppet "ras" blir inte en del av det europeiska tänkandet förrän på 1400-talet och befästs alltmer i och med upplysningen (se t.ex. Arendt 1951, 1958 och Hannaford 1996). Idéer om rasrenhet kan spåras till medeltidens stigmatisering och marginalisering av judar och muslimer. Antikens politiska stat ersattes så småningom med den så kallade nationalstaten, som har stor betydelse för begrepp som "ras" och etnicitet. I denna artikel tar jag dock inte upp den enorma forskningen kring nationalstaten (jfr Westin i denna volym).

Vissa forskare ser rasism som en "vit" företeelse. Exempelvis talar Teun van Dijk (1987) om rasism som ett i huvudsak europeisk och nordamerikansk fenomen, medan andra, som Robert Miles (1989:40) och Anders Lange (1992:120), hävdar att rasism funnits och finns i skilda kulturer. Lange menar att exempelvis det indiska kastsystemet är ett exempel på utomeuropeisk rasism, där hudfärgen spelat roll vid social och etnisk diskriminering.¹⁵ Frågan är om dessa forskare talar om samma sak. Om man uppfattar rasism som en form av ideologi¹⁶ är den antagligen avgränsad i tid och rum, medan tendenser till över-skattning av den egna gruppen och nedvärdering av "de Andra" (etnocentrism) liksom diskriminering och utestängning verkar vara universellt och har funnits sedan årtusenden. Det var dock européerna som utvecklade rasidén och även den speciella form av rasism som vi kallar antisemitism. George M. Fredrickson (2002:10–11) menar visserligen att det finns exempel på rasism hos icke-européer (icke-vita) men enligt honom har rasism i betydelsen antisemitism och "vit överhöghet" varit den mest betydelsefulla varianterna eftersom de har påverkat världshistorien och lett till extrema uttryck såsom Förintelsen och apartheidsystemet i Sydafrika.

¹⁴ Goldberg (1993) menar att en viktig aspekt i vad som blev en ideologi om vit överhöghet var renässansen för antikens skönhetsideal. Det var filosofen Cornel West (1982) som framlade den omdiskuterade tanken att antikens skönhetsideal påverkade den diskurs om vit överhöghet som växte fram under tidig-modern tid. Han menar att produktionsförhållanden (slaveri) och psykologiska försvarsmekanismer (för att försvara slaveriet) också är viktiga faktorer men vill ändå betona antikens idéer om skönhet och proportioner när vetenskapsmän (som Linné) och andra började klassificera människor enligt en hierarki. De som hade "vitt" utseende enligt antikens normer betraktades som förmer än andra.

¹⁵ Se också Donalds och Rattansi 1992 samt Bhatt 2000:573.

¹⁶ Ideologi används här i bred bemärkelse som en form av världsbild. För en diskussion om ideologibegreppet och dess koppling till rasism se Mulinari 2002.

I Sverige (liksom i andra länder) talas ibland om att ”invandrarna” är lika mycket ”rasister” som ”svenskarna”. Termen ”omvänd rasism” används ofta i USA men ibland också i Sverige.¹⁷ Säkert är det så att det finns mycket fördomar och stereotyper, i vissa fall också i form av doktriner/ideologier, även från ”invandrades/minoriteters” sida mot ”svenskar/majoritetsbefolkningen” eller mot andra etniska grupper.¹⁸ Om man vill ställa frågan om ”invandrare” är rasister eller ej måste vi emellertid först definiera vad vi menar med rasism. Om man endast ser rasism som en ideologi och praktik som enskilda individer omfattar, exempelvis i form av nazism, kan dessa individer oavsett etnicitets- eller rasmarkörer och makt i så fall definieras som rasister. Om man däremot, som ska behandlas nedan, talar i termer av ”institutionell” rasism är det tveksamt om man på en global eller nationell arena kan tala i termer av rasism. De flesta som kategoriseras som invandrare eller ”svartskallar” saknar normalt tillgång till den makt och de nätverk som gör att ”institutionell rasism” kan utövas. Däremot kan man tänka sig att en grupp ”invandrare” på ett lokalt plan kan ha en sådan makt att gruppen blir den som bestämmer normerna och att handlandet sker på denna grupps villkor. Motmakten har här blivit en form av majoritetsmakt, men inom vissa ramar. Makten bestämmer den möjliga motmakten. En viktig faktor i detta sammanhang är statens roll. Hegemonin i samhället är inte utan motsättningar och staten ”förhandlar” med olika grupper/individer om bl.a. inflytande och resursfördelning. Statliga institutioner är dock en del av nationalstatens organisation och därmed inte etniskt ”neutrala”.¹⁹

¹⁷ Mattias Gardell (1998:338–339) tillbakavisar dock bestämt att svarta separatister (exempelvis Nation of Islam) i USA skulle vara omvända rasister. Hans viktigaste argument är att ”[...] vit rasideologi utvecklades från en maktställning, i samband med att vita människor erövrade en kontinent tidigare befolkad av röda till vilken man förde svarta som slavar, vilket i ett globalt sammanhang framstår som ett led i upprättandet av ett vitt världsherravälde. De olika rasernas samvaro i denna ojämlika maktstruktur skapade olika erfarenheter som systematiserades i ideologiproducerande processer.” Därigenom utgår svart rasideologi från en underordnad position med målsättningen att medverka till att makten över det egna livet erövrar, medan vit rasism är en härskarideologi. I praktiken kan dock i vissa fall både vit och svart rasideologi leda till samma resultat (se även Gilroy 2000).

¹⁸ Grupper som blir utsatta för exkludering och diskriminering sluter sig ofta samman för att försvara sig, och utvecklar då en form av ”strategisk essentialism” eller med ett bättre ord ”rasmedvetenhet” det vill säga en betoning av etnicitet och ras för att kunna ifrågasätta den rådande ordningen (Omi och Winant 1994:72–76; Gilroy 1987, 1993a:31–34 samt Fredrickson 2002:155).

¹⁹ Som organ är staten en aktör som konstruerar gränser mellan den statsbärande majoritetsbefolkningen och minoriteter (Hertzberg 2003:13).

I resonemanget ovan ses "svenskar/infödda" som underordnade på ett lokalt plan trots att den "västerländska" och nationella diskursen befäster majoritetsbefolkningens privilegier. Ibland har det hävdats att "invandrare tagit över" vissa skolor eller fritidsgårdar och att dessa grupper förtrycker de som kategoriseras som "svenskar". Frågan är dock om en skola, där den vita medelklasshegemonin är stark genom lärarkåren och skolinstitutionen som sådan, kan sägas vara en arena för "invandrarrasism"? Svaret på frågan beror som tidigare sagts på hur vi definierar rasism och på hur vi ser på maktförhållanden i dagens skolor liksom i en lokal, nationell och global kontext.

Öppen, manifesterad rasism

I denna artikel används termen öppen eller manifesterad rasism för den uttalade och "ideologiska" rasismen.²⁰ De flesta definitioner av det som i Sverige ofta kallas "äka", ibland används beteckningarna ideologisk, klassisk eller biologisk (rasbiologisk), rasism framhäver sambandet mellan kroppsliga, utseendemässiga kännetecken som hudfärg med mentala egenskaper och/eller förmågor.²¹

Av betydelse för den öppna rasismen och rasideologin är dess "vetenskapliga" rötter. Redan på 1400-talet gjordes indelningar i olika människoraser, men först på 1700-talet delades raserna upp i överordnade och underordnade. Carl von Linné hävdade exempelvis att "vita" var uppfinningsrika medan "svarta" var lata och nyckfulla. I slutet av 1700-talet fick antropologin sitt genombrott, och flera skrifter som diskuterade uppdelningen av människoarten i raser och "ras-karaktärer" utkom. Tendenserna att rangordna de tänkta mänskliga

²⁰ Med öppet rasistiskt våld menas vanligtvis den form av våld som riktar sig mot personer som valts ut på grund av sin etniska, rasmässiga, kulturella, religiösa eller nationella bakgrund. Offren angrips inte som individer utan som representanter/symboler för vissa kategorier av människor (minoriteter). Angrepp på byggnader och institutioner räknas också som rasistiskt våld om dessa byggnader eller institutioner representerar de ovannämnda gruppernas intressen, det gäller exempelvis angrepp på en moské (Björge och Witte 1993). Det finns även utvidgade definitioner, ofta kallade för "hatbrott" som, förutom ovanstående kategorier, även räknar angrepp på sexuella minoriteter och kvinnor till begreppet (Hamm 1994).

²¹ Anders Lange (1992) definierar "äka rasism" genom en rad kriterier. En kategori människor urskiljs på grundval av synliga biologiska kännetecken. Dessa "biologiska" egenskaper anses på ett orsaksmässigt nödvändigt sätt hänga samman med mentala och kulturella egenskaper. Kategorin uppfattas som en naturlig och oföränderlig population som fortplantar sig inom sina egna gränser. Den tillskrivs oftast, biologiska och/eller kulturella, egenskaper som värderas negativt. Denna ideologiskt konstruerade kategori uppfattas som ett hot av dem som konstruerat den.

raserna låg i linje med tankar under antiken om att naturen är indelad i lägre och högre varelser. Denna tanke fick förnyad kraft i slutet av 1800-talet, inte minst genom olika uttolkare av Darwins utvecklingslära. Korrespondensläror om samband mellan yttre kännetecken och mentala egenskaper började komma i ropet under slutet av 1700-talet (frenologi och fysionomi). Dessa teorier blev emellertid också kritiserade i den vetenskapliga världen, liksom för övrigt rasläror överhuvudtaget. Det var inte bara inom naturvetenskapen som rasistiska idéer gavs vetenskaplig legitimitet. Den brittiske juristen William Jones publicerade 1788 teorier om vad som kom att kallas den indoeuropeiska språkfamiljen. Dessa teorier kom senare att ligga till grund för den ariska myten, i vilken det bland annat ingick att det funnits storsvuxna, ljushyllta krigare som talat indoeuropeiska språk i Asien och att dessa sedan vandrat västerut. En av de mest inflytelserika förmedlarna av denna myt var Jacob Grimm, en av sagobröderna. Denna myt kom sedan att utvecklas av Arthur Gobineau i öppet rasistisk riktning och utmynnade i den tyska nazismens version, där föreställningen om arierna kom att smälta samman med germansk mystik (Skovdahl 1996; Kramár 2000).

Efter Hitlers maktövertagande på 1930-talet blev "rasbiologi och rashygien" en prioriterad "vetenskap" i Tyskland. Den främste företrädaren var professorn i raskunskap Hans Günther, som kom att utforma den nazistiska rasforskningen. Han betonade att språk- och rasgränser inte sammanföll, liksom normalt inte heller gränserna för raser och folkgrupper (etniska grupper). Det fanns inte bara en "ras" i Europa utan Günther skilde mellan fem europeiska huvudraser, den nordiska, den dinariska, den östalpina, den västiska och den ostbaltiska. För honom var ras en grupp människor som skilde sig från andra grupper genom en speciell blandning av fysiska och psykiska egenskaper och som reproducerade nya individer med gruppens kännetecken. Vid studiet av dessa "raser" undersöktes till exempel skullformar, kroppens proportioner, underarmarnas längd, hårtjocklek och irisens olika färger. Eftersom Günther trodde på ett samband mellan utseende och mentala egenskaper karaktäriserades de olika "raserna" också efter psykiska drag. Kopplat till kategoriseringen av olika "raser" fanns en uppdelning i överlägsna och mindervärdiga raser samt inom "raserna" till "friska" och "sjuka" individer, vilket inte bara hade betydelse i Tyskland med dess statligt sanktionerade mord på kroniskt sjuka och handikappade utan även i Sverige (se t.ex. Kramár 2000:207–225, Broberg och Tydén 1991 samt Zaremba 1999). Genomtänkta rasistiska teorier, skapade av intellektuella, utgör en

grund som stora delar av dagens olika varianter av rasism fortfarande vilar på.

Ett idag vanligt sätt att avgränsa (öppen) rasism är definitionen i *Nationalencyklopedin* ett exempel på:

- Uppfattningen att det är rimligt att indela människosläktet i ett antal raser utifrån utseendemässiga grunder.
- Att det finns ett samband mellan dessa grunder och nedärvda mentala och intellektuella anlag.
- Dessa nedärvda drag är gemensamma för alla medlemmar av respektive ras.
- Raserna kan indelas i en hierarki beroende på de nedärvda anlagen.
- Förment överlägsna raser har rätt att dominera, exploatera och i vissa fall utrota underlägsna raser.

Dagens så kallade nynazister ansluter sig till ovanstående definition. Den kan ses en grundval i deras politiska plattform. Från början var utgångspunkten i den tidigare nämnda Klippanundersökningen att studera den grupp av framför allt ungdomar som i media fått stämpeln nynazister. I studien framkom tydligt hur dessa aktivister, som själva betraktade sig som nationalsocialister, anslöt sig till vad som här kallats öppen, manifesterad rasism. En ”biologisk” form av rasism är en viktig beståndsdel i den nationalsocialistiska ideologin. Så också för organisationen Nationalsocialistisk Front (NSF) som växte fram under slutet av 1990-talet på olika platser i landet, exempelvis i Klippan (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:88–97). ”Biologisk” rasism och antisemitism²² utgör de bärande ideologiska elementen i NSF:s och andra nazistiska grupperingars tankevärld. Kombinationen av rasideologi och antisemitism är den ram som det omgivande samhället tolkas utifrån. Raser ses både som något som har med yttre kännetecken att göra, och som något mentalt, ibland kallat rassjälen. Rasblandning ses som något mycket negativt. Så här uttryckte sig en av NSF-aktivisterna i Klippan vid en intervju (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:102):

Man ska ju inte blanda raser tycker jag, det är ju lika sjukt som en leopard drar över en papegoja...Till och med min tandläkare sa att man borde förbjuda rasblandning och han är långt ifrån nazist. Han ser hur det blir i munnen på folk och han säger att om man korsar en kines och en vit kan tänderna bli åt helvete.

²² Se t.ex. Wigerfelt och Wigerfelt 2001:104–107.

Tankar om rashygien är kopplade till rasismen i NSF:s tappning. I deras politiska program ställs det krav på rasbiologiska skyddsåtgärder ”för att säkra den nordiska rasens andliga och biologiska sundhet. Därmed upprättande av en statlig raskontroll. Obligatorisk undervisning i rasbiologi och rashygien samt befrämjande av en sund kroppskultur” (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:102).²³

Men det finns även andra inslag än rent biologiska i NSF:s rasismföreställning. Inställningen till ett mångkulturellt samhälle är mycket negativ, för att inte säga hatisk. Så här säger en organiserad NSF:are:

Ett mångkulturellt land fungerar inte. Det är bara att titta på USA. Se så rörigt allting är i ett mångkulturellt land. Sverige börjar bli det, dom bygger synagogor i Sverige. Det är inte Sverige ju. Det har inte ett dugg med saken. Jag tycker man ska behålla svensk kultur, man ska inte blanda kulturer för då fösvinner kulturen. Det är ju självklart ju.

Uttalandet skiljer sig inte mycket från vad grupper som Sverigedemokraterna brukar ange som argument mot det mångkulturella samhället även om synagogor brukar bytas ut mot moskéer.

Det intressanta med exemplen ovan är att det inte räcker med en ”biologisk” definition av rasism för att ens analysera dagens svenska nazism, vilket understryker nödvändigheten av att problematisera och vidga rasismbegreppet. Frågan är om snäva, mer eller mindre biologiska och ideologiska, definitioner av begreppet rasism överhuvudtaget är lämpliga att använda som analytiska redskap i dagens Sverige. Såsom visats ovan finns också andra inslag även i de nazistiska varianterna av rasism, t.ex. tankar om att en ”kulturblandning” är något negativt. Under de senaste decennierna har forskare, framför allt i de anglosaxiska länderna, kritiserat de definitioner som primärt bygger på biologi och istället börjat tala om ”nyrasism”; en typ av rasism där religiösa (oftast islam) eller kulturella skillnader framhävs och där

²³ Nära knutet till de rasideologiska elementen är köns/genusaspekter, t.ex. synen på ”kvinnan”. Dels ses hon som fundament för den vita rasen genom de vita barn hon föder men också som en svag själ som fienden, i form av ”invandrare” (icke-vita) kan locka i fördärvet, d.v.s. sexuella förbindelser över ”ras- eller kulturgränser”. Sexuell läggning i form av homofobi är ytterligare en aspekt i NSF:s ideologiska fundament. De homosexuella betraktas som undermåliga och rasligt perverterade. Ofta ses homosexualitet som ett judiskt påfund i syfte att förinta den vita rasen – underförstått att det blir färre vita barn och/eller degenererade barn om homosexuella uppfostar dem. En av aktivisterna i Klippan anser att homosexualitet är emot naturlagarna och att alla ”bögar” borde utvisas från Sverige. De kunde bo på en ö ”...där dom kan ha sig” (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:119).

”de Andras” kultur och/eller religion nedvärderas, utan uttalade hänvisningar till biologiska kännetecken (även om kultur i denna kontext i många fall inkluderar ett biologiskt betraktelsesätt) (se exempelvis Gilroy 1987, 1993b; Barker 1981; Pred 2000 samt Hedetoft 2003:204–205). En annan viktig aspekt är att fokuseringen på den manifesterade, öppna rasismen har blivit ett alibi för ett europeiskt samhälle som det svenska att avlasta sig själva från skuld. Rasism har projicerats på en liten grupp uttalade rasister/nazister som uppfattas som ”onormala”, medan alla som räknas som ”vi” är normala och därmed oskyldiga. Även vad som uppfattas som dess motpol, ”invandrare”, ses som annorlunda. Detta är ett sätt att undvika en diskussion där rasistiskt våld ses som en extrem yttring av underliggande rasism. Denna sistnämnda ståndpunkt framkommer med tydlighet i Klippanstudien. Det visade sig i denna att det inte gick att analysera processer och skeenden utan att använda sig av en bred definition av rasism vari kriteriet för att anses tillhöra ”vi eller dom” inte länge var biologi (i varje fall inte endast) utan framför allt kultur (se vidare Wigerfelt och Wigerfelt 2001). Därför förändrades undersökningen i Klippan efterhand till att synliggöra den ”underliggande” rasismen med hjälp av företrädesvis intervjuer med människor som kategoriserades som ”invandrare”.

Kultur som gränskriterium – ”kulturrasism”

En ung man i Klippan berättade i en intervju om hur han upplevde hur han och andra stämplades som mindervärdiga på grund av sin invandrarbakgrund. ”Dom kan inte snacka, dom använder nävarna istället.” Underförstått ligger det en kulturaliserande förklaring bakom detta påstående; att invandrarna kommer från kulturer där man talar med nävarna. Det ligger också en hierarkisering i detta – invandrarna kommer från mer primitiva och lägre stående kulturer än den svenska. Den ”rasism” som pojken vi intervjuade berättade om var både en anspelning på ”ras” genom skällsord som ”svartskalle” men också av kulturell art; t.ex. att han hade ”annorlunda” matvanor, skällsord blev då ”vitlöken” och att han sades vara högljudd, vilket ansågs vara primitivt. Det sker alltså en nedvärdering i både biologiska och kulturella termer av de Andra, som stereotypiseras. Stereotyperna fungerar exkluderande genom att dela upp världen i normala och onormala företeelser och personer. Majoritetsbefolkningen använder sig av denna maktstrategi för att konstruera och befästa gränser. Begreppet maktfält kan användas för att ange de arenor där maktrelationer

utspelas. "Vi-gruppen" utsätter "de Andra" för olika strategier för att påverka maktrelationerna till sin egen fördel, exempelvis i form av en kulturell konstruktionsprocess. Detta medför i sin tur att "de Andra" måste försvara sig, till exempel i form av "skyddsmurar" det vill säga åtgärder som stärker den egna identiteten och mobiliserandet av maktresurser. I vissa fall väljer ungdomar med invandrarbakgrund att bli "farliga" och våldsamma som en reaktion på marginaliseringen. Detta kan i sin tur leda till en ytterligare förstärkning av utanförskapet.

Inte bara brittiska och amerikanska forskare utan även flera svenska forskare, exempelvis religionsfilosofen Åke Sander (1995:140), föredrar termen rasism för denna typ av tänkande och handlande eftersom de ideologier som bytt ut den klassiska biologiska rasismen mot andra typer av karakteristika som huvudsaklig grund för kategorisering i stort sett liknar den klassiska rasismen genom sin struktur och funktion. Ofta finns en underförstådd tes om "renhet" som något positivt, alla former av kulturell blandning måste bekämpas, eftersom sådana leder till de blandade kultureernas förfall och på sikt undergång. "Följden av allt detta är att dessa grupper, som inte (i första hand) baserar sina argument på rasbiologiska föreställningar utan på extremt positiva värderingar av den (i teorin generaliserade) egna kulturella identiteten, kan definiera sig själva som icke-rasister, samtidigt som de kan definiera t.ex. invandrare som främmande inkräktare"(Sander 1995:140). För sitt eget bästa och sin kulturs skull borde de enligt dessa personer snarast återvända "hem". Sander hävdar att det inte finns någon term "[...] som har de rika, starka och för normativ-politisk debatt och mobilisering viktiga betydelsekomponenter som 'rasism' har [...]" (Sander 1995:140). Jag håller med Sander även om det samtidigt finns en risk för att en för vid definition av termen "rasism" gör att den kan bli oanvändbar (jfr SOU 1996:55:166; Lien 1997:17 samt Lange 1992:4). Det finns forskare som ställer sig frågan om ett fenomen bör kallas för rasism om det inte finns någon syftning på utseende/biologi. Exempelvis menar Anders Lange (1992, 2001) att det måste finnas någon biologisk hänsyftning för att något ska benämnas som rasism. Han anser dock att termen "förklädd rasism" kan användas i de fall där rasismen förkläts i mera "acceptabel" språkdräkt. Han vill skilja rasism (med koppling till rasialisering) från "grupprelaterade antipatier" som främlingsrädsla och etnocentrism (Lange 2001:240–250).

Jag anser att man ska vara medveten om riskerna med en "begreppsinflation" men ändå understryker nedanstående resonemang kring Sverigedemokraternas diskurs om "kulturrenhet" vikten att använda ett utvidgat, problematiserat rasismbegrepp för att kunna

fånga komplexiteten i fenomen som har med vi-dom dikotomin i kombination med gruppårskiljande och ”gruppenhet” att göra.

Idag är det till exempel vanligt att företrädare för organisationer som Sverigedemokraterna eller enskilda individer inte talar i termer av hierarkier och inte heller öppet utpekar andra kulturer som underlägsna.²⁴ Dock hävdar de att olika kulturer, livsstilar och traditioner inte bör blandas och att en nation ska sträva efter att bli etniskt och kulturellt ”ren”. Kultur anses allmänt i dessa sammanhang vara något statiskt, ”essentialistiskt” och stereotyp, vilket leder till att minoritetsgrupper ”rasialiseras” i kulturella termer.²⁵ Således används begreppet kultur för att uttrycka rasistiska idéer genom att ett särskiljande av olika befolkningsgrupper formuleras i kulturell förpackning (ibland med biologiska inslag och ibland utan) och presenteras som naturliga och självklara (se exempelvis Schierup och Ålund 1991:9).

²⁴ Sverigedemokraternas (Sd) huvudfråga är ett stopp för utomnordisk invandring och att de ”icke-europeiska” invandrare som redan finns i landet bör förmås att flytta tillbaka genom återflyttningsprojekt. Sd hävdar att kriminalitet och invandring hör ihop, t.ex. att i stort sett alla våldtäkter i Sverige begås av ”invandrare”. Även om svensk kultur, nationell identitet och en restriktiv flyktingpolitik lyfts fram i valmanifestet 2002 finns i partiprogrammet också kopplingar till en form av biologisk rasism genom krav på att adoption av barn med ursprung utanför Europa ska upphöra. Trots att man enligt partiprogrammet kan tänka sig europeiska invandrare vill man att Sverige ska gå ur EU, delvis av det skälet att gränserna inte borde vara öppna. Ett annat viktigt skäl är att värna om den svenska kulturen. Dagens mångkulturalism anses medverka till att skapa rotlösa, identitetslösa och olyckliga människor (www.sverigedemokraterna/seval02/valmanifest.shtml; Larsson och Ekman 2001:249–271). I Sverigedemokraternas valmanifest finns en skrivning om att en svensk är den som själv uppfattar sig som svensk, *och som av andra svenskar uppfattas som svensk*. Hur ska detta tolkas? Kan man vara svensk och ha en mörk hudfärg? Kan man vara svensk och bära ”slöja”? Även om Sd inte uttalat talar i termer av biologisk rasism finns det uttalanden av sverigedemokrater som tyder på att man inte uppfattas som svensk, och därmed inte ska bo i Sverige, om man t.ex. är ”svart”. I Landskrona har lokala företrädare talat om att det i ett kommande lokalt partiprogram ska finns krav på att slöja inte får bäras och att islam på sikt borde förbjudas i Sverige (Andersson, Malmsten och Wigerfelt 2002).

²⁵ Om begreppet kultur ses som något föränderligt, om än trögörsligt, beroende på en historisk kontext är det motsatsen till ”ras” och har delvis växt fram som ett alternativt till ”ras”. Men om kultur ses som statiskt och essentiellt kan det sägas vara liktydigt med ”ras” (Fredrickson 2002:7).

Institutionell rasism/diskriminering och vardagsrasism

En fråga som diskuteras inom forskningen är om något kan kallas för rasism även om det inte finns någon intention att t.ex. utestänga någon? Robert Miles menar att vi alla kategoriserar, till exempel skiljer mellan ”svarta” och ”vita”, utan positiva eller negativa kännetecken. Men om man lägger till negativa kännetecken (exempelvis för svarta) som kan utnyttjas för att utestänga vissa individer är det en form av rasism. Med andra ord menar Miles att man egentligen bara kan kalla det rasism om det finns en (negativ) intention bakom dessa negativa kännetecken (bilder). Han vill reservera ordet för ideologiska fenomen – inte dess praktik, exempelvis diskriminering (Miles 1989:60–61 samt Miles 1993:135).²⁶

Men har Miles rätt att det krävs en intention för att något ska kallas rasism? Enligt forskare i framför allt USA och Storbritannien är så inte fallet utan även omedvetna handlingar kan innebära rasism. För dessa fenomen används ofta beteckningarna institutionell rasism/diskriminering.

Termen ”institutionell rasism” började användas under 1960-talet i USA (Carmichael och Hamilton 1967) och innebär att man lägger tonvikten på att undersöka samhällsinstitutioner för att studera i vilken utsträckning vissa grupper utestängs och diskrimineras som en följd av etniska och rasmässiga förtecken. Exempelvis kan en sådan undersökning handla om ifall regler och vedertagna handlingsmönster inom en institution medför en begränsning och ett hinder för etniska minoriteter att uppnå lika möjligheter som majoritetsbefolkningen.²⁷ Efter

²⁶ Den norske forskaren Ottar Brox (1997:118–124) menar att själva fundamentet för rasism är de negativa bilder som ”rasisten” har av folk som uppfattas höra till speciella etniska grupper – antingen när det gäller hudfärg och/eller kultur, religion, språk o.s.v. Dessa negativa bilder är en nödvändig, men inte tillräcklig, förutsättning för att vi ska kalla något för rasism. Det är först när dessa bilder ger utslag i aggressiva handlingar, verbala eller fysiska, som vi kan använda begreppet rasism, enligt Brox. Även en miljö som applåderar rasistiska handlingar gör skäl för att bli kallad rasistisk.

²⁷ Ett viktigt begrepp i denna kontext är hegemoni, en grupp/klass påverkar samhällets normer så att de blir så självklara att de vanligtvis inte ifrågasätts. Detta är en form av organisering av samtycke, det vill säga processer varigenom underordnade medvetandeformer konstrueras utan våld eller ”tvång”. Men detta samtycke innefattar också en dynamik, ett motstånd som så småningom kan omintetgöra hegemonin (Barrett 1991:54; Brah 1993:195–201). Den brittiske ”cultural studies”-forskaren Stuart Hall, menar att rasistiska värdesystem uppstår i sammanhang där produktion av

mordet på Stephen Lawrence i London 1993 tillsattes 1998 en kommission för att utreda polisens och rättsväsendets arbete i samband med mordutredningen. Denna kommission hävdade i en rapport att:

[...] rasism kan uppstå på grund av brist på förståelse, okunnighet eller felaktiga antaganden. Den kan uppstå på grund av välmenande men nedlåtande ord eller handlingar. Den kan uppstå på grund av en okunskap om etniska minoriteters kulturella traditioner. Den kan uppstå ur rasistiska stereotyper av svarta som potentiella kriminella eller bråkstakar. Allt som oftast uppstår den ur en okritisk självbild som tar sin utgångspunkt i det 'traditionella' sättet att göra saker. (Översättning i Wirtén 2002:106.)

I Sverige används normalt termen etnisk diskriminering (av latinets *discrimo* – jag avskiljer), både i lagstiftningen och i vardagligt tal, för dessa företeelser.²⁸ Diskriminering innebär en typ av särbehandling som direkt eller indirekt missgynnar eller kränker. Direkt diskriminering brukar den form av diskriminering kallas som är direkt kopplad till grupptillhörighet – exempelvis när arbetssökande med "utländska" namn sorterar bort. Indirekt diskriminering anses föreligga när ett krav som framstår som neutralt medför att personer som tillhör en viss grupp kommer i ett annat läge än människor som kategoriseras tillhörande en annan grupp. Diskriminering behöver inte vara avsiktlig utan kan om effekten av ett handlande (ofta rutinartat) blir att någon negativt särbehandlas ändå räknas som diskriminering. För detta används ibland begreppet strukturell diskriminering. Begreppet definieras i SOU 2001:39 som diskriminering vilken "förekommer allmänt och betraktas som normalt. Den uppvisar även en viss regelbundenhet. Förekommande diskriminering kan ofta betraktas som strukturell, eftersom den uppstår ur rutiner eller handlingssätt som framstår som helt normala och genomtänkta" (SOU 2001:39:32).

I boken *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige* (2002) gör Paulina de los Reyes och Mats Wingborg, på uppdrag av Integrationsverket, en genomgång av forskning i Sverige kring diskriminering och dess koppling till rasism. Framförallt fem områden berörs i översikten; arbetsmarknad, arbetsliv, skola, media och rättsväsenden.

betydelser är förbundna med makt, för att utestänga vissa personer eller grupper från samhälleliga resurser, oftast idag genom att hänvisa till kulturella olikheter (Hall 1993:5–12).

²⁸ Etnisk diskriminering är enligt den svenska lagstiftningen "[...] att en person eller grupper av personer missgynnas i förhållande till andra eller på annat sätt utsätts för orättvis eller kränkande behandling på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse."

Utgångspunkten för de los Reyes och Wingborg är att diskriminering, vars fundament enligt författarna ofta är rasism, inte kan reduceras till enskilda personers attityder utan att de utgör en "[...] grundläggande mekanism i en maktstruktur som skapar underordning genom att systematiskt markera och vidmakthålla olikheter mellan människor. Detta medför i sin tur att de idéer, föreställningar och värderingar som möjliggör diskriminerande handlingar genomsyrar samhällets strukturer, institutioner och organisationer" (2002:11). De hävdar vidare att ett villkor för den institutionella diskrimineringen är den "[...] oreflekterade utsorteringen och kategoriseringen av människor utifrån stereotypa föreställningar. Människor som delar en eller flera egenskaper tillskrivs samtidigt en rad andra (oföränderliga) egenskaper" (2002:75).

Ett exempel på hur människor kategoriseras och stereotypiseras är svaret från en gymnasieelev i Klippan på en enkätfråga (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:195):

Jag är själv jugoslav och känner mig som jugoslav och mina föräldrar kom hit för att jobba när Sverige sökte hjälp utomlands. Nu får jag också skit för allt snack om för mycket bidrag till flyktingar fast mina föräldrar inte fick ett öre när de kom och fick bo i en källare på en bensinmack. Nu när de sparar i hela sitt liv och jobbat så hårt att de nästan är handikappade, så är jag en blatte som tar svenskarnas socialbidrag.

Institutionell diskriminering hänger bland annat samman med dominerande diskurser som mer eller mindre omedvetet bekräftar majoritetsbefolkningens självbild av att vara "bättre" än andra kollektiv. Detta sker t.ex. genom massmedia och utbildningssystemet och påverkar även "invandrades" självbild. Den institutionella diskrimineringen på t.ex. arbetsmarknaden gör att även minoritetsgrupper ser det som "naturligt" att vara mindre värda, t.ex. att ha högre arbetslöshet än majoritetsbefolkningen.

Vid intervjuer, som gjordes i samband med studien i Klippan, med personer som har invandrabakgrund framkommer att de känner sig diskriminerade på arbetsmarknaden, inte minst gäller detta vid anställningsintervjuer. En yngre man som inte är "vit" uttrycker det så här: "Man kommer dit och... man ser direkt ansiktsuttrycket va". En annan plats där institutionell diskriminering/rasism är vanlig, enligt undersökningen i Klippan, är skolan där elever med "invandrarattribut" som mörk hudfärg berättar om hur andra elever tillåts uttrycka rasistiska tillmälen som: "jag hatar blattar", "jävla svart-skallar" och "åk tillbaka till ert land". Några lärare säger bara åt dem

att vara tysta och fortsätter sedan lektionen som om inget hänt. Dessa lärare upplevdes bemöta och tala till "invandrarna" på ett nedlåtande sätt. Många elever ansåg att de behandlades som underlägsna och mindervärdiga, något som lärarna i stort sett verkade omedvetna om, det vill säga det fanns ingen negativ intention bakom. Enligt resonemanget ovan kan dock även detta definieras som institutionell diskriminering (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:223–234).

Andra berättelser i intervjuerna handlar om en annan plats som ofta figurerar i diskrimineringsupplevelserna, nämligen restauranger/nöjesställen. En intervjuperson berättar att när han är ute med "svenska" kamrater får de ibland gå direkt in på en krog medan han tvingas visa legitimation eller stoppas från att gå in:

Dom här vakterna va... man ger dom en lugn blick... överreagerar man, börjar man prata så råkar man illa ut, med tiden lär man sig hålla käften...

Eftersom dessa händelser utspelas gång på gång är det svårt att tolka dem som annat än diskriminering med rasism som fundament. Mannen väljs ut för att han är mörk.

Det tär på en... man känner sig verkligen knäckt... man är ju tvungen att bo här... men efter man har stannat i ett par år och lärt sig språket, kommit in i systemet och trivs här... men så händer att man blir utsatt för det här, då vill man flytta härifrån... men man har inget val... man är inte välkommen i sitt eget hemland...

Citaten ovan exemplifierar hur viktigt det är att definitionen av rasism även täcker det fundament som är grunden för diskrimineringen.

Institutionell rasism/diskriminering fokuserar på sociala institutioner och samhällsliga strukturer men man bör här tänka på att strukturer inte existerar utanför den vardagliga praktik som de är skapade och bekräftade genom. Philomena Essed, verksam i Nederländerna inom IMER- och genusforskning, har med hjälp av intervjuer med afro-amerikanska kvinnor i Kalifornien och svarta surinamesiska kvinnor som lever i Nederländerna analyserat institutionell rasism/diskriminering på mikronivå och hur "vardagsrasism" erfars av de intervjuade kvinnorna. Essed menar att vardagsrasism är rasism som i "vardagen" aktiverar underliggande maktrelationer. Den verkar primärt genom tre processer: marginalisering, exkludering och problematisering (d.v.s. "invandrare" i sig ses som problem) (Essed 1991).

Rasism finns alltså inte enbart på en strukturell och ideologisk nivå, enligt Essed, utan kan också ses som en process som skapas och

förstärks genom vardagliga handlingar. Även om det är enskilda individer som uttalar eller praktiserar rasismen är den relaterad till grupp-makt och den samhälleliga strukturen. I begreppet vardagsrasism förenas den strukturella, institutionella rasismen med vardagslivets rutinartade situationer, det vill säga rasismens ideologiska och strukturella dimension länkas där samman med vardagliga attityder (t.ex. fördomar och stereotyper) och beteenden (Essed 1991:2). Vardagsrasism innefattar systematiska, upprepade, välbekanta och därmed generaliserbara rasistiska vardagliga handlingar. Eftersom vardagsrasismen genomsyrar den vardagliga praktiken inbegriper den beteenden och attityder som vi är socialiserade in i och sällan tänker på. Den produceras och bekräftas genom språk och beteende, exempelvis i vardagliga konversationer och i media. I vissa fall är vardagsrasismen artikulerad likt den öppna rasismen men vanligtvis tar den sig mer subtila former med ett underliggande budskap som ofta handlar om att vissa inte hör hemma i gemenskapen och/eller det geografiska rummet.

Några av exemplen ovan på institutionell diskriminering/rasism från undersökningen i Klippan kunde även benämnas vardagsrasism enligt Esseds definition. Ett annat exempel från Klippan undersökningen passar också in här. En av de platser som många av informanterna uppgav i undersökningen där de blivit kränkande bemötta är affärer. Berättelserna handlar om att expediterna direkt kommer fram och frågar om de kan hjälpa till när man kommer in i en affär eller att de håller ögonen på personerna hela tiden:

Står man vid en hylla så kommer de till hyllan bredvid. Affärsexpediten kommer dit direkt, och fast det inte finns några skrynkliga kläder så börjar dom vika om kläder och sysselsätter sig bara för att hålla en under uppsikt. Detta händer i nästan nio av tio butiker.

Ibland händer det också att kunder stirrar med misstänksamma blickar som ”bränner i ryggen” bara för att man är mörk (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:224).

Berättelserna som återgivits ovan kan naturligtvis även tolkas på andra sätt än som (vardags)rasism. Det är alltid problematiskt att tolka människors agerande och attityder. Den subjektiva upplevelsen hos dem som utsatts för ovanstående ”kränkningar” är dock entydigt negativ och händelserna återkommer i så många berättelser att det knappast kan förklaras med slumpen. En anledning att använda sig av begreppet vardagsrasism som analysverktyg är att definitionen av det tydliggör hur strukturer och institutioner konkret påverkar människors vardag.

Sammanfattningsvis hävdar jag att rasism i bred bemärkelse inte är ett genom alla tider enhetligt eller statistiskt begrepp och därför inte heller möjligt att entydigt definiera. Istället kan man tala om "rasismer", där olika historiska skeenden och processer har formerat olika skepnader/framträdelseformer av begreppet.²⁹ Rasism förekommer på olika samhällsnivåer och i olika sammanhang. En vanlig betydelse av rasism är att det är någon form av ideologi som utgår ifrån att människosläktet kan delas in i olika raser/folkgrupper, t.ex. utifrån hudfärg, och att några av dessa grupper är över- respektive underlägsna. När den ideologiska eller biologiska varianten av rasism började förlora sin vetenskapliga och politiska legitimitet efter kolonialismen och andra världskriget uppstod enligt många forskare andra former av rasism, som istället för biologiska olikheter återopade andra typer av "skillnader". Dessa skillnader uttrycks i former av diskurser, där någon eller några dominerar och påverkar samhälleliga strukturer som i sin tur legitimerar olika former av utestängningar och diskriminerande handlingar. Med andra ord ses det inte längre som godtagbart att kategorisera människor efter deras "skallar" utan "olikheterna" som ligger till grund för klassificeringen är av andra former. De skilda grupper som utsatts för rasism har också förändrats under historiens gång. Men det är ändå av vikt att koppla rasismen bakåt till det koloniala projektet och till dagens differentieringsformer för att synliggöra dess koppling till moderniseringsprocesserna och den exkludering som t.ex. sker i vår tids Sverige (se även de los Reyes, Molina och Mulinari, 2002).³⁰ Som jag ser det är det ofta svårt att särskilja de

²⁹ Avtar Brah (1993) menar att varje rasism har sin historia, beroende på de speciella ekonomiska, politiska och kulturella omständigheterna. Rasismen reproduceras genom olikartade mekanismer och tar sig skilda uttryck i olika samhällen.

³⁰ Stephen Castles (2000:163–169) menar att rasism är praktiker och diskurser som är djupt rotade i historia, traditioner och moderniteten. Inte minst spelar rasism en viktig roll i nationalstatsbygget, genom att exkludera vissa kategorier av människor. Han hävdar vidare att rasism är en process varigenom sociala grupper kategoriserar andra grupper som "annorlunda" och mindervärdiga på grundval av utseende, kulturella drag eller nationalitet. Processen involverar användandet av politisk, social och/eller ekonomisk makt för att legitimera exploatering och utestängning av vissa grupper. Den dominerande gruppen konstruerar ideologier om skillnader och "mindervärdighet" som i sin tur utmynnar i diskriminering, t.ex. institutionell rasism eller genom "spontana" fördomar och nedvärderande handlingar, vad Castles kallar "informell rasism". För några forskare (exempelvis Balibar och Wallerstein 1991) är rasism de metoder och beteenden som den dominerande gruppen använder för att systematiskt utestänga "de Andra". Andra forskare anser emellertid att det kan finnas andra orsaker till utestängning av grupper, definierade i termer av ras och etnicitet, än rasism. John Rex visar exempelvis i en studie av pakistanier i Storbritannien att underklassproblem och rasism hör ihop. Det är med andra ord inte alltid lätt att skilja på klass och

olika nivåer/former som rasismens yttringar tar sig eftersom de påverkar varandra och är beroende av varandra. Men det kan ändå vara lämpligt, som gjorts ovan, att använda olika prefix för att kunna visa på rasismens olika varianter när man använder sig av rasismbegreppet.

Främlingsfientlighet och xenofobi

I Sverige har det varit vanligt att tala i termer av främlingsfientlighet, ett ord som inte finns i engelskan, när konflikter har uppstått med "ras" och etnicitet som viktiga aspekter. Många anser att man bör skilja begreppet rasism från begreppet främlingsfientlighet.³¹ Det förstnämnda uppfattas framför allt som en ideologi, vilken bygger på biologisk överlägsenhet, medan det sistnämnda ses som en psykologisk attityd hos en individ som mer eller mindre hänger samman med ett etnocentriskt förhållningssätt (att bedöma en "främmande" kultur utifrån sin egen måttstock).

Enligt "Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet" (SOU 1989:13) är främlingsfientlighet de "[...] känslor som, i varierande styrka, innebär ovilja, rädsla, inför eller hat gentemot andra etniska grupper." Med andra ord ses främlingsfientlighet primärt i ett individpsykologiskt och kulturellt perspektiv.

Främlingsfientlighet har sin grund i mer eller mindre starka känslor av obehag inför människor som inte uppfattas som "vi", hävdar Åke Sander. Dessa känslor bottenar ofta i okunskap och osäkerhet. "Obehaget, oviljan och rädslan förs över från den egna oförmågan att hantera en situation till egenskaper hos andra människor" (Sander 1995:138).

Undertryckande i termer av ras och etnicitet härstammar, enligt psykologen Maria Root (1996:3–14), ofta från början i osäkerhet. Därefter skapas, för att t.ex. bevara privilegier och positiv egenvärdering, gruppöreställningar och ideologier som nedvärderar vissa människor. Dessa föreställningar får ofta stöd av "vetenskapen" och kan användas för att rättfärdiga skillnader i levnads- och maktförhållanden. I vissa fall blir dessa ideologier en ursäkt för att skapa social distans och i förlängningen avhumanisering. De som utsatts för de dominerande föreställningarna internaliserar ibland dessa, t.ex. mindervärdesföreställningar. Med Roots synsätt är det svårt att dra någon gräns mellan rasism och främlingsfientlighet.

ras/eticitet när man undersöker exkludering (Rex och Tomlinson 1979). Gilroy (1987) poängterar dock att "ras" är en kategori som inte kan underordnas klass.

³¹ Se t.ex. Westin 1992.

Begreppet främlingsfientlighet har ett nära samband med främlingsrädsla (xenofobi), som enligt Hedi Bel Habib (1995) är en mekanism som har att göra med människans biologiska arv som socialt däggdjur; en form av överlevnadsmekanism som styrs av äldre strukturer i hjärnan, den s.k. reptilhjärnan.³² ”Beteenden som styrs av reptilhjärnan är val av boplats, revirbeteende, sexuellt beteende, omhändertagande av avkomman, jaktbeteende, återvändande till födelse- och boplatsen, uppbyggnad av sociala hierarkier och val av ledare”, dessutom rädslan och avståndstagandet från främlingar (Bel Habib 1995:115). Nu menar Habib dock inte att bara för att vår hjärna kopplar in revirkänsla när en främling uppenbarar sig så ska detta beteende accepteras, utan en sådan benägenhet kan motverkas genom det sätt på vilket vi organiserar samhället.

Påståendet att rasism, främlingsfientlighet och xenofobi orsakas av naturliga mänskliga instinkter tillbakavisas emellertid bestämt av kulturskribenten Stefan Jonsson. Han anser att förklaringen inte bara är felaktig och/eller ofullständig utan också att den faktiskt är besläktad med de uttalade rasisternas egen tro på nedärvda egenskaper och beteendemönster. Rasism och främlingsfientlighet är, enligt Jonsson, föränderliga fenomen, inte någon naturkraft. Dessa fenomen påverkas starkt av omvälvningar i det moderna samhället (Jonsson 1995:249–255). Även Per Wirtén (2002:59) argumenterar i boken *Europas ansikte. Rasdiskriminering eller mångkultur* mot påståendet att främlingsrädsla skulle vara något naturligt eller biologiskt betingat. Istället är denna skapad genom att gamla stereotyper och föreställningar finns inprogrammerade i det undermedvetna hos många i Sverige och andra länder. Björn Fryklund och Tomas Peterson använder i en studie om folkomröstningen i Sjöbo 1988 begreppet främlingsmisstro, vilket ses som en allmän attityd baserad på historiska och kulturella traditioner mot dem som är ”utifrån”, medan rasism ses som riktad mot klart definierade grupper baserade på ras eller etnicitet (Fryklund och Peterson 1989:41–44).

Om vi ser främlingsfientlighet som i första hand grundat i den egna oförmågan att hantera en social situation, vilket medför obehag, ovilja och rädsla, så kan lösningen vara att göra människor säkrare på sig

³² I boken *Svensk rädsla* (2001) hävdar historikern Sverker Oredsson att olika former av rädsla är en mäktig kraft i den enskilda människans liv och att rädsla och fruktan också kan sägas vara en dominerande diskurs i ett samhälle. En betydelsefull rädsla eller fruktan i Sverige under 1900-talet för det främmande i form av utlänningar. Oredsson konkluderar i boken med att rädslan för, eller som jag skulle vilja kalla det diskursen om, utlänningar liksom rastänkande (eller ett tänkande i termer av oföränderliga egenskaper) har varit faktorer med stark livskraft.

själva och organisera samhället så att alla upplever trygghet. Till detta bör dock tilläggas att användandet av begreppet främlingsfientlighet i många fall kan ses som en eufemism av rasism. Detta medför att det nödvändiga medvetandegörandet av att det i samhället finns djupt rotade och ofta omedvetna rasistiska föreställningar misslyckas.

Begreppsdefinitioners betydelse för synen på diskriminering och rasism

De definitioner som har diskuterats ovan är delvis godtyckliga i den meningen att de i stor utsträckning bestäms av vad som ska undersökas eller utredas, d.v.s. vilka processer och fenomen man ska analysera, liksom av de utgångspunkter och perspektiv man har, i kombination med forskarens/utredarens vetenskapliga målsättningar, människosyn och politiska intressen. Hur rasism och närstående begrepp definieras är emellertid av stor betydelse för den politik som förs och för de åtgärder som kan komma att föreslås när det gäller att bekämpa diskriminering och rasism.

Av vikt är alltså att se definitionerna som ”funktionalistiska” men också i ett maktperspektiv. De som har makt att definiera besitter diskursiv makt och därmed möjligheter att utestänga andra synsätt. Irene Molina och Paulina de los Reyes (2002:297) skriver: ”Definitionsfrågan är central om vi ska uppnå en djupare förståelse av föreställningar, handlingar, värderingar och regelverk som skapar den segregation som drabbar stora delar av den invandrade befolkningen och även deras barn och barnbarn”. En intressant fråga i detta sammanhang är hur forskning och utredningar påverkar människors vardag. Frågan ska inte besvaras här utan endast kommenteras med att den klassiska rasismen byggde på teorier som utarbetats av intellektuella.

Den öppna, klassiska rasismen i framför allt rasideologisk tappning finns i våra dagar kvar i uttalat nazistiska grupper men även i de koloniala ”bilder” som levt kvar i vår kollektiva föreställningsvärld (se exempelvis Hall 1997). Bilder av till exempel fattiga afrikaner kopplas ihop med utseende och kultur, vilket ofta ger en omedveten nedvärdering och kategorisering av ”svarta”. Det finns helt enkelt en seglivad tradition av tänkande i termer av raser som något essentiellt som även idag påverkar mänskliga relationer (se även Sawyer 2001:133–138). Denna koloniala tankestruktur bygger på idén om den vite mannens överhöghet. Viktigt är att inom forskningen systematiskt undersöka och problematisera hur kulturella, språkliga, historiska och psykolo-

giska gränsdragningar skapats i och med kolonialismen. Det finns en kontinuitet mellan det rasbiologiska tänkandet som t.ex. präglade koloniala maktförhållanden och rashygien i svensk tappning och den marginalisering som invandrade personer från framför allt utomeuropeiska länder utsätts för. Det är därför betydelsefullt att undersöka vilka diskurser och strukturer som påverkar oss än idag och som gör att många invandrade personer eller adopterade med ”annorlunda” utseende definieras och behandlas som främlingar (de Andra).

Det är också angeläget att synliggöra de etablerade föreställningarna och definitionerna som rör rasism. För att använda Teun van Dijks ord (1993:179–185) så spelar den dominerande diskursen i t.ex. forskning en viktig roll i reproduktionen av rasism. Den uttrycker, övertygar och legitimerar etniska stereotyper och fördomar och befäster rådande sociala förhållanden. Genom att endast kategorisera högerextremism som rasism blir alla ”vanliga” svenskar definierade som ”icke-rasister”, om än kanske lite främlingsrädda. Ett vanligt sätt att argumentera är: ”Jag är inte rasist, men...” Eftersom endast högerextremism och nazism räknas som rasism görs inga allmänna politiska eller sociala insatser för att bekämpa alla yttringar som har rasism som grund. Även Philomena Essed (1990, 1991) menar att visserligen fördöms öppen rasism och nazism offentligt, men de subtila formerna observeras ofta inte av majoritetssamhället. För att kunna motverka även dessa former måste extra uppmärksamhet ges åt de individer som upplever ”osynlig” rasism.

Politiker och tjänstemän som bestämmer den politiska dagordningen både på kommunalt och nationellt plan sätter ofta likhets-tecken mellan rasism och högerextremism. Så gjordes t.ex. i Klippan under 1990-talet. Alla krafter i kommunen användes för att bekämpa ”nazister”. Det är självklart inte fel att motverka nazism och öppen rasism, men det räcker inte.

För att förklara vad jag menar kan ”isbergsbilden” användas. Vad majoritetsbefolkningen normalt lägger märke till är det som finns ovanför ytan, en liten del av isberget som kanske utgör några procent. Resten finns under vattenytan. Några förnimmer dagligen denna del medan majoriteten knappast tänker på dess existens. Ovanför ytan finns den öppna rasismen. Denna är det naturligtvis viktigt att få kunskaper om och motarbeta. Men, som undersökningen i Klippan visar, får den manifesta rasismen sin näring och nya proselyter genom den ”latenta/underliggande” rasismen som också är mycket allvarlig i

sig och måste synliggöras i den svenska kontexten (Wigerfelt och Wigerfelt 2001).³³

Om man enbart sätter den öppna, manifesterade rasismen och nazismen i centrum i forskning och utredningar är risken att rasism ses som en individuell sjukdom, som ofta ”drabbar” de lågutbildade arbetarungdomarna. De ”annorlunda” blir både nazisten och invandrarerna – ibland beskrivna som lika goda kålsupare (Wigerfelt och Wigerfelt 2001). Om man ser rasism endast på detta sätt missar man att manifesterad rasism är en extrem yttring av fördomsfulla attityder och diskriminerade handlingar.

Eftersom ordet ”rasist” blivit så stigmatiserande är det inte alltid lämpligt att använda som etikett på individer. Men man bör inte för den skull gå så långt som att förneka individuella rasistiska uttrycks-sätt.³⁴ Att institutionell rasism är ett användbart begrepp i Sverige betyder inte nödvändigtvis att alla institutioner är rasistiska men att tankar och handlingar mer eller mindre påverkas av dominerande strukturer och föreställningsmönster.

Det finns inga rena former av de begrepp och termer som har definerats och problematiserats i denna artikel, utan ”verkligheten” är en

³³ I detta innefattas inte minst subtila former av utestängningar, som exempelvis de blickar och kroppsspråk som signalerar att vissa människor, exempelvis kategorin invandrare, är mindre värda och får en position som underordnad (Ålund 2002). Detta är helt enkelt en form av symboliskt våld som får vissa personer att känna sig som ”icke-personer”. Hit bör man också räkna de främlingsfientliga diskurser och det stereotypiska tänkandet som många, både i Klippan och i övriga Sverige, uttrycker på olika sätt. Dessa stereotyper och diskurser är kopplade till institutionella och strukturella maktförhållanden (se även Johanson och Molina 2002).

³⁴ I Klippanundersökningen (Wigerfelt och Wigerfelt 2001:216) angav informanter att de använde ordet rasist som ett skällsord: ”Fick vi inte som vi ville så kallade vi den personen för rasist. Vi hade så jättelätt att beskylla folk för rasism”. Ofta blev det bråk med ”svennar” och en ung man som varit med om mycket slagsmål säger: ”Det blev ett sånt maktbegär, man ville ha... respekt. Fast vi fick inte respekt, vi fick bara rädsla.” I en undersökning av ungdomar i Rinkeby fann Aleksandra Ålund (1997:102) att “[...] det att vara ball och tuff framstår som en viktig livsstil när man ses som underlägsen.” Hon tolkade attityderna och förhållningssättet som ett slags försvars-beteende. ”Tillsammans i grupp vågar man möta andra och ifrågasätta, ja, till och med hota den värld som nedvärderar.” Ålund menar vidare att denna motkultur både är riktad inåt för att säkra en känsla av tillhörighet och sammanhållning och utåt, som en protest mot ett nedvärderande bemötande, utanförskap och maktlöshet. En fara då ”rasism” och ”rasist” används för att stämpla människor är att det kan medföra att tjänstemän inte vågar dra de gränser som förordningar och politiska beslut kräver. Etnologen Eva Norström har inom ramen för *pilotkommunarbetet* (se vidare www.sverigemotrasism.nu) skrivit rapporten *Finns vardagsrasism?* (2002) angående situationen i Karlskrona. Under intervjuer med tjänstemän och politiker i kommunen fick hon ofta höra att det fanns en rädsla att bli stämplat som rasist och därför vågade inte några av de intervjuade fatta lagenliga beslut.

mix av dessa. Latent har vi alla fördomar och kan utföra eller utför diskriminerande handlingar. Beroende på omständigheterna kan dessa i vissa fall utvecklas till öppen rasism. För att kunna förändra maktförhållanden och relationer mellan majoritetsbefolkning och minoriteter krävs fördjupad forskning med utgångspunkt i ett komplext rasismbegrepp för att synliggöra både föreställningar/diskurser med rasism som fundament och praktiskt handlande i form av diskriminering.

Referenser

- Allport, Gordon. 1954. *The nature of prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley.
- Andersson, Åsa, Jenny Malmsten och Anders Wigerfelt. 2002. *Delrapport II till Integrationsverket angående Landskrona kommuns arbete mot rasism och främlingsfientlighet inom ramen för pilotkommunprojektet*. Norrköping: Integrationsverket.
- Anthias, Floya och Nira Yuval-Davis. 1992. *Racialized boundaries. Race, nation, gender, colour, class and the anti-racist struggle*. London: Routledge.
- Arendt, Hannah. 1951. *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt Brace.
- Arendt, Hannah. 1958. *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Austers, Ivars. 2002. "Attribution of value stereotypes as a consequence of group membership: Latvian and Russian students living in Latvia compared." *International Journal of Intercultural Relations* 26:273–285.
- Azar, Michael. 2001. *Frihet, jämlikhet, brodermord. Revolution och kolonialism hos Albert Camus och Franz Fanon*. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Balibar, Etienne och Immanuel Wallerstein. 1991. *Race, nation, class: ambiguous identities*. London: Verso.
- Barett, Michèle. 1991. *Ideology, politics, hegemony. From Marx to Foucault*. Cambridge: Polity Press.
- Barker, Martin. 1981. *The new racism*. London: Junctions Books.
- Bel Habib, Hedi. 1995. "Att förstå främlingsfientlighet och rasism." i *Rasismens varp och trasor*. Norrköping: Statens Invandrarverk.
- Bhatt, Chetan. 2000. "The lore of the homelands: Hindu nationalism and indigenist 'neoracism'." i Les Back och John Solomos. red. *Theories of race and racism: A reader*. London och New York: Routledge.
- Björge, Tore och Rob Witte. 1993. "Introduktion." i Tore Björge och Rob Witte. red. *Racist violence in Europe*. London: St. Martins Press.
- Blanck, Dag. 1998. "Kategoriseringens kraft – några perspektiv från den amerikanska historien." *Historisk Tidskrift*, nr 4.
- Borevi, Karin. 2002. *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

- Brah, Avtar. 1993. "Difference, diversity, differentiation: Process of racialisation and gender." i John Wrench och John Solomos. red. *Racism and migration in Western Europe*. Oxford: Berg.
- Broberg, Gunnar och Mattias Tydén. 1991. *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Gidlunds.
- Brox, Ottar. 1997. "Norske rasismer." i Ottar Brox. red. *De liker oss ikke. Den norske rasismens ytringsformer*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Carmichael, Stokel och Charles Hamilton. 1967. *Black power*. New York: Vintage.
- Castles, Stephen. 2000. *Ethnicity and globalization*. London: Sage Publications.
- de los Reyes, Paulina. 2001. *Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet/SAL TSA.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari. 2002. "Introduktion – Maktens (o)lika förklädnader." i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina och Mats Wingborg. 2002. *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige. En kunskapsöversikt*. Norrköping: Integrationsverket.
- Dir 2000:57. *Fördelning av makt och inflytande ur ett integrationspolitiskt perspektiv*. Beslut vid regeringssammanträde 2000-09-07.
- Donalds, James och Ali Rattansi. 1992. *Race, culture and difference*. London: Sage Publications.
- Eriksson, Urban, Irene Molina och Per-Markku Ristilampi. 2002. *Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet; Norrköping: Integrationsverket.
- Essed, Philomena. 1990. *Everyday racism*. Claremont: Hunter House.
- Essed, Philomena. 1991. *Understanding everyday racism: An interdisciplinary theory*. London: Sage Publications.
- Fredrickson, George M. 2002. *Racism. A short history*. Princeton och Oxford: Princeton University Press.
- Fryklund, Björn och Tomas Peterson. 1989. *Vi mot dom. Det dubbla främlingskapet i Sjöbo*. Lund: Lund University Press.
- Gardell, Mattias. 1998. *Rasrisk*. Stockholm: Federativs Förlag.
- Gilroy, Paul. 1987. *There ain't no black in the union jack*. London: Hutchinson.
- Gilroy, Paul. 1993a. *Small act: thoughts on the politics of black cultures*. London: Serpent's tail.

- Gilroy, Paul. 1993b. *The black Atlantic: modernity and double consciousness*. London: Verso.
- Gilroy, Paul. 2000. *Between camps: nations, cultures and the allure of races*. London: Penguin Books.
- Goldberg, David Theo och Philomena Essed. 2002. "Introduction." i Philomena Essed och David T. Goldberg. red. *Race critical theories*. Oxford: Blackwell.
- Goldberg, David Theo. 1993. *Racist culture. Philosophy and the politics of meaning*. Oxford: Blackwell.
- Hall, Stuart. 1993. "Rasism som ideologisk diskurs." *Häftet för kritiska studier*, nr 3.
- Hall, Stuart. 1997. "The spectacle of the 'Other'." i Stuart Hall. red. *Representation, cultural representations and signifying practices*. London: Sage Publications.
- Hamm, Mark. 1994. *Hate crime. International perspectives on causes and control*. Cincinnati: Anderson Publishing.
- Hannaford, Ivan. 1996. *Race. The history of an idea in the west*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Hedetoft, Ulf. 2003. "The politics of belonging and migration in Europe." i Bo Petersson och Eric Clark. red. *Identity dynamics and the construction of boundaries*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hedin, Marika och Mattias Tydén. 1998. "Sociala kategoriseringar – historikerns och historiens." *Historisk Tidskrift*, nr 4.
- Hertzberg, Fredrik. 2003. *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hylland Eriksen, Thomas. 1998. *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doga.
- Johansson, Marcus. 2002. *Exkludering av invandrare i stadspolitiken. Makt och maktlöshet i Örebro 1980–2000*. Örebro Studies in Political Science 4. Örebro: Örebro Universitet.
- Johanson, Susanne och Irene Molina. 2002. "Kön och ras i rumsliga identitetskonstruktioner." i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.
- Jonsson, Stefan. 1995. *De andra: amerikanskt kulturkrig och europeisk rasism*. Stockholm: Nordstedts.
- Koselleck, Reinhart. 1985. *Futures past. On the semantics of historical times*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kramár, Leo. 2000. *Rasismens ideologer. Från Gobineau till Hitler*. Stockholm: Norstedts.
- Lange, Anders. 1992. *Reflektioner kring rasism*. Stockholm: CEIFO.

- Lange, Anders. 2001. "Reflektioner kring 'rasifiering' och några andra ord." i *Törnroslandet. Om tillhörighet och utanförskap*. Norrköping: Integrationsverket.
- Larsson, Stieg och Mikael Ekman. 2001. *Sverigedemokraterna. Den nationella rörelsen*. Stockholm: Ordfront/Expo.
- Lien, Inger. 1997. "Hvordan diagnostisere rasismen." i Ottar Brox. red. *De liker oss ikke. Den norske rasismens yttringsformer*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Löfström, Jan. 1998. "Kulturell och social kategorisering av de 'homosexuella'." *Historisk Tidskrift*, nr 4.
- Lökke, Ann. 1998. "1800-talets Danmark – ett exempel på social kategorisering vid livets gränser." *Historisk Tidskrift*, nr 4.
- Löwander, Birgitta. 1997. *Rasism och antirasism på dagordningen. Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet*. Umeå: Umeå universitet, Sociologiska institutionen.
- Miles, Robert. 1989. *Racism*. London och New York: Routledge.
- Miles, Robert. 1993. *Racism after 'race relations'*. London: Routledge.
- Molina, Irene och Paulina de los Reyes. 2002. "Kalla mökret natt! Kön, ras/ethnicitet i det postkoloniala Sverige." i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.
- Molina, Irene. 1997. *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Uppsala: Universitet, Kulturgeografiska institutionen.
- Mulinari, Diana. 2002. "Om det behövs blir vi uppkäftiga." i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.
- Norström, Eva. 2002. *Finns vardagsrasism? En studie över strukturella mekanismer och föreställningar som kan ligga till grund för rasism, marginalisering och diskriminering i Karlskrona*. Rapport till Karlskrona kommun och Integrationsverket inom ramen för Pilotkommunprojektet. Norrköping: Integrationsverket.
- O'Dell, Tom. 2002. "Ethnicitet i spänningsfältet mellan kultur och biologi." i Finur Magnússon. red. *Etniska relationer i vård och omsorg*. Lund: Studentlitteratur.
- Omi, Michael och Howard Winant. 1994. *Racial formation in the United States*. New York och London: Routledge.
- Oredsson, Sverker. 2001. *Svensk rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

- Petersson, Bo. 2002. *Exploring national – local dynamics in the social exclusion of immigrant groups: A Swedish case*. Paper for presentation at the XII Nordic Migration Conference at Ceren, Helsinki, 10–12 October 2002.
- Petersson, Bo. 2003 "Combating uncertainty, combating the global." i Bo Petersson och Eric Clark. red. *Identity dynamics and the construction of boundaries*. Lund: Nordic Academic Press.
- Popoola, Margareta. 2002. *Integration. En samtidsspeglning, en översikt*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet.
- Pred, Alan. 2000. *Even in Sweden. Racism, racialized spaces, and the popular geographical imagination*. Berkley: University of California Press.
- Rex, John och Sally Tomlinson. 1979. *Colonial immigrants in a British city: A class analysis*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Root, Maria. 1996. *The multicultural experience: racial borders as the new frontier*. Thousands Oaks: Sage Publications.
- Rydström, Jens (1998) "Tidlagen och den homosexuelle mannen. Två typer i den svenska rättshistorien." *Historisk Tidskrift*, nr 4.
- Sander, Åke. 1995. "Rasismens varp och trasor" i *Rasismens varp och trasor*. Norrköping: Statens Invandrarverk.
- Sawyer, Lena. 2001. "Första gången jag såg en neger – en svensk självbild." i *Törnroslandet. Om tillhörighet och utanförskap*. Norrköping: Integrationsverket.
- Schierup, Carl-Ulrik och Aleksandra Ålund. 1991. *Paradoxes of multiculturalism*. Avebury: Aldershot.
- Skovdahl, Bernt. 1996. *Skeletten i garderoben. Om rasismens idéhistoriska rötter*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- SOU 1989:13, *Mångfald mot enfald*. Slutrapport från kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1996:55, *Sverige, framtiden och mångfalden*. Slutbetänkande från Invandrapolitiska kommittén. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:39, *Ett effektivt diskrimineringsförbud. Om olaga diskriminering och begreppen ras och sexuell läggning*. Betänkande från 1999 års diskrimineringsutredning. Stockholm: Fritzes.
- Svensson, Birgitta. 1998. "Kriminella, tattare och tatuerade. Betydelsen av social kategorisering för kulturell identitetsförklaring." *Historisk Tidskrift*, nr 4.
- Tesfanuney, Mekonnen. 1998. *Imag(in)ing the other(s). Migration, racism and the discursive construction of migrants*. Uppsala: Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen.
- Van Dijk, Teun. 1987. *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park: Sage Publications.

- van Dijk, Teun. 1993. "Denying racism: Elite discourse and racism." i John Wrench och John Solomos. red. *Racism and migration in Western Europe*. Oxford: Berg.
- West, Cornel. 1982. *Prophesy deliverance! Towards an Afro-American revolutionary Christianity*. Philadelphia: Westminster Press.
- Westin, Charles. 1992. *Changes in attitudes towards immigrants*. Current Sweden nr 388. Stockholm: Svenska Institutet.
- Wigerfelt, Berit och S. Anders. Wigerfelt. 2001. *Rasismens yttringar. Exemplet Klippan*. Lund: Studentlitteratur.
- Winant, Howard. 2000. "The theoretical status of the concept of race." i Les Back och John Solomos. red. *Theories of race and racism. A reader*. London: Routledge.
- Wirtén, Per. 2002. *Europas ansikte. Rasdiskriminering eller mångkultur*. Stockholm: Norstedts.
- Zaremba, Maciej. 1999. *De rena och de andra. Om tvångssteriliseringar, rashygien och arvsynd*. Stockholm: Bokförlaget DN.
- Ålund, Aleksandra. 1997. *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, Aleksandra. 2002. "Etnicitet, medborgarskap och gränser." i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas.

3. Nyhetslogik och främlingsyn i mediernas konstruktion av 'invandrare'

Ylva Brune

Nyhetsjournalistik använder vardagskulturens språk, symboler och berättelseformer och skapar en länk av gemensamma betydelser mellan de offentliga och privata samhällsfärderna och mellan beslutsfattare och allmänhet. Journalistik gör något mer avgörande än att överföra politiska budskap från eliten till en läsekrets, den medverkar aktivt i att producera det som räknas som samhällseliga händelser och den skapar en allmänhet i form av en läsekrets som delar åtminstone situationsbestämda och rudimentära tolkningsgemenskaper. Nyhetsjournalistik ska alltså inte uppfattas som en del vilken som helst i masskommunikationen, utan både som konstituerande för det moderna samhället och som en nödvändig kraft för social förändring (Hartley 1996).

De påståenden och berättelser som aktualiseras i nyhetstexter är handlingar i en materiell värld; i det här fallet i det svenska samhället med dess möjliga förhållningssätt till nationen, till flyktingar och till personer och grupper som kallas invandrare. I den mån som nyhetstexter arbetar med kategoriseringar där invandrare förknippas med problem eller där vissa orter gestaltas som skrämmande och främmande, så bidrar nyheterna till att skapa ett samhälle med "invandrarproblem" och "segregerade bostadsområden" (Ristilammi 1994; Pred 2000; Ericsson m.fl. 2000; Pripp 2002).

Flyktinginvandringen och flyktingpolitiken, invandrares ställning i det svenska samhället och rasism och främlingsfientlighet har rönt stor uppmärksamhet i svenska nyhetsmedier under de två senaste årtiondena. Sammantaget hör dessa frågor till de fem mest uppmärksammade samhällsområdena i nyhetsrapporteringen under 1980- och

1990-talen (Asp 1998, 2002).¹ Hur frågorna framträder i nyhetsrapporteringen; med genomslag för vissa kategoriseringar, definitioner och tolkningsramar har sannolikt betydelse för vilka idéer som dominerar det offentliga samtalet och får i sin tur materiella konsekvenser av olika slag.

I det följande ska jag ta upp några drag i nyhetsmediernas konstruktion av invandrare² och invandrarfrågor. Syftet är dels att urskilja olika tekniker i nyhetsberättandet som utformar mediernas invandrare, dels att läsa texterna som budskap, som medvetet eller omedvetet utgår från föreställningar om vilka 'vi', den antagna läsekretsen, är och som upprättar gemenskaper och identiteter, bland annat genom att upprätta gränser till Andra.

Nyhetsjournalistikens gestaltningar av ett ämne har speciella drag, de regleras av de koder och konventioner som omger nyhetsmakandet. Analyser av nyhetsjournalistik berör följaktligen ett begränsat och genrespecifikt sätt att medialt behandla frågor. Samtidigt tillmäts nyhetsjournalistiken stor vikt i samhället, genom att den inte är fiktiv, genom att den eftersträvar objektivitet och balans och inte minst för att nyheterna hela tiden finns omkring oss.

Nyhetslogik

Begreppet nyhetslogik är en sammanfattande beteckning på de fast strukturerade kommunikationsformer som nyhetsmediernas arbets- och tankemönster framkallar; en logik som har ett starkt genomslag i samhället genom att den rangordnar och orkestrerar andra diskurser

¹ Asp använder innehållet i Rapports nyhetssändningar från och med 1979 som indikator på intresseinriktningen i rikstäckande svenska nyhetsmedier (1998:26).

² Undersökningsområdet ger för min del upphov till terminologiska problem, beroende på att jag studerar de idéer som kommer till uttryck i nyhetstexter. I nyhetstexter finns "invandrare" som en självklar kategori, som jag kallar 'invandrare'. Den har inte samma omfång som kategorin 'personer som har invandrat' eller 'personer som har invandrat samt deras barn'. Hela poängen med artikeln är att medieinvandraren är någonting annat.

I nyhetstexter finns också en underförstådd publik med tänkta gemensamma utgångspunkter, som jag kallar textens 'vi'; en kategori lika diffus som 'invandrare'. De terminologiska problemen uppträder när jag citerar ur nyhetstexter som berör 'invandrare'. Om det handlar om direkta citat så kan de personer och grupper som texterna handlar om bli textens "invandrare". När texten har en underförstådd gemenskap så är den 'vi', men när texten explicit hänvisar till ett vi, så kallar jag det "vi". En person som är beskriven eller intervjuad för att han/hon uppfattas som tillhörig kategorin 'invandrare', är när jag refererar till texten en "invandrare". Trassligt, minst sagt, och jag lyckas heller inte vara helt konsekvent.

och anpassar dem till de egna berättelseformaten i texter för 'oss' i den stora publiken att begrunda som verklighetsbeskrivningar. 'Vi' nyhetskonsumenter ser delar av verkligheten genom nyhetsjournalistikkens koder, vi ser inte koderna som sådana (Ekström 2000). Av den anledningen är det viktigt att analysera nyheternas inbyggda antaganden om världen och hur nyhetsmakandets rutiner strukturerar avgörande frågor i vårt samhälle.

Nyheterens mest grundläggande egenskaper är så självklara att de sällan är föremål för begrundan. Å ena sidan har de sanningsanspråk – att berätta om det viktigaste som har hänt det senaste dygnet – och å andra sidan är de historier. Att välja ut och kontextualisera vissa fenomen i nyheshistoriernas format kräver tolkning, selektion, värdering och gestaltning i enlighet med vissa kriterier. Det som kallas nyhetsvärden går både att uppfatta som tumregler för vad som ska bli nyheter och som mönster i nyhetsberättandet (Tuchman 1978; Fowler 1991). Nyhet, beröring med samhällseliten, negativitet och möjlighet till personifiering brukar lyftas fram som viktiga nyhetsvärden. En nyheshistoria bör också präglas av entydighet, meningsfullhet och konsonans med tidigare föreställningar (Galtung och Ruge 1973). Journalistens professionella nyhets känsla är dels en form av kulturell kompetens, dels en färdighet som övas in i den redaktionella miljön och som gör det möjligt att kategorisera vissa händelser som nyhets händelser av ett visst slag. Nyhetsvärdering och nyhets känsla är emellertid motsägelsefulla och svårdefinierade fenomen, även för dem som hanterar dem professionellt (Hall 1973:191).

Ett förhållande som sätter sin prägel på nyhetsutbudet som helhet och som har stor betydelse för utformningen av invandrar- och flyktingfrågorna är journalistikkens beroende av samhällets politiska och byråkratiska institutioner. Beroendet är ömsesidigt. I en rutinmässig rapportering bekräftar nyheterna och eliterna varandras legitimitet. Nyhetsmedierna behöver auktoriserad information som går snabbt att processa och en stor del av nyheterna är baserade på pressreleaser och politiska utspel som är utformade och schemalagda så att de passar medierna. Annat nyhetsstoff upptäcks vid de täta och rutiniserade kontakterna med polis, kommun och domstolar.

Nyhetsberättandet döljer den journalistiska arbetsprocess som ligger bakom nyheshistorien och arbetar in element som ger texten karaktär av realistisk verklighetsåtergivning (Ericson m.fl. 1991). Intervjuer, rapporter, utredningar omformas delvis till berättelser med en inneboende narrativ logik: Framåtrörelse mot ett mål som definieras av berättelsens huvudkonflikt (vinna-förlora, frihet-tvång, liv-död, ordning-kaos), personifikation av goda och onda krafter och en

iscensättning av verklighetsnära detaljer som stöder historien och mediets ögonvittnesstatus. En dagstidning är, som den brittiske medieforskaren Stuart Hall påpekar, full av ”krigsromanser”; lovande men ofta oavslutade berättelser (Hall 1973). Det förhållandet att nyhetsförmedlingen arbetar med uråldriga metoder för historieberättande gör den moraliskt meningsbärande. Nyheterna upprättar gränser mellan ’oss ’ som hör till och ’dem’ som inte gör det, mellan normalt och onormalt och gott och ont.

Också samspelet mellan samhällets institutioner och nyhetsmedierna har ideologiska konsekvenser. I nyhetstexterna kan yrkesbegränsade perspektiv och kunskaper omvandlas till något som ser som generell och oberoende kunskap. Att som källa medverka i att utforma mediernas verklighetsdefinitioner är att ha ideologisk makt. Att enbart vara föremål för mediernas bevakning tillkommer de maktlösa. De så kallade vanliga människor som uppträder i nyheterna används i stor utsträckning som illustrationer till problembeskrivningar som utgår från myndigheter eller medier (Ekecrantz och Olsson 1994:237; Ericson m.fl. 1991:350).³

Generella tendenser i nyhetsmakandet påverkar nyhetsutbudet i invandrarfrågor bland annat på det sättet att en stor del av nyhetsstoffet härrör från samhällets institutioner och att det negativa har företräde medan hälsan tiger still. Att invandrare framträder som objekt för olika myndighetsåtgärder och uttalanden, att de blir medialt intressanta i konfliktsituationer, att de intar på förhand bestämda roller i typiska historier, har att göra med nyhetsmakandets villkor (Halloran 1974).

Nyhetsjournalistikens arbetssätt är anpassade till nyhetsinstitutionens mål; att med begränsade medel inkorporera en oförutsägbar och obegränsad värld i nyhetsmediets fasta format och att skapa legitimitet och relevans för den egna verksamheten. Nyhetsdiskursen består av ett antal relativt fasta ”tolkningspaket” som gör det möjligt att strukturera och gestalta händelser som ett visst slags nyhetshändelser (Tuchman 1991). Ett tolkningspaket består av en bestämd tolkningsrepertoar med etablerad nyhetsvokabulär och symbolik. Tolkningspaketen är viktiga i nyhetsjournalistiken, eftersom de gör det möjligt att gestalta nya händelser i bekanta former. De ger struktur och igenkänlighet; och

³ Min summariska beskrivning är baserad på en rikhaltig forskning av nyhetsmakandets villkor (sociologisk och organisationsteoretisk) och dess utfall (innehållsanalyser) som numera har status som självklar kunskap inom journalistikforskningen (Dahlgren 1992).

underlättar produktionen för journalisten och mediet och den snabba förståelsen för publiken.

Nyhetsmedierna upprättar tolkningsgemenskaper – gemensamma eller kompletterande tolkningspaket – i centrala frågor; både eftersom nyhetsarbetarna är praktiskt beroende av nyheter i andra medier och för att en tolkningsgemenskap fungerar legitimerande för nyhetsinstitutionen som helhet. En tolkningsgemenskap är tecken på att ett ämne har tematiserats på ett sätt som gör den framtida nyhetsbevakningen delvis förutsägbar. På motsvarande sätt är en brist på tolkningsgemenskap i centrala frågor, samtidigt eller över tid, intressant. Fenomen som rasism, diskriminering och strukturella integrationshinder har uppmärksammats relativt litet i svenska nyhetsmedier under den senaste tjuugoårsperioden, jämfört med flyktingfrågor och, åtminstone under 1990-talet, jämfört med uppmärksamheten på brott som förknippas med invandrare eller flyktingar (Löwander 1997; Brune 1998; Asp 2002). Journalistikens tystnader inför allvarliga missförhållanden i samhället går att uppfatta som en brist på etablerade tolkningspaket, som kan tematisera ett ämnesområde på ett sådant sätt att det kan bevakas kontinuerligt i en rutinrapportering.

Medieinvandraren

I det följande ska jag ta fasta på ett par aspekter av nyhetslogiken, som är och har varit centrala i konstruktionen av mediernas invandrare. I första hand kommer jag att uppehålla mig vid tekniker i nyhetsberättandet och hur de tillämpas på kategorin 'invandrare'. Min tes är att vissa inslag i nyhetsmakandet både förutsätter och reproducerar en begreppslig invandrare; en tankekonstruktion som lever sitt eget liv vid sidan om verkliga människor och förhållanden. Delvis triviala nyhetstekniker för att förläna generalitet och relevans åt den egna framställningen samarbetar med en annan logik; det officiella invandrarbegreppet och invandradiskursen inom myndigheter och politik. Men nyhetsjournalistik utgår också från en antagen förförståelse hos den läsekrets man riktar sig till. Nyheterna framstår som relevanta för läsaren bland annat genom att de knyter an till tidigare kunskaper och etablerade gestaltningsmönster.

Mina resonemang är baserade på tre olika undersökningar: För det första en diskursanalys av texter i stora dagstidningar från 1975 och 1976; texter som har ambitionen att formulera en generell problematik kring "invandrarkvinnan", "invandrankillen", "invandrarflickan" och

”invandrarförorten” (Brune 2002a, 2003 samt kommande).⁴ Det är vid denna tid som invandrarbegreppet slår igenom i nyhetsmedierna och ’invandrare’ börjar uppfattas som en kategori (se även Hultén 2001). Den andra undersökningen är baserad på nyhetstexter i stora dagstidningar i samband med nyhetshändelser under 1997 respektive 2000. Nyhetshändelserna är olika slags våldsbrott mot kvinnor och en intensiv mediebevakning hämtar vid båda tillfällena sin drivkraft ur antagandet att brotten har generell relevans. ”Unga invandrarkvinnor”, ”invandarmän” och ”invandrarkillar” presenteras i enkelt skurna förutbestämda roller. De blir med olika journalistiska medel, som jag ska återkomma till, gestaltade som stereotyper (Brune 2002a, 2003 samt kommande).

De två första undersökningarna är inriktade på nyhetsmediernas konstruktioner av invandrare som typer och vad innehållet i typerna kan berätta om journalistikens blick på ett ’svenskt’ respektive ’invandrar-’ som etableras i texterna. Den tredje studie som den här artikeln är baserad på är av annan karaktär. Med utgångspunkt i artiklar i Dagens Nyheter under 2002 och 2003 försöker jag identifiera hur delvis neutrala tekniker i nyhetsmakandet bidrar till att utforma kategorin invandrare som ett problematiskt kollektiv, som på olika sätt framstår som avvikande i förhållande till en oftast outtalad norm. Hur vanliga de nyhetstekniker som skapar en begreppslig invandrare är har jag inte undersökt. Mitt syfte är att identifiera teknikerna, att reflektera över deras samband med nyhetsmakandets villkor och att problematisera användningen av dem.⁵ Mina slutsatser är att nyhetsjournalistik rutinmässigt bygger upp skillnader mellan sin tänkta läsekrets och ’invandrare’ och att den därigenom bekräftar och konserverar en förlegad syn på nation och folk. Det är en verksamhet som inte kan förklaras av enskilda journalisters kunskaper och ställningstaganden; däremot av nyhetsjournalistikens arbetssätt och dess förankring i idéer och ideal om den opartiske (!) betraktarens rätt att definiera andra människor.

⁴ Resultaten av en översiktlig undersökning av invandrar- och flyktingfrågor i svensk dagspress våren 1976 är publicerad i Brune 1998.

⁵ Att jag använder artiklar i Dagens Nyheter innebär att exemplen har slagsida åt en myndighetsorienterad framställning som är vanligare i det som kallas kvalitetsmedierna än i populariserande nyhetsmedier. Kvällspress arbetar delvis med andra medel, där bildspråk och narrativ komposition är väl så betydelsebärande som det som uttryckligen påstås i texterna. När det gäller idéinnehåll i förhållande till ’invandrare’ tycks emellertid stora nyhetsmedier i Sverige ligga nära varandra, även om de gestaltar idéerna med delvis olika medel (Brune 2003; Skoglund och Örtorp 2002; Hällström 2003).

'Invandrare' ≠ 'svensk'. Tema med variationer

Nyhetsjournalistik som arbetar med begreppet 'invandrare' rör sig med ett från början mångtydigt begrepp, som journalistiken bidrar till att ge innehåll. När invandrarbegreppet slår igenom i politiken vid mitten av 1970-talet blir 'invandrar-' i olika sammansättningar populära nyhetsord. Flera av de sammansättningar som uppträder i tidningstexterna utgår från verksamheter inom myndigheter och organisationer: Invandrarexpert, invandrarinformation, invandrarutredning, invandrarprojekt. Andra sammansättningar ser ut att handla om egenskaper hos invandrarna: Invandrarproblem, invandrarpråk, invandrar-kvinna. Andra åter antyder att invandringen präglar olika fenomen: Invandrarät, invandrarvåg, invandraröverskott. Bara genom introducera och upprepa beteckningarna bidrar nyhetsmedierna aktivt till att skapa en ny uppdelning i samhället, en gräns mellan dem som är födda i landet av svenskfödda föräldrar och dem som inte är det (jfr Bourdieu 1992). 'Invandrarna' objektifieras som en kategori. De räknas, utreds och tillskrivs vissa egenskaper.

Hur kategorin 'invandrare' används och avgränsas i nyhetsrapporteringen är en viktig fråga, men jag tror inte att den har ett svar utan flera. 'Invandrare' används med varierande omfång och innebörd. Kärnan i begreppet är möjligen 'icke-svensk'; men då är det inte medborgarskapet som avses utan någonting annat. Medieforskaren Gunilla Hultén, som undersöker landsortpressens möten med 'främlingen' mellan 1945 och 2000, hävdar att tidningarnas sätt att beteckna inflyttade har gått från nationalitet, där medborgarskapet var kriteriet för att urskilja kategorier, till 'invandrare' där kulturella skillnader ställs i förgrunden (Hultén 2001). Samtidigt kvarstår frågan vilka skillnader det är fråga om och mot vad invandrarens olikhet framträder.

Statsvetaren Kristina Boréus påpekar, att trots att invandrarbegreppet har kritiserats av många för att det används som negation till 'svensk', så har knappast innebörden i 'svensk' problematiserats. Hon ser det som ett tecken på att 'svensk' utgör den normkategori från vilken 'invandren' framträder som avvikelse. 'Svensk' i denna betydelse uppträder bara i relation till 'invandrare' och beskrivs i allmänhet inte. Normkategorin är omarkerad, det är avvikelserna som pekas ut och blir utredd (Boréus 2003).

Jag ska visa ett par exempel på hur egendomligt det blir när innehållet i det 'svensk' som 'invandrar-' inte är formuleras. De nyhets-

texter jag citerar ur kan verka udda och det är precis vad de är. Det normala är att 'svensk' inte karakteriseras. Först en text från 1993 i Sydsvenska Dagbladet, som handlar om ett arbetslivsprojekt för invandrade kvinnor i Burlöv.

Då hade de bara varit i gång några veckor, men redan hade de lärt sig en hel del om det svenska samhället och om hur vi svenskar ser på världen, vilka värderingar vi har.

[...] För de flesta framstod vi svenskar som lite konstiga varelser med ett märkligt idiom och minst sagt exotiska vanor. För var i övriga världen hoppar vuxna människor kring granar och majade stänger som kväkande grodor och var någonstans sätter folk frivilligt i sig rutten fisk eller asätande kräldjur? Och med små hattar på huvudet? ("Kvinnoresurser så det räcker", Sydsvenska Dagbladet 17/2 1993.)

När texten ska berätta "hur vi svenskar ser på världen, vilka värderingar vi har" så handlar det om jul, midsommar, kräftor och dans kring stängen. Möjligen utgår texten från ett perspektiv där svenska värderingar och svensk syn på världen bara skiljer sig från det allmängiltiga i dessa avseenden. Etnologen Åke Daun hävdar att det är en utbredd självstereotyp bland svenskar att 'vi' helt enkelt är moderna och rationella och saknar kulturella särdrag, utom i form av vissa festtraditioner (Daun 1992).

I artikelserien "Ta seden dit man kommer" i Dagens Nyheter 2001 definieras det svenska på följande sätt:

Det svenska samhället står för jämställdhet mellan män och kvinnor, frihet för individerna och långt gående rättigheter för barnen.

I princip.

I praktiken är det tillåtet att gifta bort 15-åringar med män de inte känner. Det är accepterat (åtminstone inte uppenbart olagligt) att 17-åriga flickor hålls instängda för att de inte ska kunna träffa killar. ("I hemmet ställs olikheterna på sin spets", Dagens Nyheter 1/6 2001.)

Det är oklart i artikelserien vad det betyder att samhället "står för" jämställdhet etc. En betydelseglidning från "vi värderar jämställdhet" till "vi är jämställda" tycks ske. De enda fenomen som kontrasteras emot värderingarna relateras till invandrare, traditionell kultur och islam. Andra, icke invandrarrelaterade företeelser i samhället, som står i strid med värderingarna nämns inte. Här verkar det 'svenska' som 'invandrare' kontrasteras mot vara svenska officiella ideal.

Samma glidning från idéer om vad 'svenskt' vill vara till vad det faktiskt är sker i en intervju med statsrådet Mona Sahlin i samma artikelserie.

Svensk syn på frihet och jämställdhet gäller. Det är slut med de undanglidande hänvisningarna till mångfalden. [...]

Mona Sahlin är glasklar. [...]

– I Sverige gäller en knippe värderingar som det bara är att ställa upp på. Man kan tycka om det eller inte, men det är bara att gilla läget. [...]

Hon räknar upp vad det handlar om: I Sverige har pojkar och flickor lika rättigheter. Flickor får gifta sig med vem de vill, när de vill. Alla har rätt till preventivmedel och till gratis och fri abort. Vi förföljer inte homosexuella. ("Vi har svikit flickorna", Dagens Nyheter 8/6 2001.)

Här är det statens värderingar som de uttrycks i lagstiftning som glider över i ett samhälleligt "vi". Att "vi" i betydelsen den svenska staten inte längre förföljer homosexuella är kanske sant. Att "vi" i betydelsen svenskar inte gör det är osant. Att "alla har rätt till preventivmedel och legal abort" innebär inte att alla "gillar läget". Den mångfald i livsstilar och värderingar som ryms inom nationen även utan invandringen trollass bort. En normativ svensk identitet ställs emot 'invandrares'. 'Vi' = de normer som uttrycks i lagar och officiella dokument. 'Vi' är det vi bör vara.

Nästa citat är ett helt annat slags exempel på egendomligheter som uppstår när normkategorins egenskaper anges. Texten publicerades i notisform under valrörelsen 2002.

När invandrarbarn börjar förskola och skola så börjar de också äta svensk mat och vill också ha det hemma. Så när svenska barn tjarar om att få pizza och kebab hemma så vill invandrarbarnen ha köttbullar och lingonsylt. Och i invandrarfamiljerna byts olivoljan ibland ut mot mjölk, åtminstone om det handlar om pannkakor. ("Pannkakor skapar integration", Dagens Nyheter 8/9 2002.)

Notisen har karaktär av lättnyhet. Den gör inte anspråk på att säga något viktigt. På basis av en rapport från Mjolkfrämjandet gör den en snabb typisering åt två håll. Uppdelningen i å ena sidan svenska barn och å andra sidan invandrarbarn kombineras med idén att köttbullar och pannkakor är exklusivt svenskt, medan pizza och kebab är tvärtom, liksom att "invandrarfamiljerna" använder olivolja där svenskarna använder mjölk. Det handlar om ett mekaniskt särskiljande utan verklighetskontakt.

Ett fjärde slags försök att ringa in egenskaper i svenskhet uppträder i en artikel som knyter an till en rapport från Högskoleverket. Artikeln redovisar en undersökning, där det bland annat framgår att 75 procent av barn till svenskfödda föräldrar fullföljer sin högre utbildning mot 65 procent av de studenter som är födda i annat land eller har föräldrar som är det. En ung man som kom som nioåring som kurdisk flykting från Iran och går på Handelshögskolan i Stockholm porträtteras:

Numera umgås han mest med vita medelklassungdomar. [...]

Att det är vanligare att vita medelklassungdomar läser vidare, än invandrare och barn till arbetare tycker han är logiskt. Fattiga människor pluggar inte vidare, och invandrare är ofta fattiga säger han, men betonar att problemet är mer komplext än så. ("Självklart att plugga vidare", Dagens Nyheter 28/11 2002.)

Här är den kategori som 'invandrare' kontrasteras emot 'vit'. Texten utgår från att flyktingar från Iran varken är vita eller av medelklass. Att förknippa 'svensk' med vithet och 'invandrar-' med en negation av vithet är ovanligt i nyhetstexter. Möjligen handlar det om en strävan att knyta invandrades underordning till en global kontext av 'vit' överhöghet och att synliggöra 'svensk' som en delmängd av 'vit', 'invandrare' som en delmängd av 'svart'. Definierandet har återigen en ideologisk innebörd.

Den aktuella DN-artikeln som handlar om en bestämd invandrad person, som tycks vara lika vit i skinnet och lika akademiskt medelklassig som de "vita medelklassungdomar" han kontrasteras emot, ställer kategoriseringarnas problematik på sin spets – oavsett vilken idé de utgår i från. Den unge mannens utrymme för att helt enkelt vara en begåvad student och individ underordnas en generell problematik som journalisten definierar.

De fyra exemplen på olika former av synliggjord 'svensk' i kontrast till 'invandrar-' tyder på att oklara föreställningar är förknippade med de två kategorierna. De föreställningar som jag har lyft fram uppträder i allmänhet bara fragmentariskt i nyhetstexter. Både 'invandrare' och 'svensk' skiftar betydelse med kontext. Den slingrande gränsen mellan kategorierna upprätthålls framför allt genom upprepade undersökningar och beskrivningar av 'invandrare'.

Vetenskapliggörandet

Ett förhållande som över tid präglar ”invandrarfrågorna” i nyhetsmedierna är svenska myndigheters dominans som källor och uttolkare (Löwander 1997; Brune 1998; Asp 1998, 2002; Mahmud 2002). I nyhetstexter från och med mitten av 1970-talet är det självklart att svenska tjänstemän, experter och forskare definierar vari invandrarproblemen består och hur invandrarna bäst ska anpassas. Myndighetskällornas dominans under tjugooårsperioden 1979–1999 framgår av Asps undersökning av Rapports nyhetsinslag kring invandrar- och flyktingfrågor. Femtio procent av de intervjuade utgörs av politiker, myndighetsföreträdare och experter, tjugofyra procent tillhör kategorin ’flyktingar/invandrare’ (Asp 2002). Att få synas eller yttra sig i en nyhetstext är emellertid inte detsamma som att ha möjlighet att påverka nyhetens tolkningsrepertoar. Som jag ska visa i det följande kan invandrarens framträdande i nyhetsinslaget bestå i att exemplifiera en redan färdig problembeskrivning.

En viktig del av den nyhetsrapportering som berör kategorin ’invandrare’ utgår alltså från samhällsinstitutioner, där myndigheten, forskaren eller den politiska enheten framträder som den aktiva parten, som den som definierar och åtgärdar problem av olika slag och där myndighetsrepresentanter blir historiernas subjekt och bekymrade hjältnar. När nyhetstexter reproducerar institutioners utredande blick på invandrare som kollektiv kan de också ge konkret gestalt åt problematiken med tekniker som skapar en bro mellan de abstrakta siffrorna och en verklighet som ser ut att tala för sig själv. Den diskursiva invandrare som är en skapelse av myndigheternas verksamheter förvandlas till en påtaglig levande människa i nyheternas personifierande gestaltningar.

Att skapa en social kategori av statistiska skillnader

Att omvandla procentuella skillnader mellan kategorier till något som ser ut som egenskaper hos de individer som ingår i (den avvikande) kategorin är en normal teknik i nyhetsarbete och framför allt rubrikmakande. Personifiering och visualisering är andra rutinmässiga inslag i nyhetsberättandet som samtidigt arbetar för att skapa en begreppslig invandrare.

Ett artikelblock i Svenska Dagbladet från 1975 om ”den typiska invandrarkvinnan” får exemplifiera hur flera nyhetstekniker kan samverka i konstruktionen av invandrare som typer. Låt oss först se på rubrikerna. De är utformade som metonymier, vilket innebär att de låter ett par egenskaper beteckna helheten; invandrarkvinnan: Städa, kan ingen svenska, u-landskvinna.

Hon städar och kan ingen svenska
– det är den typiska invandrarkvinnan

U-landskvinna i Sverige
(Svenska Dagbladet 18/4 1975.)

Metonymier är vanliga i rubrikmakande. De ger konkretion och slagkraft. Nyhetens brödtext kan nyansera rubrikens påstående.⁶ I artikeln om ”den typiska invandrarkvinnan” sker nyanseringen genom att ordet ’ofta’ fogas in i framställningen.

På botten av det svenska samhället finns invandrarkvinnan. Hon yrkesarbetar ofta som städare eller diskare. Hon kan ofta inte läsa och talar i allmänhet inte svenska. Hon vet inte något om sina rättigheter, t.ex. om rätten till svenskundervisning på arbetstid.

Hennes barn får ofta psykiska problem. Gör vi inget för kvinnorna nu är det bäddat för problem i framtiden, säger man på Invandrarverket. (Svenska Dagbladet 18/4 1975.)

Artikeln är skriven ur en allseende och vetenskaplig position. Den bygger upp ”invandrarkvinnan” utifrån en rad problem som har beskrivits av experter vid en konferens. Olika slags svårigheter som invandrade kvinnor kunde ha i olika grad eller inte alls summeras och förvandlas till egenskaper hos en människotyp. I den vetenskapliga positionen ingår också förmågan att göra förutsägelser. Förutsägelse-erna är en del i konstruktionen av den begreppslige invandraren som

⁶ Rubriken ”Ensamståendes barn far illa” (Dagens Nyheters förstasida 24/1 2003) är ett bra exempel på hur tekniken fungerar. Artikeln handlar om en undersökning där ”65 000 barn till ensamstående föräldrar har jämförts med 921 257 barn som har växt upp med båda föräldrarna”. Forskare har funnit en överrepresentation för psykisk sjukdom, självmord och alkoholrelaterade sjukdomar bland ”ensamståendes barn”. En bit in i brödtexten får läsaren veta att dessa problem är mycket ovanliga och att det handlar om ”ett fåtal drabbade individer”. Tekniken att förvandla en skillnad mellan undersökta kategorier till en egenskap hos hela den avvikande kategorin förlänar artikeln ett nyhetsvärde som gör att den kan placeras högst upp på första sidan.

ett lagbundet fenomen. Experter på invandrarverket formulerar en konditional profetia. "Gör vi inget för kvinnorna nu är det bäddat för problem i framtiden".

Nyhetsblocket ger liv åt den abstrakta problematiken på två sätt. Dels genom att visualisera ett exemplar av "invandrarkvinnan" i bild och text som en grekiska med städvagn som får förkroppsliga alla de brister och negationer som den övergripande artikeln tar upp. Dels blir en undantagskvinna intervjuad. Hon "hör till de få som har utbildning och en klar bild av både invandrarkvinnans situation och av den svenska kvinnans" och hennes uppgift är att uttala sig om situationen för "den typiska invandrarkvinnan". Att låta enskilda invandrade personer framträda som experter på kategorin invandrare är fortfarande en nyhetsteknik som används för att ge tyngd åt framställningen. Undantagskvinnan vidimerar bilden av den stumma typiska invandrarkvinnan och förstärker kontrasten mellan läsekretsen och denna.⁷

"Den typiska invandrarkvinnan" har liten eller ingen empirisk beröring med situationen för 335 000 invandrade kvinnor vid mitten av 1970-talet (SCB 1977). Däremot kan man konstatera att hon är en perfekt motbild till folkhemsutopin om den moderna, självständiga och yrkesarbetande kvinnan som har frigjort sig från traditionens bojar och slaveriet under reproduktiva sysslor.

Den vetenskapliga blick som texten i Svenska Dagbladet riktar mot "invandrarkvinnan" i april 1975 är uttryck för den tidens seriösa och samhällsengagerade journalistik i förhållande till 'invandraren'. Problemet med den vetenskapliga attityden är att den gör de beskrivna människorna till objekt och exempel för läsaren att beskåda. Läsaren inbjuds att se på 'invandraren' ur en överlägsen, saklig och helt enkelt normal position. Journalistik tar efter beskrivningsmodeller som kan vara adekvata inom till exempel medicin eller juridik, där professionellt ställda frågor har bestämda svar inom en strikt reglerad yrkesgemenskap. Däremot existerar det inte *en* godkänd diagnos av samhällsfenomen och människor som samhällsvarelser (Schudson 1978).

Den norm mot vilken nyheternas invandrare kontrasteras vid mitten av 1970-talet kan delvis fångas via de brister som tillskrivs 'invandraren'. Problematiseringen av "invandrarkvinnan" vid denna

⁷ Nutida undersökningar av bilden av invandrade kvinnor i stora svenska dagstidningar pekar på ett mönster som är sådant att i huvuddelen av artiklarna framträder invandrade kvinnor som offer för våld, förtryck och så kallade kulturkrockar. Den starka och aktiva kvinnan uppträder i en liten del av utbudet och framstår som det undantag som bekräftar regeln (Berggren och Lindblad 1998; Skoglund och Örtorp 2002).

tid styrs av abstrakta idéer om att andra länder befinner sig längre ner på en utvecklingsskala än Sverige och att detta förhållande präglar de individer som har invandrat. Sverige karakteriseras som högutvecklat, högutbildat och högkonsumerande medan människor från Turkiet eller Sydeuropa sägs komma från medeltiden eller från åtminstone 100 år tillbaka i tiden. Kultur och religion hindrar dem från att orientera sig på rätt sätt i samhället. 'Vi', samhället, måste därför gripa in med olika slags anpassningsåtgärder och i varje fall försöka rädda kvinnorna och barnen (Brune 2002a, 2003 och kommande).

Texten i Svenska Dagbladet får exemplifiera förhållningssätt som är viktiga, men naturligtvis inte allenarådande, inslag i nyhetsdiskursen över 'invandraren'. De vetenskapliga generaliseringarna, personifieringen, metonymierna och undantagskvinnans vittnesbörd skapar en helgjuten "typisk invandrarkvinna" år 1975. I det följande ska jag ge exempel på hur samma slags positioner och tekniker uppträder i nutida nyhetstexter som berör 'invandrare'. Exempelen är hämtade från Dagens Nyheters bevakning under 2002 och 2003.

Rubrikteknik med mera

I september 2002 visar det sig att hälften av de ungdomar som har bott i Sverige kortare tid än tre år inte har tillräckliga betyg när de lämnar grundskolan för att bli antagna till gymnasiet. Dagens Nyheter presenterar undersökningen med tre rubriker:

Invandrare klarar inte skolkrav

Invandrare klarar skolan sämst

Svårt för invandrare att få gymnasieplats

(Dagens Nyheter 19/9 2002.)

Här betyder "invandrare" ungdomar som dels har vistats kort tid i Sverige och dels har lågutbildade föräldrar. Men man måste läsa artikeln för att förstå det. "Klara sämst" och "svårt" i rubrikerna ser ut som egenskaper hos kategorin 'invandrare'. Rubrikerna döljer de problem som artikeln faktiskt behandlar; att skolan misslyckas i att tillgodose elevernas individuella behov.

Huvudartikeln är bildsatt med stapeldiagram som åskådliggör betydelsen av vistelsetid i landet och föräldrarnas utbildning för barnens skolresultat. Texten rör sig mellan diagrammens budskap, oppositionspolitikerna som säger att skolan måste bli bättre och lärare som berättar att deras resurser har minskat. Artikeln belyser ett viktigt pro-

blem, där alla intar sina på förhand bestämda roller. Som personifikation av problemet porträtteras en flicka (med mörka ögon som möter läsarens blick) under rubriken "Det är svårt men jag kämpar".

Formellt sett finns det flera beröringspunkter med bygget av "den typiska invandrarkvinnan": Den vetenskapliga blicken, den källoberoende berättarstilen, det personifierade exemplet på en övergripande problematik. Men i det som påstås om 'invandrare' är det bara rubrikerna som arbetar med samma typ av generaliseringar. Om man uppfattar innehållet som viktigare än formen, så är den skolkritiska artikeln med rubriken "Invandrare klarar inte skolkraV" väsensskild från "Hon städar och kan ingen svenska – det är den typiska invandrarkvinnan". Om man betraktar formen som en viktig del av budskapet så är likheterna påfallande. Formen gestaltar mediets anspråk att göra övergripande och vetenskapliga påståenden om 'invandrare'.

Rubriker skapar ordning i läsandet i enlighet med etablerade tolkningsmönster. Brödtexter kan arbeta med flera perspektiv. Brödtextens innehåll skulle kunna sammanfattas i "Så här dålig får inte den svenska skolan vara" eller "Klassbakgrund avgör skolresultat". Men "Invandrare klarar inte skolkraV" är onekligen mer konkret än att skolan är resurssvag och att klasstillhörighet har betydelse för elevernas möjligheter. Om å andra sidan rubriken hade varit mer precis: "Nykomna invandrare klarar inte skolkraV", så hade den förlorat i nyhetsvärde.

Rubrikmakandets strävan att konkretisera strukturella problem knyter gång på gång 'invandrare' till svårigheter av olika slag. Det är ett samhällsproblem att Sverige inte klarar av att tillgodogöra sig akademiska utbildningar från andra länder. När regeringen efter årtionden av kvalificerad kritik från olika instanser uppdrar åt Högskoleverket att ta reda på hur kompletteringsutbildningarna för utländska akademiker ser ut i Sverige, blir rubriken:

Svårt för invandrare komplettera utbildning

(Dagens Nyheter 31/10 2002.)

Ytterligare ett par exempel på rubriker som märker ut kategorin 'invandrare' som särskild och bristfällig:

Invandrabarn lever i fattigdom

(Dagens Nyheter 26/9 2002.)

Invandrarelevvers dåliga resultat inte skolans fel

(Dagens Nyheter 29/1 2003.)

Stor självmordsrisk bland invandrarkvinnor

(Dagens Nyheter 27/5 2003.)

Invandrare risk i trafiken

(Dagens Nyheter 15/8 2003.)

Sämre trafikvett bland invandrare väcker känslor

(Dagens Nyheter 16/8 2003.)

Få invandrare vill bli poliser

Svårt locka invandrare att bli polis

(Dagens Nyheter 22/4 2003.)

I den sista rubriken är det inte invandrare som har svårigheter utan Polishögskolan. Det är fråga om ett artikelblock av välkänd konstruktion. En övergripande artikel utgår från Polishögskolans ansträngningar att "värva fler män och kvinnor med annan etnisk bakgrund än den svenska". Minutiöst går artikeln igenom hur de sökande till Polishögskolan fördelar sig efter nationell bakgrund. Ett cirkeldiagram illustrerar. Endast 15,6 procent av de sökande till Polishögskolan i mars 2003 har något slags invandrabakgrund, det vill säga är född i utlandet eller har en eller två föräldrar som är det. Av hela befolkningen har 20 procent invandrabakgrund i denna mening. Bara fyra av hundra sökande har utomeuropeisk bakgrund, mot elva procent av hela befolkningen.

Huvudkällor är Polishögskolans rekryteringsansvariga person samt dåvarande vice länspolismästaren i Stockholm. Den sammantagna sanning som rubriker, diagram och den utredande artikeln meddelar är att det finns ett problematiskt kollektiv som heter 'invandrare' som inte vill bli poliser. Problembeskrivningen kompletteras med en artikel om det positiva undantaget som bekräftar regeln. En ung man i polisuniform avbildas på tidningens första sida. Han har turkisk bakgrund och beskrivs som "framtidens polis".

Tidningen bevakar två dagar senare "Södertörnspolisens informationsmöte på den invandrantäta folkhögskolan i Liljeholmen". Bildtext: "Södertörnspolisen jobbar hårt för att värva fler invandrare. [...] Men hos Eritreafödde Hadish Haile var intresset svagt." En afrikansk man får i bild och bildtext förkroppsliga polisens svårigheter. Upp-

läggningen får oss att glömma att de flesta människor inte vill bli poliser. Det ser ut som det är något särskilt med dem som inte vill det. Att de är invandrare.

De artiklar och rubriker jag har diskuterat knyter var och en kategorin 'invandrare' till en problematik som definieras av tidningen tillsammans med en myndighet. Kategorin beskrivs dels via diagram och generella utsagor, dels i exemplifieringens form. Det är en normal form av nyhetsmakande, där en vetenskaplig blick paras med en strävan till konkretion. Problemet med verksamheten är de grundförutsättningar den utgår ifrån: Att det är meningsfullt att göra övergripande påståenden om kategorin 'invandrare' med utgångspunkt i statistik och myndigheters problemformuleringar. Rubriktekniken att låta avvikelser stå för helheten innebär att kategorin 'invandrare' gång på gång associeras med svårigheter.

Att skapa generalitet

Ytterligare en rutinmässig teknik bidrar till att skapa en begreppslig invandrare. Den innebär i sin enklaste variant bara att små ord fogas in i texten och ger den en generell relevans som den inte har stöd för. De små orden kan till exempel vara "många", "ofta" och "invandrarna". En artikel i Dagens Nyheter som handlar om arbetet inom polisens integrationssektion börjar såhär:

Invandrargrupperna i Sverige misstror polisen. Av erfarenhet. De vet hur den ser ut och hur den uppträder. ("Misstro ska luckras upp", Dagens Nyheter 23/9 2002.)

Vad polisens integrationssektion gör förstår man bara vagt av artikeln. Vad som tydligt framgår är däremot att "*invandrargrupperna i Sverige*" på något sätt har varit i delo med polisen.

Ordet "många" i rubrik eller ingress ger intryck av att tidningen tar upp ett utbrett problem.

Många invandrare är en fara i trafiken, anser Vägverket. Trots att information om svenska trafikregler finns på de flesta språk har man svårt att nå fram till invandrargrupperna. ("Invandrare risk i trafiken", Dagens Nyheter 15/8 2003.)

Här räknas olycksfall i promille av nationalitet. I den mest olycksdrabbade gruppen (män från Mellanöstern och Nordafrika) förekom 1998 16 olycksfall per 1000 körkortsinnehavare mot bara 5 bland

svenska män. Texten påpekar att "Ämnet är inte bara känsligt utan också till stora delar utforskat". Ändå förstasidesnyhet. I följande text framgår inte storleksordningen på det "många" som rubriken talar om.

Många unga invandrarkvinnor vågar inte överge sina familjer – trots att de lever under förtryck.

(Dagens Nyheter 20/6 2002.)

"Många" syftar här på en okänd andel av ett okänt antal kvinnor, som har varit i kontakt med en av tidningen intervjuad kvinna som arbetar på en kvinnojour i Stockholm. Följande påstående finns i inledningen till en artikel, som tar på sig uppgiften att berätta vad som har skett året efter mordet på Fadime Sahindal.

Många unga invandrarkvinnor har fått mod att reagera, att ta sig den självklara rätten att besluta över sitt eget liv och leva som andra. ("Tystnaden om hedersmord har brutits", Dagens Nyheter 19/1 2003.)

Underförstått: Ett år tidigare var "många unga invandrarkvinnor" inte modiga och de hade ingen rätt att besluta över sina liv "och leva som andra". Det finns inget stöd i texten för den övergripande skildringen av sakernas tillstånd. Detsamma gäller följande beskrivning av "många kvinnor ute i de invandrartäta förorterna". Påståendena görs i samband med att polisens integrationssektion blir presenterad. Den namngivna kvinnan är en i publiken:

För Alma Adan och många andra kvinnor ute i de invandrartäta förorterna pågår en intensiv frigörelsekamp. De vill inte godta omskärelse, de vill inte underdånigt acceptera ett gammaldags patriarkaliskt familjeliv, de vill inte bli förtryckta. Kommer polisen att förstå vad det handlar om när de ropar på hjälp? (Dagens Nyheter 23/9 2002.)

Underförstått: "Många kvinnor ute i de invandrartäta förorterna" är förtryckta och kommer att behöva polisskydd när de vill frigöra sig från sina män.

Efter moskébranden i Malmö i april 2003 intervjuar Dagens Nyheter ett par personer med anknytning till Islamic Center i Malmö. Ingen av dem vill spekulera i brandorsaken. Tvärtom: Moskéns grundare och verkställande direktör hoppas att det ska visa sig att en olycka ligger bakom och ordföranden i skolans föräldraförening slår fast att han ingenting vet.

Puff på första sidan:

Muslimer tror på anlagd brand

De flesta muslimer är övertygade om att moskébranden i Malmö var anlagd.
(Dagens Nyheter 29/4 2003.)

Formuleringen återkommer inne i tidningen, i en artikel som samtidigt meddelar att det finns 50 000 muslimer i Malmö och omkring 300 000 muslimer i Sverige. Vad är syftet med att tre gånger påstå att "de flesta muslimer är övertygade om att branden var anlagd"? Förmodligen att understryka textens nyhetsrelevans. Samtidigt sker en homogeniserande karakteristik av Sveriges muslimer: "De flesta är övertygade" långt innan den tekniska utredningen av brandorsaken är klar.

Det är också möjligt att teckna en generaliserad bild genom att framhäva en individ som ett undantag. En artikel i Dagens Nyheter ekonomidel som delvis berör diskriminering av akademiker inleds på följande sätt: "Omar Sidibe är en av de utomnordiska invandrare som lyckats få jobb" (Dagens Nyheter 31/1 2003). Den underförstådda förutsättningen är att de flesta utomnordiska invandrare i Sverige inte har arbete. Två bildtexter ger samma undantagsstatus åt den intervjuade personen.

Varifrån följande generalisering hämtar stöd är också omöjligt att veta. Undantagspolisen med turkisk bakgrund porträtteras tillsammans med en ung pojke i Rinkeby (som enligt egen utsago inte vill bli polis):

Polisen Semsı Kilic är en förebild för många ungdomar med invandrarbakgrund i Rinkeby. ("Svårt locka invandrare att bli polis", bildtext, Dagens Nyheter 22/4 2003.)

I artiklarna ovan är det textens berättare eller rubriksättare som tar på sig ansvaret att fälla allmänna omdömen. Men generaliserande utsagor om 'invandrare' kan också härröra från intervjuade personer och tycks fylla samma syfte; att ge en ökad relevans åt texten.

Även körkortskravet hindrar invandrare från att komma in i polisyrket, enligt Carin Götblad.

– Kravet kan förefalla rimligt. Men ser man på 18–20-åringar med invandrarbakgrund så har väldigt få körkort. Eftersom deras föräldrar ofta saknar bil så blir det orimligt dyrt att ta körkort. ("Motigt göra poliskåren mångfaldig", Dagens Nyheter 25/4 2003.)

Det verkar mer sannolikt att påståendet är grundat i föreställningar än i ett statistiskt underlag, men det publiceras som ytterligare en sanning om 'invandrare'.

Den "typiska invandrarkvinnan" för numera ett tillbakadraget liv i medierna, till skillnad från "unga invandrarkvinnor" som har stått i centrum för intresset under senare år. Men hon dyker upp då och då som föremål för projekt som beskrivs av andra.

Lyckat kvinnoprojekt får fortsätta

Kvinnoprojektet i Vårby gård i Huddinge har resulterat i ökad integration. Det konstaterar projektledaren Gunilla Landh. [...] Kvinnorna gör också studiebesök, lyssnar till föreläsningar, plockar svamp och lär sig cykla och simma, vilket många invandrarkvinnor inte kan, säger Landh. Många är väldigt isolerade och har aldrig varit utanför kommunens gränser. Ofta går de bara mellan bostaden och affären. (Dagens Nyheter 16/10 2002.)

Notisen har karaktär av evig återkomst. Några uppskattande rader om ett projekt, där 'vi' samtidigt får veta vad "många invandrarkvinnor" inte kan.

Invandrare utfrågas om 'invandrare'

En person som intervjuas i egenskap av invandrare förväntas uttala sig om kategorin 'invandrare'.

Semsi Kilic tror att det är inställningen till yrket som gör att så (få)⁸ invandrare blir poliser. ("Få invandrare vill bli poliser", bildtext, Dagens Nyheter 22/4 2003.)

Intervju med samme polisman:

Tyvärr märker han att ungdomar med invandrarbakgrund ofta har en aggressiv inställning till polisen.

– De frågar nästan alltid: Vad har du för vapen? Har du skjutit på någon? Har någon skjutit på dig?

– Svenskarna ställer mjukare frågor, typ: Är det jobbigt att vara polis? Hur var fystesterna på polishögskolan? (Dagens Nyheter 22/4 2003.)

⁸ Ordet 'få' har fallit bort i originaltexten.

Här reproduceras uppdelningen i å ena sidan "svenskar" å andra sidan "invandrare" av en person vars föräldrar har invandrat. Vilka i texten osynliga frågor har fött fram formuleringen? I följande text syns det nästan hur reportern arbetar för att den intervjuade ska göra den önskade övergripande beskrivningen:

Skilnaderna i hur svenskar och invandrare väljer utbildning förklarar han delvis på samma sätt, även om han ogärna vill generalisera.

– För de som har det sämre ställt är lönen viktigare än sociala skäl när man väljer utbildning. ("Självklart att plugga vidare", Dagens Nyheter 26/11 2002.)

Vid valet 2002 blir flera "invandrare inkryssade" i kommunfullmäktige och landsting i Stockholmsområdet. De får alltså mandat genom att väljarna har markerat deras namn på valsedeln. Personvalet får nyhetsvärde genom att det område med störst andel väljare som personröstar är Norra Botkyrka, en "invandrarförort". Här personröstar 38 procent mot bara 29,6 procent till exempel i Vaxholm, där det bor få "invandrare".

Invandrarna kryssade mest

(Dagens Nyheter 27/9 2002.)

Detta kan tidningen rimligtvis inte veta. Desto viktigare blir omdömet från en "inkryssad invandrare", visserligen från Täby där personval står lågt i kurs.

Många invandrare vill ha någon representant som de litar på, säger Shadi Shirvani Larsson. (Bildtext. Dagens Nyheter 27/9 2002.)

Hon är övertygad om att det var invandrarösterna som bar fram henne.

– Många invandrare känner sig maktlösa och de vill ha någon representant de kan lita på, någon som delar deras verklighet och vet vad det handlar om. (Brödtext. Dagens Nyheter 27/9 2002.)

Tekniken att låta en "invandrares" påståenden om andra "invandrare" framstå som generell nyhetsvärd kunskap, strider mot en annan rutin i nyhetsjournalistik: Att begränsa den "vanliga" människans beskrivningsutrymme till den egna erfarenheten (Ericson m.fl. 1991; Ekecrantz och Olsson 1994; Kunelius 1996). Det tyder på att intervjuerna i dessa fall fyller annan funktion än intervjuer med "vanliga människor". De intervjuade ses, utan att ha något mandat för det, som

representanter. Polismannen, handelsstudenten och vänsterpartipolitikern blir representanter för kollektivet ”invandrarna” och förväntas kunna berätta hur den kategorin tänker och handlar.

Triviala tekniker?

De nyhetstekniker jag har beskrivit – som skapar en social kategori av statistiska skillnader och en generaliserad ’invandrare’ – är triviala i den meningen att de används rutinmässigt i nyhetsjournalistik för att ge den egna framställningen läsvärde och relevans. De är inte aggressivt främlingskapande, men de konstruerar generaliserade skillnader mellan ett för det mesta omarkerat ’vi’, en normkategori, och ’invandrarna’.

När teknikerna används upprepat om en kategori, så märker de ut den som särskild, annorlunda och i det här fallet bristfällig, eftersom det är svårigheter och avvikelser som generaliseras. Om man prövar att byta ut ’invandrare’ och besläktade beteckningar mot till exempel ’ensamstående’ eller ’kvinna/kvinnor’ i citaten ovan är det lätt att se hur stigmatiserande teknikerna fungerar vid upprepning.

Vissa av generaliseringarna är dessutom av den karaktären att det förmodligen är journalistiskt omöjligt att utsätta någon annan kategori i samhället än ’invandrare’ och möjligen muslimer för dem. När det gäller ”många invandrarkvinnor” och ”de flesta muslimer” upprättar journalisten och tidningen objektiviserande beskrivningar utan empiriskt stöd. Journalistiken tar sig en beskrivningsmakt som är otänkbar i förhållande till, låt oss säga, ”många svenska medelklasskvinnor” eller ”de flesta kristna”.

Nyhetsteknikerna med sin förmåga att skapa tydlighet, polaritet och relevans genomsyrar nyhetsförmedlingen. Om de kriterier som nyhetsarbetarna använder när de tillämpar dem skiljer sig för dem som räknas som ’invandrare’ och dem som räknas som ’svenskar’ så upphör de att vara triviala och blir redskap för kollektiv stigmatisering.

De artiklar som jag hittills har citerat ur uttrycker en positiv attityd till ’invandrades’ möjligheter och medger positiva intervjuer med och bilder av personer som har invandrat. De har delvis syftet att beskriva problem som tillskrivs samhället snarare än ’invandraren’ och flera texter lyfter fram så kallade positiva exempel; Handelsstudenten, polismannen, politikern och skolflickan som kämpar fast det är svårt. Personerna framstår som sympatiska.

Möjligen är generaliseringarnas och rubrikteknikernas stigmatiserande potential osynliga för dem som tillämpar dem. Å andra sidan

tycks teknikerna hänga logiskt samman med en tyst åtskillnad mellan å ena sidan 'svenskar' och å andra sidan 'invandrare', som är sådan att det går att ha kunskap om och uttala sig om 'invandrare' på ett sätt som inte är möjligt i förhållande till 'svenskar'.

Mediehändelser och stereotyper

I det följande tar jag upp mer tydligt främlingsskapande drag i nyhetsberättandet. De går att hänföra till den senmoderna nyhetsjournalistikens arbetsformer, där journalister tolkar verkligheten med utgångspunkt i "mediearkivet", det vill säga i egna och andras tidigare och samtida journalistiska beskrivningar (Becker, Ekecrantz och Olsson 2000; Djerf-Pierre och Weibull 2001). Ideologiskt sett hänger de främlingsskapande inslagen samman med idéer om kulturer som determinerande system; idéer som ger upphov till en nyhetsbevakning med vittgående anspråk på att definiera 'invandrar-' kontra en normativ 'svensk' identitet.

Under de senaste fem åren har våldsbrott som har tolkats som uttryck för "hederskultur", patriarkaliskt förtryck eller "invandrar-killars kvinnosyn" givit upphov till intensiv och långvarig bevakning i nyhetsmedierna. Händelserna blir mediehändelser. Det som karakteriserar en mediehändelse är för det första att en nyhetshändelse fogas in i ett tolkningspaket, där den knyts till en generell tematik. För det andra är det medierna som är drivande i att formulera och gestalta denna tematik i konkreta nyhetshistorier och abstrakta analyser. Läsekrets och opinionsbildare inbjuds att reagera på den verklighet som medierna presenterar, vilket också kan medföra att mediernas verklighetstolkningar blir ifrågasatta. I vilket fall ger gensvaret från läsekrets och opinionsbildare legitimitet för en fortsatt bevakning, där grundläggande påståenden upprepas.⁹ Medieforskaren John Fiske som har analyserat mediehändelser i USA under 1990-talet där "ras", kultur och sexualitet står i centrum för intresset, poängterar det upprepningstvång som kommer till uttryck i mediebevakningen, inom den enskilda mediehändelsens ramar och genom att kommande medie-

⁹ Mediehändelse har olika innebörd i journalistikforskning. Jag använder uttrycket mediehändelse för en medieinitierad bearbetning av ett tema, där den ursprungliga nyhetshändelsens relevans består i att den fungerar som antändningsmekanism för en intensiv och självbegränsande bevakning. Uttrycket *Moral panic* används också i medieforskning för att antyda bevakningens karaktär (Hall m.fl. 1978; Ter Wal 2002).

händelser upprepar samma tematik med samma uppsättning begränsade roller.¹⁰

Den ena mediehändelse jag har undersökt är från vårvintern 1997, då en ung kvinna med turkisk bakgrund blev knivhuggen av sin bror utanför en restaurang i Stockholm. Den andra är från vårvintern 2000 då det som kom att kallas gruppvåldtäkten i Rissne blev startskott för en långvarig och samfällad mediebevakning med utgångspunkt i föreställningar om 'invandrarkillen' som hot mot nationen.¹¹ "Knivdådet" 1997 knyts till en tänkt generell situation för "unga invandrarkvinnor" och till "invandarmännens" religion, kvinnosyn och "bitterhet mot det svenska samhället". Våldtäkten i Rissne 2000 knyts ihop med idéer om "invandrarkillens" kvinnosyn och bitterhet mot det svenska samhället (Brune 2002b, 2003; Ericson 2000; Lundgren 2000; Bredström 2002). En intensiv bevakning av det speciella fallet kombineras alltså med förklaringsmodeller och ett nyhetsinsamlade i syfte att bekräfta händelsens generella relevans. Samma förhållande gäller nyhetsbevakningen efter mordet på Fadime Sahindal i januari 2002, där muslimsk eller kurdisk kultur står i centrum för bevakningen tillsammans med en antagen generell situation för unga kvinnor i patriarkaliska familjer (Grip 2002; Hällström 2003).

I samband med mediehändelserna visualiseras och konkretiseras abstrakta idéer om "invandarmän", "unga invandrarkvinnor" och "invandrarkillar". Nyhetstexterna bygger på och bygger in stereotyper i berättandet. "Invandrarkillen", "invandarmannen", "invandrarflickan", "muslimska tjejer" knyts till bestämda roller. Beskrivningar och analyser av enskilda händelser eller personers och begränsade gruppers livssituation framställs som de har generell relevans. Porträtterade individer eller grupper underordnas en idéstruktur – ett tolkningspaket – som de inte själva medverkar i att formulera. De blir exempel att betrakta. Idéstrukturen kommer till uttryck i en förenklad berättelse som upprepas gång på gång, i resonemang med vetenskapliga anspråk och i kondenserad symbolik i bilder och rubriker.

Den expertis som används för att definiera situationen för "unga invandrarkvinnor" och "invandrarfamiljerna" är praktiker som arbetar med speciella problem; en psykiatriker, kvinnohusens personal, skol-

¹⁰ Fiske analyserar upprepningarna som uttryck för det vita USA:s desperata behov av att legitimera sin överhöghet, samtidigt som mediernas arena ger utrymme för ideologiska kraftmätningar, där olika grupper kommer till tals för att definiera situationen (Fiske 1994).

¹¹ Jag tar inte ställning till hur brottet *borde* rubriceras, vilket en del av debatten under våren 2000 handlade om (Bredström 2002). Min analys handlar bara om mediebilden av "invandrarkillen".

kuratorn, socionomen som arbetar med familjer med svåra problem. Experternas kunskaper från den egna begränsade verksamheten, omvandlas till generella påståenden om "invandrarflickor" och "invandrarfamiljer". Samma experter på det problematiska och avvikande används för att definiera "invandarmän" och "invandrarkillar" men här träder också källor inom rättsväsendet in. Tillvägagångssättet bygger på antagandet att kategorin 'invandrare' kan beskrivas och analyseras med hjälp av kunskaper och expertis som inte skulle vara giltiga när det gäller människor ('svenskar') i allmänhet. Tekniken ger generalitet åt det avvikande.

Förklaringsmodeller som utgår från att muslimers liv styrs av Koranen och hedern respektive från att "kulturkrockar" och segregation skapar en utbredd bitterhet och hämndlystnad ger också generalitet åt de händelser som beskrivs. Förklaringsmodellerna är kollektivt skuldbeläggande och har en karaktär som gör att de inte skulle användas för att förklara "inhemska" mäns brott.

Nyhetslogik och en specifik idéstruktur förenas på ett sådant sätt att "invandrarkillen/mannen" och "invandrarflickan/kvinnan" blir figurer i mediearkivets typgalleri; figurer som reproduceras över tid och som inte representerar "invandrare" i folkbokföringsmässig mening, än mindre individuella invandrare, utan någonting helt annat. Figureerna kontrasteras explicit eller implicit mot dominerande normer och ideal i samhället och fungerar som stereotyper, som berättar vilka 'vi' (inte) är och vill vara.

Stereotypernas innehåll och riktning

Vid mediehändelsen 1997 framställs "invandarmän" eller "muslimska män" i två delvis kompletterande stereotyper. Gemensamt för dem är att mannen styrs av krafter utanför honom själv och att han i desperation straffar och misshandlar de kvinnor som försöker undandra sig hans kontroll. Han styrs av sin religion (islam), som uppmanar och uppmuntrar till våld mot kvinnor eller av "hederskulturen" som finns i Medelhavsområdet och som sägs omfattas av både muslimer och kristna. Den kompletterande stereotypen är att det är den maktlöshet och prestigeförlust som männen upplever i Sverige – där samtidigt deras hustrur och döttrar lockas av nya fri- och rättigheter – som gör att våld till slut blir deras enda möjlighet att hävda sig.

När det gäller stereotypiseringen av "invandrarkillen" så finns andra intressanta ingredienser. "Invandrarkillen" är delvis klonad på mediernas gestaltningar av "invandrarförorten". Han förkroppsligar

den rotlöshet, konsumism, skräpkultur, kriminalitet och maktlöshet som förortens människor fick stå för redan innan förorten började beskrivas som en etniskt annorlunda plats (Ristilammi 1994; Ericsson m.fl. 2000). Hans moral präglas både av "invandrarmannens" hierarkiska institutioner och av den godtycklighet och regellöshet som råder i "gänget". I samband med mediehändelsen kring "gruppvåldtäkten" 2000, gestaltas han som en hämnare, som driven av hat mot Sverige skändar svenska flickor (Ericsson 2000; Bredström 2002; Brune 2003).

Den unga invandrarkvinnan slutligen, är offerhjärte i den typberättelse där invandrarmannen intar skurkens roll.¹² Hon gestaltas i tre etapper av en utvecklings saga som rör sig från tvång, tradition och kvinnoförtryck mot frihet, modernitet och jämställdhet. I den första etappen beskrivs hon som en av många invandrarflickor som lever under förtryck. Det är inte hon själv, utan experter som berättar om henne och hon definieras genom det hon inte har, är och får i kontrast till ett abstrakt "alla andra" eller "svenska flickor". I nästa etapp har hon brutit med sin familj och framträder i anonymiserade artiklar som aktiv, självständig, sminkad och moderiktigt klädd. Slutligen, i samband med den totala och offentliga brytningen med familjen, triumferar hon död eller levande som hjältinna och karakteriseras med en hjältes egenskaper; mod, stolthet, styrka (Brune 2002a och kommande; Hällström 2003).

Mediehändelsens "unga invandrarkvinna" och "invandrarman" är inskrivna i samma nyhetsberättelse som har tydliga etno-nationalistiska inslag. Kvinnornas rörelse mot frihet och självständighet beskrivs som en rörelse mot svenskhet och svenskt liv. När Sverige-svenskt placeras i utopins centrum, förklaras männens våld med att Sverige givit kvinnorna speciella möjligheter och att kvinnorna har försvenskats. Männens våld kopplas till deras påstådda bitterhet mot Sverige, och ses som en attack mot Sverige och svenskt i abstrakt mening. Den nationalism som arbetar inkluderande i förhållande till kvinnorna, är aggressivt utstötande i förhållande till männen.

¹² Att påstå att nyhetsmediernas "unga invandrarkvinna" har utformats som en stereotyp innebär inte att trivialisera ett existerande kvinnoförtryck eller hedersrelaterat våld mot kvinnor. Att frilägga stereotyperna är ett försök att bekämpa ett annat slags förtryck; det som nyheternas generaliserande berättelser utövar över våra verklighetsuppfattningar och sociala relationer.

Mediearkivet som aktionsbas

Mediehändelser är extrema uttryck för mediernas makt och stereotyper är bara en del i nyheternas representationer av 'invandrare'. Samtidigt är det värt att påpeka att tidigare mediehändelsers tematik återkommer i en rutinrapportering, som får nyhetsrelevans bland annat genom hänvisningar tillbaka till mediearkivet. I det följande ska jag ge ytterligare ett par exempel på hur ett utnyttjande av mediearkivet som kunskapskälla och aktionsbas bidrar till att utforma bilden av 'invandraren'. Exempelen är återigen hämtade från Dagens Nyheters bevakning.

Följande notis ser ut som "invandrare klarar inte skolkrav" från 2002, men den är publicerad några år tidigare och ingår i annan kontext.

Invandrarbarn går ofta ut skolan utan betyg

Under läsåret 1997/1998 lämnade sammanlagt 1 102 elever grundskolan utan slutbetyg. 357 av dessa, en tredjedel, var barn med utländsk bakgrund. (Dagens Nyheter 27/8 1999.)

Ordet "ofta" ger nyhetsvikt på samma sätt som "många". Här handlar det om att nära två procent av eleverna med utländsk bakgrund saknade slutbetyg i viktiga ämnen när de lämnade grundskolan. Mer än hälften av dem hade kortare vistelsetid i landet än fyra år, men det berättar inte notisen. Om man tar hänsyn till denna faktor, var inte ungdomar med utländsk bakgrund överrepresenterade bland de elever som saknade många slutbetyg från grundskolan.

Notisen fortsätter såhär:

För att utröna varför verkligheten ser ut så och vad man kan göra åt det, gav på torsdagen integrationsminister Ulrica Messing Integrationsverket i uppdrag att studera omfattningen av de generations- och kulturkrockar som drabbar unga flickor med utländsk bakgrund. Som DN berättat tidigare tar sig konflikterna bland annat uttryck i att flickor slutar skolgången på grund av mycket tidiga äktenskap.¹³ (Dagens Nyheter 27/8 1999.)

¹³ Den undersökning som genomfördes av Integrationsverket lyckades inte hitta något fall av skolavbrott på grundskolenivå på grund av äktenskap. Skolavbrott på grundskolenivå är ovanliga och flickor med "invandrarbakgrund" är enligt undersökningen inte överrepresenterade bland dem som slutar skolan i förtid ("Låt oss tala om flickor", Integrationsverkets rapportserie 2000:6).

Påståendet ”Invandrabarn går ofta ut skolan utan betyg” relateras till en kunskapsbas som tidningen själv har byggt upp i artikelserien ”Skolbarn eller barnbrud” i maj 1999. Artikelseriens tes är att det är ett utbrett problem att ”unga flickor från andra kulturer” hoppar av grundskolan för att gifta sig (”Vi vill köpa din dotter”, Dagens Nyheter 18/5 1999). Några belägg för tesen finns inte i artiklarna, men skolministern och integrationsministern ställs mot väggen för att de har brustit i att uppmärksamma problemet (Brune 2000). I notisen ovan tycks orsaken till att ”invandrabarn ofta går ut skolan utan betyg” vara att ”flickor slutar skolgången på grund av mycket tidiga äktenskap”.

Texten illustrerar hur nyhetsmedierna skapar ett eget diskursivt rum. Referenspunkterna finns i det egna mediearkivet och bristen på ”yttre diskursiva objekt” är irrelevant, medan självrepresentationen är desto viktigare (Ekecrantz och Olsson 1998:33). I detta mediekonstruerade diskursiva rum dras också politiker och beslutsfattare in och deras reaktioner på ämnet blir till nya nyheter, där den första bilden förstärks och bekräftas.

Följande är exempel på hur tidningen skapar politisk relevans för den egna rapporteringen. Puff på första sidan:

Betalda giftermål granskas

Handeln med unga invandarkvinnor upprör migrationsminister Jan O Karlsson, som nu tänker kartlägga hur ofta den här typen av affärer förekommer. DN berättade i söndagstidningen att priset för en dotter kan vara upp emot 75000 kronor.

– Jag har svårt att finna ord och kommer att ta upp frågan med den statliga kommitté som just nu tittar på allt som rör så kallad anhöriginvandring, säger Jan O Karlsson. (Dagens Nyheter 28/1 2002.)

Artikeln inne i tidningen upprepar samma påståenden. Vad är det då tidningen har berättat, som föranleder denna nyhet om åtgärder på hög politisk nivå? Ett stort söndagsreportage dagen innan inleds på följande sätt:

Högt pris betalas för ”svensk” brud

Tusentals unga svenska invandrare har de senaste åren gift sig med en man eller kvinna från sitt hemland. Många av dessa äktenskap är arrangerade. Det är inte alltid enbart kulturella eller religiösa skäl som driver fram äktenskapen. Ibland är också pengar med i bröllopsbestyren.

Priset för en dotter kan ligga på 75 000 kronor. (Dagens Nyheter 27/1 2002.)

Att mannen ska ge en hemgift, 'mehr', till sin hustru som lagligen är hennes är regel i islamisk rätt och gåvans art och storlek specificeras i äktenskapskontraktet. Hemgiften är kvinnans egendom och faller ut som livförsäkring om mannen begär skilsmässa eller dör. I Dagens Nyheters artikel ser det emellertid ut som det är kvinnans far som tar betalt för sin dotter och stoppar pengarna i egen ficka. Ingen namngiven källa ger stöd åt uppgifterna. Att en ledande svensk dagstidning ger spridning åt en föreställning av detta slag, utan att kunna ge annat belägg för den än att två anonymiserade unga kvinnor säger att de har hört sina fäder diskutera penningssummor på telefon, är ett uttryck för mediernas beskrivningsmakt i förhållande till 'invandrare'. Det är också uttryck för hur en etnocentrisk tolkning av andra kulturmönster kan ge beskrivningar som följer förtalets logik. Med förtalets logik avser jag den strävan till semiotisk enhetlighet i beskrivningen av den Andra, som innebär att personer som antas stå för en dålig kultur också görs till dåliga individer. Det slags traditionella familjeintressen som bland annat tar sig uttryck i att föräldrarna arrangerar de ungas äktenskap beskrivs inte inifrån kulturens eget funktionalistiska betraktelsesätt, utan som en konsekvens av männens personliga vinningslystnad.

Både när det gäller artikelserien "Skolbarn eller barnbrud" och artiklarna kring "brudförsäljning" är det tidningen som skapar ett "utbrett problem" som föreläggs politiker på hög nivå. Politikerna reagerar med bestörtning och handlingsberedskap, vilket ger relevans och legitimitet åt tidningens uppgifter, samtidigt som tidningen ger stöd åt de handlingskraftiga politikerna. Båda exemplen är uttryck för nyhetslogikens makt att forma det offentliga samtalet – och på konsekvenserna för 'invandrarernas' anseende.

Mediearkivet som associationsbas

Ett annat slags utnyttjande av mediearkivet som kunskapsbas sker genom att nyhetstexten skapar samförstånd med läsaren genom att hänvisa eller associera till något som förväntas vara känt. De generaliserande tekniker som jag gav exempel på tidigare har förmodligen också sin kunskapsbas i mediearkivet.

Associativa hänvisningar till det som redan antas vara känt – genom medierna – förstärker mediernas prestige samtidigt som det ger ytterligare substans åt den begreppslige invandraren. 'Vi' vet hurdan han/hon är och texten behöver bara påminna oss. Följande stycke är en presentation av några intervjuade män i Stockholm, som är vänner till

den 29-åring som misstänktes för att planera en flygplanskapning i september 2002:

Vanliga unga svenska män, och ändå inte. Killar från förorterna. Slagskämpar. Mobbade. Revanschlystna. Snabbt indragna i det nätverk av ungdomar med utländskt påbrå där alla kände alla lite grann, som drogs till city som flugor till en sockerbit. Och blev kriminella. ("Hela kaparscenariot är befängt", Dagens Nyheter 7/9 2002.)

Intervjun med de unga männen handlar om bristen på sannolikhet för att den häktade 29-åringen faktiskt är skyldig. Uppgifterna i citatet ovan berör förhållanden som bör ligga tio år eller mer tillbaka i tiden. Deras relevans tycks enbart bestå i att de ritar in männen på en färdig mental karta, som exemplar av "invandrarkillen". Så vet 'vi' vilka de är, samtidigt som bilden av "invandrarkillen" nöts in än en gång.

En artikel som handlar om att pojkar på en skola i Malmö har kastat sten på byggnadsarbetare hamnar på tidningens sida för de viktigaste inrikesnyheterna (Dagens Nyheter 1/2 2003). Skolan ligger i Rosengård. En enda journalistfråga är synlig i texten och den är satt i fet stil:

Påverkar tevebilderna av stenkastande ungdomar i Ramallah de unga i Rosengård?

– Det vet jag inte säger stadsdelschef Roger Niklewski. Men tanken har slagit mig. ("Vi är livrädda på jobbet", Dagens Nyheter 1/2 2003.)

Den laddning som skapar nyhetsvärdet kommer sist i artikeln, som en skrämmande association till tevebilder från ett område i väpnad konflikt. Pojkar är inte bara pojkar, de i Rosengård kan vara fiender mitt ibland oss.

Konditionalt futurum är ett tempus där journalistikens beskrivningsmakt är ohotad. Någonting kan komma att ske om vissa förutsättningar är uppfyllda. En text som inte har mer att berätta än att allt är lugnt, får nyhetsvikt med hjälp av en associationskedja som ingen kan säga emot.

Lite risk för svenskt ghetto-jihad

Kommer ett ghetto-jihad att bryta ut i Sverige?

Ett muslimskt uppror, en befrielsekamp av ungdomar som känner sig utestängda av samhället.

Om inte segregationen minskar och nytt hopp tänds i de invandratäta förorterna kan det bli så på sikt. (Dagens Nyheter 7/9 2002.)

Den olycksbådande profetian inleder en text, där allt sakinnehåll talar emot den; ändå aktualiseras farhågan för ett "ghetto-jihad" [...] "på sikt". Artikeln hänvisar till

en spridd mytbild om långskäggiga värvare i de svenska moskéernas skugga, män som lockar de unga otåliga och alienerade männen till ett heligt krig. Men den bilden stämmer inte. (Dagens Nyheter 7/9 2002.)

Artikelns syfte är att med stöd i intervjuer med "svenska muslimer och islamologer" vederlägga eventuella farhågor för ett "ghetto-jihad". För att skapa relevans lierar sig berättaren med just den "mytbild" som ska vederläggas. Ett ghetto-jihad kan ändå inträffa "på sikt". De skrämmande inslagen skapar nyhetsrelevans; de lugnande inslagen försäkrar oss om att nyhetsinstitutionen inte går på främlingsfientliga mytbilder och håller koll på läget i förorterna. Tvetydigheten berättar också att i nyhetsjournalistikens världsbild är det rimligt att förvänta sig att unga muslimer i förorterna utgör ett nära hot mot samhället. Men är det inte just tidningen som skapar en hotbild genom att göra en myt relevant?

"Invandraren" eller "muslimen" är innesluten i en medievärld av föreställningar som journalisten har att lotsa 'oss' igenom. Väven bär upp nyhetsberättandet antingen det lägger till vissa inslag eller repar upp andra.

Vissa återkommande bildmotiv där porträtterade personer får representera invandraren bör också ha sin förankring i mediearkivet. Invandrarkillen, den muslimske mannen och den typiska invandrarkvinnan knyts till mediearkivets förortsrekvisita. Invandrarkillen som abstraktion är en av flera mörka silhuetter i tunnelbanan, vid biljardbordet eller kafébordet. Han har keps. Som brottsmisstänkt är han en av flera fabricerade förbrytarsilhuetter (huvud plus hals). Han ser inte på oss. Vi iakttar honom i hans miljö. Den abstrakte muslimske mannen fotograferas med byxbaken i vädret som en av många i bön eller är barfota med uppkavlade byxben i samband med tvagningen inför bönestunden. Han har skäggstubb och sitter på en bänk på ett förortstorg eller på ett kafé. Den typiska invandrarkvinnan (den stumma som inte kan) har stadig huvudduk. Hon kan ha en kropp som fyller bildytan. Ibland skymtar hon bara förbi under ett höghus eller på förortstorg.

För att fotografera medieinvandraren ger sig fotografen ut från centrum till periferi; till en annan värld där människor är tecken på olika tillstånd. I periferin finns upptäcktsresandens – journalistens, fotografens, sanning om platsen (Ericsson m.fl. 2000:29). Fotograf och skribent registrerar välbekanta tecken. Kunskap om platsen finns i

mediearkivet och en bildvärld upprepas: Den beskurna husväggens monotoni, klotter vid sopnedkastet, skuggspel i tunnelbanan.

Nyhetstekniker, en sammanfattning

Begreppet 'invandrare' är från början problematiskt. Att gång på gång i offentlig statistik, i medier och politik urskilja vem som är infödd och vem som är invandrad, bäddar för idéer om att det finns viktiga skillnader mellan den infödde och den invandrade, och att skillnaderna har att göra med ursprung att göra.

Kategoriseringen med dess möjlighet att strukturera seende och skrivande är en nödvändig förutsättning för medieinvandrarens födelse: En gemensam beteckning för dem som inte är födda som medborgare i landet och deras barn. Begreppet får vidare beteckna inte bara egenskapen att ha bytt land utan helt andra, men förmodat gemensamma, egenskaper hos människor som betecknas som 'invandrare': Invandrarkultur, invandrarkvinna, invandrarproblem. Egenskaperna skiljer kategorin 'invandrare' från kategorin 'svenskar'.

En bestämd föreställningsvärld kring det 'svenska' skymtar fram i nyhetsdiskursen över 'invandrare' och invandrarfrågor vid mitten av 1970-talet: Sverige är ett homogent samhälle, språkligt, etniskt och kulturellt. Sverige är ett högutvecklat, modernt samhälle. Sverige är ett högutbildat, upplyst och tolerant samhälle.

Hur mytiska idéerna än kan tyckas vara, så ingår de i den systematiska folkuppfostran som formade det moderna Sveriges självbild (Ehn m.fl. 1993; Johansson 2001). Idén att 'vi' är högutvecklade och så vidare innebär att 'invandraren' är mindre utvecklad och mindre upplyst. Idéerna om homogenitet innebär att 'invandraren' skiljer sig från alla svenskar (Daun 1992). Konstruktionerna av den begreppsliga invandraren är otänkbara utan samspel med en föreställningsvärld av detta slag; en föreställningsvärld som sällan artikuleras, men som kan hållas vid liv genom ständigt nya nyheter om "invandrades" brister och svårigheter. Typisering och stereotypisering som utgår från och bekräftar idéer om 'vår' modernitet och överlägsenhet är en del i nyhetsmediernas konstruktion av 'invandraren', men det finns också andra inslag i nyhetsmakandet som bidrar till att befästa kategorin som särskild. De består i tillämpningen av relativt triviala tekniker:

- Praktiska nyhetsord som "invandrarkvinna", "invandrantät", "invandrarförort" upprepas tills de ser ut att beteckna något påtagligt.

- 'Invandrare' som kategori presenteras med utgångspunkt i problem som definieras av myndighet plus medium.
- Personifierade "invandrare" gestaltas som exempel på en redan definierad generell problematik eller som undantag från en generell problematik.
- Statistiska skillnader mellan 'svenskar' och 'invandrare' omvandlas till egenskaper – brister – hos den avvikande kategorin, 'invandrarna'.
- Strukturella samhällsproblem konkretiseras som egenskaper hos "invandrare" eller som svårigheter som 'invandrare' har.
- Generella utsagor om 'invandrare' från experter, utsedda representanter för 'invandrare' eller från textens berättare fogas in i nyheterna.
- Ett mediearkiv i text och bild över 'invandraren' gör det möjligt att associera till, återanvända och bekräfta en igenkännbar idévärld.

Mediernas invandrare som är produkter av nyhetsmakandets villkor och tekniker blir figurer med verklighetskaraktär som börjar leva ett eget liv. När mediearkivets invandrare får filtrera uppsökandet av, mötet med och gestaltningen av verkliga människor och grupper som har invandrat, så har vi att göra med en begreppslig invandrare. Den begreppslige invandraren framträder dels som en serie brister; dels som bärare av det hotfulla, oroande och annorlunda som finns i Andra religioner, regioner och kulturer. Den är åtskild från (erfarenheten av) verkliga människor som har invandrat till Sverige och fungerar som en motsägelsefull men pålitlig gränsvakt för *status quo*; en tänkt god ordning.¹⁴

¹⁴ Det är en tankekonstruktion som är verksam på delvis liknande sätt som den begreppslige juden är det i Zygmunt Baumans och Lars M. Anderssons analyser av antisemitismens uttrycksformer (Bauman 1989; Andersson 2000). Budskapet är det samma som det som den begreppslige juden, enligt Bauman, bringar: "Alternativet till den ordning som råder här och nu är inte en annan ordning, utan kaos och förödelse" (Bauman 1989:70). Att analyser av antisemitism före Förintelsen är användbara i det här sammanhanget betyder inte att judarnas tidigare och 'invandrarnas' nuvarande situation i Europa är likställda. Antisemitism är däremot ett jämförelsevis väl utforskade fördomsmönster. Eftersom fördomar arbetar med liknande medel oavsett vilken grupp som blir måltavla för dem, kan forskning kring antisemitism bidra med redskap för att avtäckta andra fördomsmönster.

Journalistik som problem

Nyhetsjournalistiken upprättar en mental segregation mellan sin antagna läsekrets och de Andra, här kallade 'invandrare'. Flera sammanvinnade element i journalistikens logik och tekniker ger denna effekt. Delvis har de med journalistikens position att göra; med dess osynliga utgångspunkter och med dess vetenskapliga blick.

Journalistik etablerar en verklighet som tycks tala för sig själv. Detta sker genom att de teoretiska och faktiska omständigheterna kring en nyhetstexts tillblivelse osynliggörs. När 'invandrarens' olikhet eller brister etableras och nagelfars så sker det från en osynlig och allseende position, som sällan röjer sina egna verklighetsdefinitioner och överväganden eller de tillfälligheter och frågor som ligger bakom texten. Som läsare har 'vi' inga eller små möjligheter att identifiera de problem som nyhetsmakandets villkor och idéer skapar i mötet med 'invandraren'. Det är 'invandrarens' problem som syns i texterna.

Det faktum att 'invandrare' har jämförelsevis låg status och makt i samhället, gör att journalistiken kan ta sig en större beskrivningsmakt i förhållande till 'invandrare' som kategori eller individer än till de individer och grupper i samhället som deltar i att utforma mediernas verklighetsdefinitioner. Journalistik lierar sig med diskurser med generella anspråk på att definiera, förklara och förutsäga invandrarens problem, kultur, sätt att rösta eller köra bil. Kategorin blir objekt för en vetenskaplig blick. I den vetenskapliga positionen ligger också ambitioner att förutsäga framtiden. Förutsägelseorna bidrar till att göra 'invandraren' till ett lagbundet fenomen. De journalistiska framtidsfrågorna hämtar delvis sin relevans från en antagen *common sense* och med mediearkivet som kunskapsbas. Fantasier och myter får nyhetsrelevans och framträder som möjlig verklighet.

Den vetenskapliga blicken, generaliseringarna och problematiseringarna går att relatera till en specifikt "vit" och västerländsk position i förhållande till icke-europeiska folk och kulturer, som har analyserats bland annat av Edward Said i *Orientalism* (1997). Medieforskaren John Fiske hävdar att "vit" nyhetsdiskurs använder sin symbolskapande makt för konstruera andra grupper än vita som avvikande och problematiska (1994). "Vithet" ska enligt Fiske förstås som en strategisk position eller en serie positioner, som av hävd intas av den vita, västerländska mannen i relation till dem han väljer att göra till Andra. Positionen innebär att det är den Andra som blir definierad och problematiserad, medan utgångspunkterna för diskursen osynliggörs.

De framstår som normala och universella. Vit och västerländsk är överlägsen i kraft av sin rationalitet och genom att helt enkelt vara ett subjekt utan egenskaper (Dyer 1997; West 2002; Goldberg 2002). Journalistikens beskrivningsmakt i mötet med 'invandraren' är i det perspektivet inte bara uttryck för nyhetsmakandets behov av en auktoriserad kunskapsbas från myndigheter och forskning, utan också uttryck för det problemformuleringsprivilegium som västerlänningen tar sig i förhållande till dem som utses till Andra.

Det finns strukturlikheter mellan nyhetsmediernas och rasismens sätt att ordna och avbilda världen. Den moderna rasismen består av idéer som går ut på att det går att upprätta allmänna sanningar om de Andra, på basis av deras "ras", kultur eller geografiska ursprung. Observationer av utseenden, klädsel, beteenden som framstår som ett empiriskt kunskapssökande belägger den överlägsna blickens färdiga diagnos. Kulturgeografen Alan Pred lyfter fram den metonymiska gestaltningens rasistiska implikationer i mediernas konstruktion av 'invandrare' och muslimer.

Rasism, oberoende av vilken form den tar sig, vilar [...] på metonymins magiska tricks. Varje kvinna eller man som tillhör en rasifierad grupp blir – abrakadabra, hokus pokus, simsalabim – ett med hela gruppen, antingen det rör sig om en påstått särskild etnisk grupp eller allomfattande icke-europeiska muslimska grupper. Individens blir analytiskt synonym med det hela, automatiskt associerad med det hela. *The single standout becomes the stand-in for all Others.* Det (socialt konstruerade) Universella förs över på det partikulära. (Pred 2000:63. Min översättning).

Rasism är som idéhistorikern Michael Azar påpekar tautologisk till sin natur. Den utgår från begreppens strukturerande funktion och dess iakttagelser kan bara bekräfta en begreppsvärld (Azar 2001:73). Nyhetsbevakningen i samband med de mediehändelser jag har diskuterat fungerar tautologiskt i den meningen att idéer om det generella (muslimsk kultur, kurdisk kultur, invandrarkillens kvinnosyn) styr bevakningen i en riktning som bekräftar samma idéer. Också när det gäller myndighetsbaserade nyheter om 'invandrare' som avvikande kategori, finns inslag av det som Pred kallar metonymiska tricks. Avvikelsen får stå för det hela och den enskilda individen för hela den konstruerade kategorin 'invandrare'.

En viktig invändning mot påståendet att svensk nyhetsjournalistik i förhållande till 'invandrare' delvis arbetar med synsätt och tekniker som går att relatera till en rasistisk diskurs tar fasta på nyhetslogikens generella struktur. Argumenten går ut på att andra grupper som

befinner sig utanför det centrum där nyhetsdiskursen utformas behandlas på ett liknande sätt: Psykiskt sjuka, rasister och antirasister, handikappade, homosexuella, människor på en tidigare okänd ort som blir föremål för mediernas uppmärksamhet, kan bli utsatta för liknande stigmatiserande nyhetstekniker som dem jag har beskrivit. Invändningen ser jag närmast som ett stöd för att nyhetsdiskursen har väl utvecklade redskap för att diskriminera individer/grupper som definieras som avvikande. Det som gör att teknikernas tillämpning på 'invandrare' kan associeras med rasism som diskurs hänger samman med invandrarbegreppets karaktär. Kategorin 'invandrare' skiljer sig i åtminstone ett avseende från de andra kategorierna. Den är knuten till nationen som idé och ger upphov till en specifik form av "andrande" som innebär att den avgränsas från 'svenskt'. Avgränsningarna sker bland annat genom att andra kulturer (med islam/Mellanöstern i centrum under det senaste decenniet) definieras etnocentriskt och framställs som hot mot, eller artskilda från, det 'svenska' och genom att individer – *simsalabim*, som Pred säger – reduceras till uttryck för kultur eller geografiskt ursprung. Här finns en inbyggd hierarkisk kategorisering av ursprung/kultur/individ som brukar förknippas med rasismens idéer (Balibar 1991; Miles 1993; Sander 1995; Wigerfelt, denna volym).

Hur det 'svenskt' är beskaffat som nyheternas 'invandrare' inte är framgår mest indirekt. Det är 'invandraren' som utreds och som lider av brister och tillkortakommanden. Med Azars formulering: "Vi står inför en gräns som gör anspråk på legitimitet genom att hänvisa till en skillnad som aldrig ges ett entydigt namn. En gräns som värnar en insida vars innehåll aldrig klart formuleras." (Azar 2001:67.)

Möjliga förändringar

Nyhetsbevakningen har konsekvenser för dem som utsätts för den. Etnologen Oscar Pripp konstaterar att boende i Fittja på olika sätt tvingas förhålla sig till de egenskaper som tillskrivs området och kategorin 'invandrare' i medierna. Mediebilderna påverkar deras möten med andra människor genom att de som individer tillskrivs kollektiva egenskaper. Möjligheten att själv definiera sin identitet är, till exempel i mötet med en arbetsgivare, kringskuren av att denne redan vet hurdan en ung invandrare från Fittja är (Pripp 2002). Nyheternas segregande skildringar av "invandrarförorten" och kategorin 'invandrare' bidrar till en faktisk segregation.

För de stora nyhetsmediernas publik innebär kategoriseringarna att en stor grupp landsmän beskrivs som i grunden främmande (Ruth 1992). Samtidigt tycks det finnas en tyst överenskommelse om att 'invandrare' inte betyder 'de som har invandrat' utan någonting annat: De som inte är som vi (vill vara).¹⁵ Termen 'invandrare' har blivit ett kodord som både betecknar det främmande, problematiska och oroande som inte får finnas på nationens insida – och samtidigt verkliga människor vilkas utseende, religion, ursprung eller bostadsort gör att de kan associeras med mediernas begreppsliga invandrare. 'Invandranen' är en självbekräftande figur som kan förläna nyhetsvärde och intresse åt de trivialaste uppgifter.

Det finns naturligtvis förändringsmöjligheter när det gäller nyhetsjournalistikens tolkningspaket i invandrarrelaterade frågor. Jag ska ta upp några sådana möjligheter som redan finns som tendenser, men jag vill samtidigt poängtera att de förändringar som faktiskt sker i nyhetsbevakningen är motsägelsefulla och svårbedömda (Brune 2002b).

Mediernas invandrare föds i korsningen mellan nyhetsmakandets rutiner, myndigheternas diskurser och (nyhetsarbetarnas föreställningar om) folkliga föreställningar om 'oss' och 'främlingarna' – föreställningar som delvis har nyhetsmedierna som viktig källa (Hartmann och Husband 1974; Van Dijk 1991). De tolkningspaket där 'invandrare' framträder som en avvikande kategori har i stor utsträckning sitt upphov i ett rutinmässigt nyhetsinsamlande där lättillgängliga myndighetskällor levererar en empirisk kunskapsbas som går att kondensera som problem eller konflikt. Här finns en radikal förändringsmöjlighet i att myndigheter och politiker upphör att undersöka och uttala sig om 'invandrare' eller att peka ut olika nationaliteter eller kulturer som problematiska. En ideologisk omorientering där rasism, diskriminering och så kallade strukturella integrationshinder hamnar i fokus för myndigheternas uppmärksamhet skulle ge andra tolkningspaket i nyhetsbevakningen. Sannolikt följer mediernas agenda i det långa loppet den politiska agendan i frågor om invandring, integration

¹⁵ De belägg jag har för existensen av en tyst överenskommelse av detta slag är en rad muntliga kommentarer från journalister, journaliststudenter och nyhetsanvändare, som invänder att mediernas bild av 'invandrare' inte är så förfelad som jag hävdar, eftersom den inte handlar om invandrare i statistisk mening utan om dem som vi uppfattar som 'invandrare'.

och diskriminering (Hultén 2001; Statham 2002:409).¹⁶

Nyhetsmakandets rutiner och berättelsemönster är den andra komponent som bestämmer medieinvandrarens form och innehåll. Nyhetsteknikerna ingår i ett yrkeskunnande som är relativt oberoende av de enskilda journalisternas kunskaper och ideal i olika frågor. Den ambition som finns i stora nyhetsmedier att anställa redaktionell personal med annan bakgrund än etnosvensk leder inte automatiskt till en förändrad journalistik – men bör vara en förutsättning för en mer perspektivrik bevakning (Brune 2002b). På samma sätt är den ökade användningen av källor med osvenskt klingande namn en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att ersätta tolkningspaketet invandrare = problematiskt kollektiv, med andra förståelseformer.¹⁷ Båda tendenserna är uttryck för en förändringsvilja i medierna som kan ge upphov till förändringar i nyhetsbevakningens inriktning och innehåll, förutsatt att vissa andra villkor är uppfyllda. De villkoren handlar om begrepp, perspektiv och ideologiska utgångspunkter.

En strävan att rensa ut invandrarbegreppet tillsammans med alla dess avledningar; invandrarförort, invandraröst, invandrarkvinna o.s.v. i nyhetstänkandet skulle döda vissa nyhetsvinklar och möjligen ge upphov till andra.¹⁸ Begrepp, seende och materiell verklighet är intimt sammanlänkade. När tatarbegreppet rensades ut ur svenskt officiellt språkbruk försvann också tatterna som stigmatiserad grupp (Svanberg och Tydén 1999:21). Det handlar alltså om att tänka i andra kategorier, och inte minst om att rasera det 'vi' i nyhetsjournalistiken, som upprättar gränser kring en fantiserad svenskhet.

¹⁶ I brittiska nyhetsmedier tycks en sådan omorientering ha skett under 1990-talet. Nyhetsforskning från 1970- och 1980-talen framhäver att den icke-vita befolkningen skildras som avvikelse och hot mot det engelska (t.ex. Hartmann och Husband 1974; Hall m.fl. 1978). Senare forskning pekar på förändringar i flera avseenden. Minoriteter inkluderas i nyheternas 'vi' – medborgarskapet, inte hudfärgen, avgör vem som hör till. Nyheter som tar upp rasism och diskriminering utgör en stor del (40 procent) av rapporteringen i minoritetsrelaterade frågor vid slutet av 1990-talet. (Motsvarande andel i svenska nyhetsmedier ligger under 10 procent.) I förhållande till flyktingar tillämpas emellertid tolkningspaket som är väl innötta (också i svensk nyhetsdiskurs) där de asylsökande beskrivs i termer av antal, strömmar, illegalitet etc. (Statham 2002).

¹⁷ En förändring mot ökad användning av 'invandrare' som källor och en minskad användning av myndigheter/politiker/expertter har skett vid slutet av 1990-talet; enligt Asp (2002) i tevenyheterna och enligt Mahmud (2002) som har undersökt förändringar i utbudet i Upsala Nya tidning.

¹⁸ Det är naturligtvis ingen idé att ersätta 'invandrare' kosmetiskt med begrepp som 'ny svensk' eller 'invandrad' och använda de nya beteckningarna på samma sätt som 'invandrare'.

Referenser

- Andersson, Lars M. 2000. *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund: Nordic Academic Press.
- Asp, Kent. 1998. "Flyktingrapporteringen i Rapport." *JMG Granskaren*, nr 2, 25–28. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Asp, Kent. 2002. *Integrationsbilder. Medier och allmänhet om integrationen*. Norrköping: Integrationsverket.
- Azar, Michael. 2001. "Den äkta svenskheten och begärets dunkla objekt." i Ove Sernhede och Thomas Johansson. red. *Identitetens omvandlingar. Black metal, magdans och hemlöshet*. Göteborg: Daidalos.
- Balibar, Etienne. 1991. "Is there a 'neo-racism'?" i Etienne Balibar och Immanuel Wallerstein. *Race, nation, class. Ambiguous identities*. London/New York: Verso.
- Bauman, Zygmunt. 1989. *Modernity and the holocaust*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, Karin, Jan Ekecrantz och Tom Olsson. 2000. "Introduction: Picturing politics in 20th century Sweden." i Karin Becker, Jan Ekecrantz och Tom Olsson. red. *Picturing politics. Visual and textual formations of modernity in the Swedish press*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Berggren, Kristina och Malin Lindblad. 1998. "Bilden av 'den andra' – invandrarkvinnan i svensk press." C-uppsats. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för freds- och utvecklingsforskning.
- Boréus, Kristina. 2003. "Discursive discrimination: The deaf and dumb, the imbecilles, and the immigrants." Opublicerat bokmanus.
- Bourdieu, Pierre. 1992. "Identity and representation. Elements for a critical reflection on the idea of region." i John B. Thompson. red. *Language and Symbolic Power*. Oxford: Polity Press.
- Bredström, Anna. 2002. "Maskulinitet och kamp om nationella arenor – reflektioner kring bilden av 'invandrarkillar' i svensk media." i Paulina de los Reyes, Iréne Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förkländnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas

- Brune, Ylva. 1998. "Från samförstånd till brott och snyft." *JMG Granskaren*, nr 2, 6–19. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Brune, Ylva. 2000. "Nya bilder bekräftar gamla fördomar." *JMG Granskaren*, nr 3. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Brune, Ylva. 2002a. "Invandrare i mediearkivets typgalleri." i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Brune, Ylva. 2002b. "News journalism on racism and cultural diversity in Sweden." i Jessika Ter Wal. red. *Racism and cultural diversity in the mass media*. Wien: The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Brune, Ylva. 2003. "Den mystiska kulturkrocken. 'Invandrarkillen' och 'invandrartjejen' i mediehändelsernas mitt." i Thomas Tufte. red. *Medierne, minoriteterne og det multikulturelle samfund*. Göteborg: NORDICOM, Göteborgs universitet.
- Brune, Ylva. Kommande: "Nyheter från gränsen." Avhandlingsmanus. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Dahlgren, Peter. 1992. "Introduction." i Peter Dahlgren och John Sparks. red. *Journalism and popular culture*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage.
- Daun, Åke. 1992. "Modern and modest. Mentality and self-stereotypes among Swedes." i Annick Sjögren och Lena Jansson. red. *Culture and management in the field of ethnology and business administration*. Stockholm: Invandrarminnesarkivet.
- Djerf-Pierre, Monika och Lennart Weibull. 2001. *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Dyer, Richard. 1997. *White*. London: Routledge.
- Ehn, Billy, Jonas Frykman och Orvar Löfgren. 1993. *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ekecrantz, Jan och Tom Olsson. 1994. *Det redigerade samhället. Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnufts historia*. Stockholm: Carlssons.
- Ekecrantz, Jan och Tom Olsson. 1998. *Journalistikens tid*. Stockholm: Stockholms universitet.

- Ekström, Mats. 2000. *Vad är det som står på spel? Om tv-journalistikens giltighetsanspråk och publikens makt*. Örebro: Örebro universitet.
- Ericson, Richard V., Patricia M. Baranek och Janet B. L. Chan. 1991. *Representing order. Crime, law and justice in the news media*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Ericsson, Urban. 2000. "Förortens diskursiva topografi – Bilder av de/det Andra." i Urban Ericsson, Iréne Molina och Per-Markku Ristilammi. *Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter*. Trelleborg: Riksantikvarieämbetet och Integrationsverket.
- Ericsson, Urban, Iréne Molina och Per-Markku Ristilammi. 2000. *Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter*. Trelleborg: Riksantikvarieämbetet och Integrationsverket.
- Fiske, John. 1994. *Media matters. Everyday culture and political change*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fowler, Roger. 1991. *Language in the news. Discourse and ideology in the press*. London: Routledge.
- Galtung, Johan och Marie Ruge. 1973/1981. "Structuring and selecting news." i Stanley Cohen and Jock Young. red. *The manufacture of news. Social problems, deviance and the mass media*. Revised edition. London: Constable.
- Goldberg, David Theo. 2002. "Modernity, race and morality". i Philomena Essed och David Theo Goldberg. red. *Race critical theories*. Oxford: Blackwell.
- Grip Lena. 2002. "Mediernas syn på De Andra. En medianalytisk studie i samband med mordet på Fadime." D-uppsats. Karlstad: Karlstads universitet, Institutionen för samhällsvetenskap.
- Hall, Stuart 1973. "The determinations of a news photograph." i Stanley Cohen och Jock Young. red. *The manufacture of news. Social problems, deviance and the mass media*. Revised edition. London: Constable.
- Hall, Stuart, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke och Bryan Roberts. 1978. *Policing the crisis. Mugging, the state and law and order*. London och Basingstoke: Macmillan.
- Halloran, James. 1974. "Mass media and race: A research approach." i UNESCO. *Race as news*. Paris: UNESCO.
- Hartley, John. 1996. *Popular reality. Journalism, modernity, popular culture*. London, New York: Arnold.
- Hartmann Paul och Charles Husband. 1974. *Racism and the mass media*. London: Davis Poynter.

- Hultén, Gunilla. 2001. "50 år med främlingen." i Anita Lindblom Hulthén. red. *Journalisternas bok*. Stockholm: Svenska Journalistförbundet.
- Hällström Jeanette. 2003. "Pressens bild av mordet på Fadime Sahindal. En studie i stereotyper, ideala offer, kultur och integration." D-uppsats. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Johansson, Alf W. 2001. "Inledning. Svensk nationalism och identitet efter andra världskriget." i Alf W. Johansson. red. *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*. Stockholm: Prisma.
- Kunelius, Risto. 1996. *The News, textually speaking*. Tampere: University of Tampere.
- Lundgren, Marcus. 2000. "Rasism och sexism i den mediala bilden av våldtäkt." D-uppsats. Umeå: Umeå universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Löwander, Birgitta. 1997. *Rasism och antirasism på dagordningen – studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet*. Umeå: Umeå Universitet.
- Mahmod, Jowan. 2002. "På väg mot förändring? En analys av hur invandrare och flyktingar har skildrats i Upsala Nya Tidning mellan 1982–2002." C-uppsats. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för informationsvetenskap.
- Miles, Robert. 1993. *Racism after 'race relations'*. London och New York: Routledge.
- Pred, Allan. 2000. *Even in Sweden. Racisms, racialized spaces and the popular geographical imagination*. Berkely: University of California Press.
- Pripp Oscar. 2002. "Mediabilder och levd erfarenhet." i Ingrid Ramberg och Oscar Pripp. red. *Fittja, världen och vardagen*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Ristilammi, Per-Markku. 1994. *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ruth, Arne. 1992. "Utstötningen har blivit en ritual." *Dagens Nyheter*, 1992-02-03.
- Said Edward. 1978/1997. *Orientalism*. Stockholm: Ordfront/Mån-pocket.
- Sander, Åke. 1995. "Rasismens varp och trasor." i *Rasismens varp och trasor*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Schudson, Michael. 1978. *Discovering the news. A social history of American newspapers*. New York: Basic Books.

- Skoglund, Lena och Christina Örtorp. 2002. "Är mediebilden beslöjad? En kvantitativ innehållsanalys. Skildringar av muslimska invandrarkvinnor i DN och Aftonbladet." Uppsats i medie- och kommunikationsvetenskap. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Statham, Paul. 2002. "United Kingdom." i Jessika Ter Wal. red. *Racism and cultural diversity in the mass media*. Wien: The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Svanberg, Ingvar och Mattias Tydén. 1999. *I nationalismens bakvatten. Om minoritet, etnicitet och rasism*. Lund: Studentlitteratur.
- SCB. 1977. *Levnadsförhållanden. Rapport 9. Invandrarnas levnadsförhållanden 1975*. Stockholm: Sveriges officiella statistik. Statistiska centralbyrån.
- Ter Wal, Jessika. red. 2002. *Racism and cultural diversity in the mass media*. Wien: The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Tuchman, Gaye. 1978. *Making news: A study in the construction of reality*. New York: The Free Press, Macmillan.
- Tuchman, Gaye. 1991. "Qualitative methods in the study of news." i Klaus Bruhn Jensen och Nicholas W. Jankowski. red. *A handbook of methodologies for mass communication research*. London, New York: Routledge.
- Van Dijk, Teun A. 1991. *Racism and the press*. London: Routledge.
- West, Cornel. 2002. "A genealogy of modern racism". i Philomena Essed och David Theo Goldberg. red. *Race critical theories*. Oxford: Blackwell.

4. Stereotyper i vardagen: Bilder av ”de främmande”*

Bo Petersson och Anders Hellström

Vardagen är en underskattad företeelse i forskningen. Medan mycken möda har ägnats åt att kartlägga det unika, det avvikande och det dramatiska, har en tydlig tendens i samhällsvetenskaplig forskning varit att ägna mindre uppmärksamhet åt rutinen, åt vardagslunken. Ändå kan man med fog hävda att det är studier av vardagen som säger oss mest om den tid vi lever i. Inte minst är de av fundamental betydelse för förståelse och analys av förändringar i samhället (Ellegård 2001). Det är också ofta på grundval av studier om vardagen och dess betingelser som vi kan utveckla teorier med störst räckvidd. För de allra flesta och för det allra mesta är det just vardagen som *är* verkligheten (jfr Brekhus 2000).

För studiet av yttringar av hur individer i en majoritetsgrupp förhåller sig till det främmande är detta i och för sig ingen nyhet. Detta gäller även till exempel nationalismforskningen. Michael Billig (1995) har beskrivit den så kallade banala nationalismen och analyserat de mekanismer som bidrar till att forma den. Han menar att det är de små, subtila signalerna som överför meddelanden om att vissa anses tillhöra och åter andra anses hamna utanför en viss nationell gemenskap. Som exempel pekar han på hur en vanlig dagstidning är uppdelad i inrikes- och utrikesnyheter, och att läsaren många gånger inte är medveten om denna kategorisering när han/hon läser tidningen. Ett annat exempel på hur kategoriseringar av Oss och de Andra studerats i vardagen utgörs av Philomena Esseds (1991) undersökning av vardagsrasism. Hon visar där hur individer genom sitt agerande, kanske ofta omedvetet, reproducerar uteslutandets och ringaktandets mekanismer och därigenom utövar något som hon menar kan kallas rasism.

* Undersökningen har möjliggjorts genom projektstöd från Krisberedskapsmyndigheten (KBM), vilket härmed tacksamt erkänns. Författarna vill även tacka Moa Lindell och Caroline Hegelund Jensen för värdefullt bistånd vid materialinsamlingen samt Catarina Kinnvall och Tom Nilsson för insiktsfulla kommentarer under resans gång.

I detta kapitel kommer vi att diskutera hur stereotyper om invandrare återges i vardagen och hur de på detta sätt bidrar till att befästa de indelningar som görs i Oss och Dem. Vi kommer, med utgångspunkt i några konkreta fall från en svensk småstad och tre jämförbara europeiska städer, att diskutera hur stereotyper vidmakthålls och befästs, och vidare framhäva de negativa konsekvenserna av dem. Vår materialmässiga grund utgörs av artikelmaterial från lokaltidningar, vilka mestadels berättar om sådant som är jordnära och långt ifrån dramatiskt. Eftersom vi har följt lokalpressen i de fyra städerna noggrant under ett helt år (2002),¹ har vi en god grundval för att tala om hur föreställningar om det främmande har tagit sig uttryck i vardagen. I de lokala diskurserna tenderar ofta begreppen ”invandrare”, ”flyktingar” och ”asylsökande” att sammanfalla, och vi kommer att klargöra när de båda senare kategorierna särskilt förts på tal. Vidare, vilket är nog så intressant, tenderar även vissa etniska och religiösa grupper och kategorier (såsom t.ex. ”romer” och ”muslimer”) att lokalt föras på tal i samma termer som ”invandrare” i debatterna, även om det handlar om grupper där individerna sedan generationer bott och varit medborgare i sina respektive länder. Glidningarna återfinns således i debatten, och vi tycker det kan vara av värde att uppmärksamma dem.

I vår studie har vi alltså tagit utgångspunkt i en svensk småstad och jämfört den med städer av likartad storlek i Danmark, Österrike och Tjeckien. Närmare bestämt har vi valt att studera Ljungby, Skive, Amstetten och Havlickuv Brod. För samtliga gäller att det finns mellan 25 000 och 30 000 invånare i kommunen. Ingen av städerna är förknippade med några på riksnivå kända motsättningar mellan majoritetsbefolkning och minoritetsgrupper. Det är också därför vi har valt dem. De är alla på något sätt förankrade i en lokal identitet, även om svenska Ljungby fick stadsvärdighet först på 1920-talet. De övriga tre har flerhundraåriga anor när det gäller stadsprivilegier. Vi har också valt städerna utifrån kriteriet att de skulle ha en på orten dominerande lokalpress. Så är fallet i de fyra städerna, och tidningarna i fråga är i tur och ordning *Smålänningen*, *Skive Folkeblad*, *Niederösterreichische Nachrichten* och *Noviny Vysociny*.²

¹ Tidningarna har lästs på daglig basis under hela året 2002. För varje enskilt nummer har noggranna dagboksanteckningar gjorts med korta sammanfattningar av de artiklar och notiser som behandlat invandrings- och flyktingfrågor. Tidningarna har sparats, och på basis av anteckningarna har det sedan varit lätt att gå tillbaka till ursprungsartiklarna för att göra noggrannare läsningar och analyser.

² *Smålänningen* är en utpräglat lokal tidning med en upplaga på 13 200 exemplar (2003). Den täcker in tre kommuner: Ljungby, där den är helt dominerande, samt

Sett till riksplanet har de tre länder vi valt utöver Sverige alla på senare år uppmärksammats negativt av en internationell opinion på grund av tilltagande restriktivitet mot dels flyktingar, dels andra minoritetsgrupper. Österrike uteslöts under våren 2000 från bilaterala konsultationer inom EU till följd av det främlingsfientliga FPÖ:s medverkan i den nationella regeringen. Den under 2002 nytillträdde danska regeringen med Pia Kjaersgaards Dansk Folkeparti som stödparti har verkat starkt restriktivt mot flyktingmottagande och invandring. Byggandet av den så kallade Skammens mur i den tjeckiska staden Ústí nad Labem hösten 1999 ledde till att också Tjeckien fick omvärldens ögon på sig, framför allt när det gäller synen på och förhållningssättet till landets romer.

Att jämföra småstäder från dessa länder med en småstad i Sverige tycktes oss intressant, eftersom det på många håll även i det svenska samhället finns tydliga tendenser till en mera avståndstagande syn på flyktingar och invandrare. Vid de allmänna valen hösten 2002 hade främlingsfientliga partier stor framgång på lokal nivå, inte minst i sydligaste Sverige. Den omfattande debatten kring godkänt genomförda språktest som kriterium för medborgarskap avslöjade mera allmänt underströmmar i restriktivitetens tecken. Och i veckan innan valen avslöjade TV-programmet Uppdrag Granskning i ett omdiskuterat inslag den utbredda förekomsten av grumliga föreställningar om flyktingar och invandrare bland aktiva politiker inom åtminstone två av de etablerade riksdagspartierna. Allt som allt har vi anledning att tro att diskurserna på vardagsnivån inte skiljer sig särskilt mycket mellan det svenska fallet och de tre övriga. Det är viktigt att få insikt om underströmmarna i de lokala diskussioner som försiggår om invandrare och flyktingar. Att uppmärksamma dessa är ett sätt att stämna i bäcken istället för i ån.

När vi diskuterar de iakttagelser vi har gjort kommer det svenska fallet att vara styrande. Vi refererar till detta på djupet och gör sedan

Markaryd och Älmhult. Även de andra tre är typiska lokaltidningar. *Skive Folkeblad* har en upplaga på 13 000 exemplar (2001) och vänder sig förutom till Skive kommun även till grannkommunerna Sundsøre, Sallingsund, Spøttrup, Fjends och Vinderup. *Noviny Vysociny*s upplaga varierar efter veckodag med en toppnotering på fredagar om cirka 10 000 exemplar (2002). Utöver Havlickuv Brod täcker tidningen närliggande orter som Golcuv Jeníkov, Chotebor och Ledec nad Sázavou. *Niederösterreichische Nachrichten* (NÖ) ges ut i hela regionen Niederösterreich och totalt överskrider upplagan 200 000 nummer per vecka. Tidningen är emellertid uppdelad i 27 mindre lokala editioner och i Amstetten trycks *Amstettner Zeitung* i cirka 15 000 exemplar per vecka, vilket tangerar upplagan för den regiontäckande NÖ i själva staden. *Amstettner Zeitung* läses också av invånarna i de trettioåttio orter som geografiskt tillhör Amstettenområdet.

något snabbare utblickar till de övriga tre fallen. Genom att identifiera likheter och skillnader mellan de fyra fallen avser vi att nå större insikt om och djupare förståelse för hur stereotypa föreställningar om invandrare och flyktingar reproduceras och synliggörs i lokala sammanhang.

Om stereotyper

Begreppet "stereotyp" är ett centralt arbetsinstrument för vårt vidkommande. Enklast kan stereotyper förstås som schablonartade föreställningar om personliga egenskaper utifrån uppfattningar om gruppmedlemskap och dess attribut. Förenklade föreställningar råder såväl om gruppen som om individen och det sätts likhetstecken dem emellan. Därmed inte sagt att en stereotyp uppfattning inte kan vara rättvisande vid enstaka tillfällen (jfr Elias och Scotson 1999), men det gäller som bekant också för den klocka som står helt stilla. Som Bhabha (1994:82) uttrycker det är en stereotyp ett substitut och en skugga, med andra ord är det en helt otillräcklig ersättning för fördomsfria bedömningar. Från forskningen på det kognitiva området är det dock välbekant att individen behöver ha en del förutfattade meningar för att effektivt kunna bearbeta de sinnesintryck han/hon dagligen utsätts för (t.ex. Vertzberger 1990; Hinton 1999). Det är helt enkelt tidsbesparande och ekonomiskt att göra så. Så helt lär aldrig stereotyp tänkande kunna undvikas, men däremot är det viktigt att vara medveten om de negativa konsekvenser som stereotyper kan få för agerande i vardagen. Drivna till sin spets kan de slå över i syndabockstänkande och fiendebildsresonemang (Petersson 2003).

Stereotyper kan vara av såväl renodlat negativt som av relativt positivt slag, men även om stereotyper på ytan verkar vara positiva finns det anledning att vara vaksam. Ett välkänt exempel på en stereotyp med relativt positivt innehåll är den som går ut på att exotisera och framställa vissa folkgrupper som att de har ett "naturligt", "harmoniskt" eller "ursprungligt" levnadssätt (Sibley 1995; Barany 2002). Denna stereotyp kan tyckas positiv vid första påseendet. Samtidigt ligger det i dess förlängning att individer och grupper som porträtteras på detta sätt delvis framställs som oförstörda och oförställda barn, vilka behöver tas om hand av vuxna och erfarna personer eller grupper som förstår bättre.

Stereotyper kan komma i många skepnader och de kan förstärkas på många sätt. När en stereotyp väl rotat sig är den extremt motståndskraftig mot förändring. Ett välkänt exempel utgörs av fiende-

bilden (jfr Fiebig-von Hase och Lehmkuhl 1997), vilken kan betraktas som en stereotyp av grupper på skiftande aggregationsnivåer. Information, som kan tolkas som att fiendebilden är rättvisande och att exempelvis en grupp människor verkligen har onda avsikter, bekräftar förstås stereotypen i fråga. Men med stereotypernas speciella logik kan även det omvända gälla. Information som förefaller strida mot stereotypens innehåll, som till exempel indikationer om att den utpekade gruppen verkligen har goda avsikter och försöker agera på ett vis som snarast är samarbetsfrämjande, kan avfärdas med argument av typen: "Inte nog med att de är ondsinta, de försöker lura oss också". Och så har grundresonemanget räddats ännu en gång. Människan har som bekant en tendens att se det hon vill se.

En förklaring till stereotypers stora motståndskraft är att de fyller olika former av behov (jfr Gilens 1999:160). Att de förenklar informationsbearbetningen har vi redan berört. Men stereotyper gör också att det egna jaget framstår i ett mera fördelaktigt ljus, och de kan bidra till att artikulera den egna identiteten. Ofta är det betydligt lättare att avgöra vilka som inte ingår i den egna gruppen och varför det är så än att i positiva termer definiera vad det egentligen är som förenar Oss (Petersson 2001). Gränsen mellan den egna gruppen och de Andra blir helt central för självidentifikationen, och här spelar stereotypisering en väsentlig roll (Sibley 1995; Petersson 2003). När stereotyper utmålar de Andra som onda, kan vi känna oss goda i jämförelse, och när de beskriver dem som stackars offer som behöver tas om hand, kan vi känna oss förträffliga som tar oss an dem på så bra sätt. Som Kearney (2003:33) målande uttrycker det: för att helgon skall förbli helgonlika, måste de främmande bli syndabockar.

Vanligtvis har vi som individer med oss stereotypa uppfattningar hemifrån. Uppfostran och uppväxt är av grundläggande betydelse för hur stereotyper vinner anslutning hos individen. Senare tar andra kanaler över, först och främst utbildning och skolgång. När denna är genomgången är individen i regel inte längre lika påverkbar i fråga om att ta upp nya stereotyper i sin föreställningsvärld, men befintliga stereotyper kan förstärkas ytterligare, till exempel genom arbetslivet. Massmedia är dock den kanske allra viktigaste kanalen för att befästa existerande stereotyper (Hartmann m.fl. 1974; Gilens 1999). Senare decenniernas forskning har visat att massmedias roll i sammanhanget ligger just på detta område; att befästa stereotypa uppfattningar snarare än att skapa nya. Det gäller inte minst stereotyper om invandrare. Massmedia kan med fog sägas vara den arena där stereotypa uppfattningar tydligast kommer till uttryck på detta område (Van Dijk 1987;

Lynn och Lea 2003). Låt oss fortsättningsvis för enkelhetens skull inskränka diskussionen till *nyhetsmedia*.

Främlingar tenderar enligt Bauman (1998:75–76) att associeras med ”mord, epidemier och plundring”. Så länge som dessa olycksfenomen koncentreras till en avlägsen Tredje värld och förknippas med vad Bauman benämner ”fjärran lokalinvånare” (*faraway locals*; *ibid.*) låter sig detta relativt bekvämt hanteras i den rika världens vardagsrum, men vad händer när lokalinvånaren helt plötsligt inte längre befinner sig långt borta utan mitt ibland oss? ”Fiendens hemsökelse av våra gränser är liktydig med stundande pest”, skriver Aho (1994:109) drastiskt. Är det verkligen så våra nära främmande, för att parafrasera Bauman, framställs i media?

”Det etniska” infantiliserar *alltid* i media, menar Danjoux (2002:149), och preciserar att det antingen framställs som ”tamt och förtjusande” (som i ”etnisk kultur” och ”etnisk musik”) eller som ”otämjt och farligt” (som i ”etniska krav”, ”etnisk konflikt”). I vart fall gör dessa beskrivningar att ”det etniska” alltid framställs som skilt från majoritetens Oss. Genom stereotypiseringar uttrycker den egna gruppen sin ambivalens gentemot de Andra; de förmedlar både avståndstagande och attraktion (Riggins 1997:9). Demonisering och romantisering går därvid lätt hand i hand (Barany 2002:63–64). Guillaumin (1974:79) observerade för snart 30 år sedan att de exkluderade i media alltid beskrivs som under eller över normen, men aldrig neutralt. Det finns alltså de som då och då beskrivs som över normen, och dem finns det större anledning att frukta, medan de underlägsna, de under normen, lätt utmålas som outhärdliga och otäcka. Dem behöver man då inte befatta sig med.

Som påtalats tidigare (se Wigerfelt i denna volym) tenderar dagens diskurser om etnicitet att ta vid där de förutvarande diskurserna om ras slutade; argumentationsstrukturen är slående lik (jfr även Lindberg 1998:10). Guillaumin (1974:66) konstaterade att stereotyper om ras framhåller faromomentet i det främmande, antingen detta sedan uttrycks i sjukdomar, sexuella hot, fysiskt våld eller annat. I sin klassiska studie av brittisk press i mitten av 1970-talet fann Hartmann m.fl. (1974:163) att ”ras” allmänt sågs som ett problem, vilket kunde uttryckas på olika sätt, såsom genom de invandrades fysiska tal, risken för bråk som antogs uppkomma i samband med deras ankomst och vistelse, eller den diskriminering och fientlighet som invandrarna utsätts för. Sibley (1995) driver de negativa beskrivningarnas tendens till deras spets när han menar att exkluderade minoriteter, däribland främst vissa etniska grupper, i majoritetens språkbruk ytterst förknippas med smuts och orenlighet. Kombinationen smittspridning och

brottslighet är inte ovanlig i västpressens rapportering om flyktingar och invandrare (Hier och Greenberg 2002). Nyheter om avvikande beteenden hjälper till att upprätthålla föreställningen om vad som är och bör vara samhällets normativa konturer. De tillhandahåller information om vad som är rätt och om vad som är fel och om de gränser som inte bör överskridas (Cohen 1987:17). Därför är *brottsrapporteringen* viktig att studera på många sätt; den är starkt normerande till sin karaktär och den uttrycker klart vem som står utanför i samhället.

Vilka stereotyper om invandrare och flyktingar har då påvisats tidigare i litteraturen? Att "det främmande" förknippats med sjukdom, fara och hot har konstaterats ovan. Van Dijk (1987:364–366) urskiljer några typiska "fördomsstrukturer" i elitors kommunikation, bland annat i nyhetsmedia, om etniska grupper andra än majoritetsbefolkningen. Dessa är återigen föreställningar om invandringens enorma fysiska antal; om brottslighet och aggressivitet; om orättvis konkurrens och särbehandling (vilket innebär en ekonomisk börda för majoritetsbefolkningen), om kulturella konflikter samt om personlighetsdrag vilka alla har en gemensam nämnare i individernas påstådda underlägsenhet. Betydligt mera sällan läggs betoningen på de positiva bidrag minoritetsgrupperna kan ge. Van Dijk (1987:58, 361) destillerar vidare ned dessa fördomsstrukturer till tre dominerande grundteman: *skillnader*, *avvikelser* och *hot*. Standardnyheten implicerar att minoriteterna orsakar sociala, ekonomiska eller politiska problem för majoritetsgruppen. Historier om brott, hot, aggression och kulturell konflikt dominerar i rapporteringen om dem.

I sin undersökning av finlandssvensk tidningspress finner Camilla Haavisto (2002:119) två grundstereotyper i rapporteringen om somalier, närmare bestämt *fiender* och *offer*. I en anslutande studie fann Nylund (2000:72) att två teman dominerade i den finlandssvenska pressen, nämligen flyktingskapet och brottsligheten. Offer och förövare, således, om man väljer att uttrycka det något annorlunda. För att ta ett svenskt exempel har slutligen Brune (2002) uppmärksammat hur debatten kring så kallade hedersmord i Sverige genererat en bild av muslimska män som hänsynslösa förövare, fångna i sin kultur, medan de muslimska kvinnorna hamnar i en position som passiva och maktlösa offer tilldelade sin plats av kulturen.

Vilka mönster har vi då anledning att förvänta oss när vi studerar skildringen av invandrade i lokalpressen? Jo, säkerligen både avståndstagande och attraktion, både det otämjda och det domesticerade. Som en grundstereotyp kan vi förvänta oss bilden av invandraren som ett *hot*, vare sig detta hot manifesteras genom brottslighet, sjukdomssmitta eller förment aggressiva kulturyttringar. Närliggande,

om än något mera neutral, är föreställningen om invandraren som en *belastning*, främst i ekonomiska termer. Här blir den enskilde invandraren mera ett passivt objekt än ett aktivt och hotfullt subjekt. Offerstereotypen ryms inom denna ram; ett offer är ju vanligtvis en svag person som behöver tas om hand, och är följaktligen en belastning. I båda fallen rör det sig om att porträttera den enskilde invandrade som en del av ett större kollektiv där förmodade gruppkaraktäristika antas gälla för samtliga de individer som ingår däri. Den *exotiska* främmande är en tredje stereotyp, som vi med ledning av litteraturinventeringen ovan har anledning att förvänta oss. De undersökningar som vi diskuterat ovan har däremot sällan urskiljt några positiva motbilder; det exotiska är ju också det omogna, liksom det är det otämjda som blir farligt om det representeras av för många individer. Låt oss ändå lansera en fjärde typ för fullständighetens skull: invandraren som *tillgång*, den bild som alltså Van Dijk beskriver som sparsamt förekommande. Visst finns den; vi har alla stött på den i tidningarna. Det vanligaste exemplet är väl den enskilda framgångssagan.

För att denna uppsättning idealtyper skall kunna tjäna som arbetsinstrument måste de förses med en djupdimension; bottenar verkligen personbeskrivningarna i en *stereotyp*, d.v.s. förenklade antaganden om hela grupper av människor, eller rör de sig om undantagen som bekräftar regeln? Redan här vill vi markera att vi finner det mycket osäkert huruvida tillgångsbilden uppfyller detta kriterium.

Som vi skall visa återfinns grundstereotyperna hot och belastning rikligt i vårt material. Det exotiska är också representerat, om än mindre frekvent som inslag i det egna lokalsamhället. Och de enskilda positiva exemplen finns där, med den tveeggade verkan som vi menar de kan ha.

Lokala nyhetsmedia och lokala föreställningar

Till skillnad från i storstadsmetropoler är den direkta kontakten med invandrare fortfarande mindre vanligt förekommande i småstaden. Det som skrivs i lokalpressen kan därför bli ett viktigt surrogat för möten i verkliga livet. Lokalpressen tillmäts generellt sett stor trovärdighet av sina läsare. Läsekreten vänder sig till lokalpressen för att få en bild av vad som tilldrar sig inom den lokala politiken och litar i stor utsträckning på vad som skrivs där (Larsson 1998; Weibull 1995). Det som står att läsa i den lokala tidningen har därför förutsättningar att

aktivt bidra till att forma läsarnas föreställningar om vad som sker i hembygden. Det gäller inte minst synen på invandrare.

Det är långt ifrån oväsentligt var någonstans i tidningen en viss typ av information framförs. Från svenska läsarundersökningar vet vi att de nyhetssidor där lokala angelägenheter avhandlas generellt sett är mycket populära bland läsarna, och att de därvid endast överträffas av familjenyheter och radio/TV-sektionen. Även insändarsidorna har en bred läsekrets. Däremot är ledarsidorna bland de minst eftertraktade (Weibull 1995). Detta innebär i sin tur att vad som skrivs på ledarplats inte nödvändigtvis är det som läsarna främst kommer att associera med tidningens linje, detta eftersom det helt enkelt inte blir läst. Även om redaktörerna skriver ledarartiklar för att föra fram till exempel ett liberalt budskap i debatten kring flyktingfrågan, kan det skrivna komma att tillmätas mindre vikt av läsarna än budskap som framförs via betydligt mera frekvent lästa artiklar på nyhetsplats (jfr Flowerdew m.fl. 2002).

I den svenska maktutredningens i början av 1990-talet publicerade volym om mediemakt (Petersson och Carlberg 1990) heter det att media utgör både aktör och arena. På samma sätt utgår vi ifrån att den lokala tidningen spelar dessa båda roller, även om dess skrivande personal kanske inte alla gånger är medvetna om det själva. Vad vi menar är att såväl redaktörer som journalister förstås kan vara medvetna om att exempelvis en serie artiklar kommer att skapa opinion i en viss fråga och att den lokala tidningen därför utgör en aktör. Vad vi däremot också vill framhålla är att vissa föreställningar, till exempel stereotyper, kan förmedlas vidare genom den skrivna artikeln utan att de personer som står bakom den nödvändigtvis är medvetna om att detta sker. Om det till exempel i en artikel talas om "flyktingströmmar" förstärker detta ett intryck hos läsaren om flyktingar som något negativt och oönskat (jfr Van Dijk 1987:372; Hier och Greenberg 2002:501). Dock är det långt ifrån säkert att den skrivande journalisten eller redaktionen medvetet velat förmedla detta intryck. Kanske är metaforen så pass inarbetad att den mer eller mindreoreflekterat använts i artikeln. Oavsett om ordvalet gjorts medvetet eller inte, förmedlar det dock ett intryck av någonting negativt till läsaren, och bidrar därigenom till att befästa befintliga negativa stereotyper.

Ljungby: Stereotyper på nyhetsplats

Som vi konstaterade ovan behöver inte stereotyper te sig negativa vid första anblicken, och de behöver inte nödvändigtvis tillskriva objektet ondsinta drag. Däremot är det vanligt att på ytan positiva stereotyper är romantiserande och exotiserande till sin karaktär. I *Smålänningen* kom den typen av stereotyper till uttryck i resereportage, och framför allt i artiklar om hur representanter från utlandet kom i kontakt med Ljungby, eller hur representanter från Ljungby kom i kontakt med utlandet. Så kunde man till exempel bli upplyst om att folk från Estland, Lettland och Litauen allmänt sett var gästfria och lätta att få kontakt med (*Smålänningen* 19 februari 2002, s. 8).

När det gällde Östeuropa och det forna Sovjetunionen var ett återkommande tema att denna del av världen behövde hjälp och stöd. En Ljungbyelev, för tillfället baserad i Ryssland, menade till exempel att ”Moskva är lite efter i utvecklingen om man jämför med en stad i Sverige” (*Smålänningen* 3 april 2002, s. 18–19). Exempelen var många på att Central- och Östeuropa och det forna Sovjetunionen framställdes som en smula efterblivna i jämförelse med den oftast outtalade svenska normen. Sverige var givare och länderna i denna geografiska region nettomottagare. Förhållandet kunde gälla olika områden som till exempel avfallshantering, miljöskydd och återvinning (*Smålänningen* 24 juli 2002, s. 5; 9 oktober 2002, s. 8). På individplanet figurerade ofta folk från östra Europa som klienter i relation till beskyddare i Sverige. En sådan bild kunde utläsas till exempel i samband med att vitryska barn togs emot på ett sommarläger utanför Ljungby (*Smålänningen* 19 augusti 2002, s. 4) eller då begagnade kläder, skor och leksaker vid jultid skickades iväg till mottagare i en stad i Litauen (*Smålänningen* 24 december 2002, s. 9).

Det exotiska fanns också där. En företrädare för en gästande grupp folkdansare från Transsylvanien kunde till exempel säga att ”Dansen är ett med Transsylvanien. Det finns danser för alla sorters sinnesstämningar. Vi dansar när vi är glada och dansar när vi är ledsna” (*Smålänningen* 25 februari 2002, s. 6). En liknande bild förmedlades av medlemmarna av Ungerska föreningen i Ljungby (*Smålänningen* 1 oktober 2002, s. 18). Som ännu mera exotiska framställdes föga förvånande länder längre bort från Sverige, till exempel Kina (*Smålänningen* 5 november 2002, s. 5). På det hela taget var det dock så att Central- och Östeuropa och forna Sovjetunionen var de landområden som oftast stereotypiserades i tidningen. Med tanke på den geogra-

fiska närheten var uppmärksamheten knappast förvånande; det fanns helt enkelt ett intresse av att skildra regionen för läsekretsen. Flera av länderna återfinns ju dessutom bland EU:s dåvarande ansökarländer.

Skall man tolka den underliggande bild som förmedlas i tidningen, så ses östutvidgningen med viss oro. Bland annat deltog företrädare för Kommunal i Ljungby i en studieresa till Estland, varvid det slogs fast att de höga utbildningsnivåerna och det låga löneläget i Estland kunde komma att sätta de svenska lönerna under press nedåt i samband med utvidgningen. Det var därför nödvändigt att från svensk sida medverka till att stärka fackföreningsrörelsen i Estland (*Småläningen* 8 oktober, s. 7; 21 oktober 2002, s. 6).

I tidningen framkom emellanåt även vissa ansatser till att försöka skingra rådande stereotyper om Östeuropa. Vid ett skolbesök i Polen berättade en elev från Ljungby att tvärt emot hans tidigare föreställningar var allt inte "kommunistgrått" i landet, och en annan elev menade att landet var mycket mera utvecklat än han hade trott (*Småläningen* 11 september 2002, s. 6).

Småläningen har som policy att publicera detaljer om brottsförövares etniska bakgrund endast om detta kan sägas tillföra något väsentligt för förståelsen av det enskilda fallet. Det skall finnas en klar och tydlig anledning (intervju med redaktionschef Christer Gustafsson respektive nyhetschef Lars Davidsson, 9 april 2003). På det hela taget har tidningen också iakttagit en restriktiv linje i denna fråga. Under 2002 fanns det på Ljungbysidorna endast ett tiotal artiklar eller notiser där det tydliggjordes att brottsförövare var av utländsk härkomst. Markarydssidorna hade emellertid, som vi skall återkomma till, en annan historia att förtälja. Med tanke på det låga totalantalet artiklar om utländska förövare av brott på Ljungbysidorna kunde läsarna knappast dra slutsatsen att merparten av alla brott i kommunen begicks av invandrare. Å andra sidan kunde informationen kanske ändå tolkas så att den befäste ett intryck av att invandrare proportionellt sett hade en större brottsbenägenhet än resten av befolkningen (jfr Van Dijk 1993; Brune 2002).

För att ge ett exempel berättades det om en ensamboende kvinna på landsbygden som fått sina smycken stulna av ett kringresande band utländska tjuvar. Uppenbarligen hade ligan koncentrerat sig på avsides boende äldre personer. Kvinnan hade fått påhälsning av fyra vuxna och ett litet barn. De vuxna hade bett henne om "latte" och "bread" till barnet (*Småläningen* 22 maj 2002, s. 5). I en annan artikel uppmanades läsarna att hålla sina dörrar glada och inte släppa in folk som de inte kände. Ljungbytrakten hade nämligen blivit operationsområde för en grupp "kringresande tjuvar" i bilar med "utländska nummerplåtar".

Denna grupp ”resande” hade gjort det till sin taktik att vid upptäckt kasta det lilla barnet i armarna på ertapparen, för att därefter utnyttja förvirringen till att försvinna från platsen (*Småläningen* 28 maj 2002, s. 7).

I artiklarna om det kringresande tjuvgänget fanns flera detaljer som ledde tankarna mot romer, framför allt gäller det kanske epitetet ”kringresande”. Här sade tidningen mycket utan att egentligen säga någonting rakt ut. Om man beaktar tidningens restriktiva policy när det gäller att avslöja detaljer om etnisk bakgrund, kan man möjligen tänka sig att avsikten med ledtrådarna här var att varna allmänheten. Fler brott kunde förväntas, och därför kunde det vara befogat att avslöja detaljer som rörde till exempel språk och ordval. Av samma anledning kunde det vara befogat att skriva om en våldtäktsman i Ljungby att han hade ”utländsk brytning”. Mannen var på fri fot och kunde befaras begå fler övergrepp (*Småläningen* 23 oktober 2002, s. 1, 5).

Å andra sidan fanns det en rad fall då det tycktes mera obefogat att avslöja detaljer. Det gällde till exempel historien om en man av östeuropeiskt ursprung som hade begått en rad bilstölder i Ljungbytrakten och som försökt uppges falsk identitet när han greps (*Småläningen* 4 mars 2002, s. 6). Det gällde även litauer som varit involverade i en inbrottsturné i trakten (*Småläningen* 10 oktober, s. 3; 11 december, s. 5), rumänska turister som ertappats med mängder av stöldgods i sin bil (*Småläningen* 4 juli 2002, s. 1, 4), ett tyskt par som svindlat campingägare och privatvärdar på ansenliga summor (*Småläningen* 23 oktober 2002, s. 5) samt en snattare som ertappats på ett varuhus och ilsknat till mot väktaren som adresserat honom som ”bin Laden” (*Småläningen* 21 november 2002, s. 6).

Som antytts i uppräkningsdelen ovan var det främst Östeuropa och forna Sovjetunionen som framställdes som regioner varifrån folk kom till Sverige för att begå brott. Detta tydliggjordes utan omskrivningar av en kriminalpolis i Ljungby. Han uppgav att det fanns två breda huvudkategorier av förövare som stod för inbrotten i regionen. Dels rörde det sig om drogpåverkade personer vilka orsakade stor förstörelse i ett ursinnigt och desperat sökande efter värdesaker, dels ”de gäng som kommer från forna öststaterna”. Enligt polismannen förstörde dessa vanligtvis inte så mycket. Istället stal de ”nästan enbart pengar och smycken [...]. Pengarna stoppar de direkt i fickan och smyckena skickas med post.” (*Småläningen* 10 juli 2002, s. 36). Misstänkliggörandet av en hel region kunde knappast göras tydligare. Här har vi alldeles tydligt bilden av invandrare som ett hot som utgår mot egendom och allmän ordning.

En annan huvudkategori av stereotyper aktualiseras då enskilda invandrare utmålas som offer av något slag. Att framställa invandrare och flyktingar som offer kan självfallet vara utslag av en god ambition. Den enskilde journalisten och hans/hennes redaktion kan till exempel önska att väcka debatt i en viss fråga eller försöka mana myndigheter att agera i ömmande fall. Problemet är som nämnts att individer som framställs som offer samtidigt förlänas drag av underlägsenhet och sårbarhet, och i enlighet med stereotypiseringarnas logik kan läsarna överföra dessa drag på hela de kategorier som det individuella offret anses tillhöra. I linje med resonemanget ligger att om personer tillhöriga denna kategori inte beskyddas eller tas om hand, kan de förledas att istället bli förövare eller helt gå under till följd av sin svaghet. Liksom exotiserande stereotyper kan därför denna typ ha klart negativa bieffekter. Beskrivningarna utmynnar ofta i budskapet att de enskilda invandrarna till sist ändå utgör en belastning.

Liksom hotstereotypen var skildringarna av enskilda offer relativt sparsamt förekommande på Ljungbysidorna under 2002. Även här var läget avsevärt annorlunda i fråga om de sidor som behandlade Markaryd, och i den mån Ljungbyborna läste dessa sidor var förstås dessa skildringar av betydelse för dem. På själva Ljungbysidorna var det under 2002 tre berättelser som ingående skildrade invandrade individer som offer. Den första behandlade en turkisk man, bosatt i Ljungby, som hade sin brorsdotter och brorson boende hos sig. Efter deras föräldrars frånfälle hade de tillfälligtvis tagits om hand av sina farföräldrar i Turkiet, men som dessa nu var gamla och sjukliga var detta inte längre möjligt. Farbrodern i Ljungby hade därför erbjudit ett välkommet alternativ. Dock hade Migrationsverket och Utlänningsnämnden beslutat om utvisning, då barnen saknade visa och uppehållstillstånd och i Turkiet aldrig hade delat hushåll med sin farbror. Om de skickades tillbaka till sitt gamla hemland skulle deras framtid te sig mycket osäker. Deras rektor i Ljungby försökte verka för deras sak och menade att "de smält in otroligt väl" på skolan (*Smälningen* 19 februari 2002, s. 1, 4). Ärendet tog en ny vändning några veckor senare då farbrodern ansökte om att få adoptera sina brorsbarn. Utgången klargjordes aldrig, men tecknen var hoppningivande (*Smälningen* 5 mars 2002, s. 7).

Det andra fallet var betydligt mera tragiskt. Det handlade om en kosovoalbansk familj boende i trakten. Familjen hade åtta gånger ansökt om uppehållstillstånd i Sverige, men fått avslag varje gång. Sedan 1998 hade den vistats vid flyktingförläggningen i Alvesta, men eftersom de fruktade en direktavvisning hade de nu valt att gå under

jorden. Vålvilliga hjälpare såg till att de fick mat för dagen och tak över huvudet. Kvinnan i familjen hade utsatts för svåra påfrestningar och hade behandlats för psykotiska problem. Enligt skildringen hade hon tappat livslusten, och även barnen för mycket illa. En lokal kontaktperson framhöll att detta var en ”ordentlig familj som verkligen vill arbeta och göra rätt för sig”(Smålänningen 13 juni 2002, s. 20–21). Ett knappt halvår senare inträffade katastrofen. Kvinnan hade via ombud tagit kontakt med *Smålänningen* och velat ställa upp på en intervju för att belysa sin och familjens situation. Den hade nu hållit sig dold i sju månader och hon var desperat. När journalisten anlände till platsen för intervjun hade kvinnan redan hunnit försöka begå självmord genom att hälla i sig en burk tabletter. Hon var inte kontaktbar och fördes i ilfart med ambulans till Ljungby lasarett (*Smålänningen* 6 november 2002, s. 1, 4).

Den tredje historien handlade framför allt om välfärdsstatens brister. Här figurerade ett äldre par med rötter i Jugoslavien. Journalisten underströk att paret aldrig hade velat utgöra en börda för det svenska samhället, att båda hade varit högtbildade när de kom hit för mer än 30 år sedan, och att det enda bidrag de någonsin hade tagit emot var barnbidrag. På sin ålders höst hade de nu emellertid drabbats av ohälsa. Mannen hade haft en stroke för nio år sedan och hade sedan dess vårdats av sin hustru, men hon var cancersjuk och orkade inte längre. De hade bett kommunen om en servicelägenhet, men fått avslag (*Smålänningen* 14 augusti 2002, s. 4). Artikeln är ett tydligt exempel på hur den lokala tidningen kan bli en betydelsefull aktör och sätta press på politiker och tjänstemän i ömmande fall. Den fyller ett gott syfte, men bieffekterna i fråga om synen på invandrare i allmänhet får inte negligeras. Främst gäller detta passusen om att de drabbade individerna vill göra rätt för sig. Den förekommer knappast i fråga om infödda Ljungbybor. Då tas det istället för givet att de är ärliga och hårt arbetande och information därom behöver inte uttryckas särskilt. Meningen implicerar en stereotyp uppfattning om invandrare som en belastning och kanske rentav ett hot.

Motbilder: Integrationsprojekt i arbete

Men fanns det då inga motbilder, som skulle kunna antyda konturerna av goda exempel, utan den negativa undertonen? I samband med vår bevakning av lokalpressen i Ljungby och det uppföljande intervjuarbetet i staden har vi kommit i kontakt med många varmt engagerade personer som arbetat till förmån för integration av invandrare i

samhällslivet. Det är ofta från dessa aktörer som ansatserna till motbilder sprids. Som regel är dessa dock resonemang om enskilda exempel, så några "goda stereotyper" kan man inte tala om.

Framför allt rapporterades det om ett nystartat aktivitetsprogram för flyktingar och nyanlända invandrare i kommunen. Programmets existens antydde att en del politiker och tjänstemän uppfattade integrationen av flyktingar och invandrare som bristfällig i vissa avseenden. Samtidigt klargjorde det också att det fanns lokala eldsjälar som brydde sig, och som var villiga att arbeta hårt för att uppnå goda resultat. Programmet var ett samarbete mellan arbetsförmedlingen, socialförvaltningen och Komvux. Huvudidén var att de invandrade snabbt skulle integreras i samhället, och meningsfull sysselsättning i arbetslivet betraktades som nyckeln därtill. Det var främst små och medelstora företag som hade kontaktats om att medverka i programmet, eftersom de bedömdes vara mer villiga att emot arbetsplatspraktikanter än de större företagen på orten. Ambitionen var att deltagarna i programmet skulle få fasta jobb eller åtminstone stadigvarande sysselsättning inom en tvåårsperiod. Därefter skulle de kunna försörja sig helt själva. (*Smålänningen* 21 februari 2002, s. 1, 7). Under programtiden var deltagarna ute på arbetsplatserna under halva tiden, medan de undervisades i svenska under den andra halvan. Innan de bedömdes vara redo att delta i programmet hade de att genomgå heltidsundervisning i grundläggande svenska (*Smålänningen* 21 februari 2002, s. 1, 7).

En tjänsteman vid socialförvaltningen uttalade i lokaltidningen att projektet innebar en väg bort från passivitet och bidragsberoende. Projektkoordinatören menade för sin del att de invandrade genom programmet nu äntligen kunde ses som en tillgång och inte som en belastning (*Smålänningen* 28 maj 2002, s. 4). Finansieringen av programmet var dock bekymmersam. Socialchefen indikerade tidigt att han för sin del inte kunde se att utgifterna för programmet skulle kunna bestridas inom socialtjänstens ordinarie budget (*Smålänningen* 28 maj 2002, s. 4). Några veckor senare meddelades att kommunen inte skulle kunna bekosta någon fortsättning av projektet. Efter bara sex månaders programtid skulle det därför nu avbrytas (*Smålänningen* 4 juli 2002, s. 5). Projektkoordinatören kunde bara beklaga beslutet som "egendomligt". Resultaten hade ju varit goda. Under det fåtal månader som programmet pågått hade var femte deltagare erbjudits fast jobb (*Smålänningen* 4 juli 2002, s. 5).

Vid de andra tillfällen då integrationsfrågor direkt belystes på Ljungbysidorna i *Smålänningen* under 2002 rörde det sig om rekryteringar av personal till kommunen. Vid ett tillfälle uppmärksammades

den så kallade Medflyttarakademien, vars mål var att bistå dem som flyttade till trakten, till exempel med att försöka hjälpa medflyttande makar till meningsfull sysselsättning. Det berättades om en polsk arkitekt som fått sin nuvarande anställning tack vare Akademien (*Smålänningen* 13 juni 2002, s. 7).

I två andra fall som behandlades av *Smålänningen* fanns det eftertraktade kandidater till jobb i kommunen, men problem på andra håll riskerade att omöjliggöra deras anställning. I det ena fallet gällde det en polsk öronspecialist som lasarettet i Ljungby önskade rekrytera. Här var det bostadsfrågan som utgjorde en flaskhals. Sjukhusledningen hade försökt skaffa fram en trerumslägenhet åt läkaren och hans familj, men ansträngningarna hade varit fruktlösa. Öronläkaren var efterlängtd på sin tilltänkta arbetsplats, inte minst som köerna till öronavdelningen var bland de längsta på sjukhuset. Under de senaste åren hade lasarettet framgångsrikt rekryterat två radiologer och en ögonläkare från Polen, men den här gången verkade de praktiska svårigheterna vara för stora (*Smålänningen* 15 oktober 2002, s. 7).

I den andra historien figurerade den lokala fotbollsklubben, Ljungby IF, under 2003 placerad i division 2 i det svenska seriesystemet. I december omtalades i *Smålänningen* att klubben stod i begrepp att göra sin mest spektakulära värvning någonsin. En flerfaldig landslagsman från Jugoslavien hade bestämt sig för att vilja ansluta till klubben. Han hade redan vistats i Sverige i två år och trivdes bra (*Smålänningen* 6 december 2002, s. 30). Enligt den uppgjorda planen skulle spelaren arbeta i vårdsektorn vid sidan av fotbollen. Några dagar senare meddelades emellertid att rekryteringen var i fara, eftersom han saknade arbetstillstånd. Klubbledningen hade dock för avsikt att stödja honom hos Migrationsverket och begära omprövning (*Smålänningen* 13 december 2002, s. 35).

De sistnämnda bilderna visar alltså på enskilda invandrare som tillgångar, men det rör sig om enstaka exempel som inte ändrar på det faktum att majoriteten av invandrarna fortsatt impliceras vara hot, belastningar eller åtminstone exotiska. Det som saknades på lokal-tidningens sidor var artiklar där invandrare figurerade i vardagliga, neutrala och jordnära sammanhang.

Insändardebatten

Det stoff som vi ovan diskuterat har i samtliga fall hämtats från nyhetssidorna. Som vi konstaterat åtnjuter olika tidningssektioner olika stor popularitet bland läsarna. Det gäller även *Småläningen*. Lokala nyhetssidor, framför allt om den egna kommunen, rankas bland de mest frekvent lästa sektionerna i tidningen, medan ledarsidorna är minst populära. En sektion som däremot åtnjuter hög popularitet är insändarspalten (Jessen m.fl. 1999). Om man, som vi, ser den lokala tidningen som ett diskursivt torg, där rådande uppfattningar visas upp, bryts mot varandra och medvetet eller omedvetet traderas vidare, är onekligen insändarsidorna av stort intresse. Här får läsekretsens röster komma till tals, samtidigt som inläggen fortfarande formas – eller åtminstone tyglas – av tidningens redaktionella policy. De utgör därför ett intressant mellanting mellan privata tankar och publikt urskiljbar debatt, mellan vardagsdiskurs och medial diskurs (Lynn och Lea 2003:430). I *Småläningen* pågick under stora delar av 2002 en livlig diskussion om invandringens beskaffenhet och dess kostnader. Det är till denna något vildvuxna diskussion vi nu vänder vår uppmärksamhet.

I jämförelse med nyhetsmaterialet speglar insändarbreven en vardagsdiskurs i klart mera osminkad form. Om vi återvänder till två centrala stereotyper som vi diskuterat, hotet och belastningen, finner vi dem rikligt representerade i invandringskritiska inlägg på insändarsidorna.

Det var främst via läsarbrevsidorna som den nationella diskussionen kring invandringsfrågor transformerades ned till den lokala kontexten i Ljungby under 2002. Det gällde diskussionen i valrörelsen om framgångsrikt genomförda språktest som villkor för medborgarskap (se *Småläningen* 6 augusti 2002, s. 15; 15 augusti, s. 22; 20 augusti, s. 21). Det gällde också det i början av året mycket uppmärksammade så kallade hedersmordet på Fadime Sahindal i Uppsala. Fadimes tragiska död föranledde en rad insändare i *Småläningen*, varav en konstaterade att fallet visade vilka "faror som hotar om islam tillåts få fotfäste i Sverige" och att mordet på Fadime bara var "en stillsam förövning" för vad som komma skulle (*Småläningen* 11 april 2002, s. 22). Också en annan skribent, ofta representerad på insändarsidan, målade ut islam som ett upptornande hot och talade om "imamer som vill skära halsen av folk eller gräva ned kvinnor halvt i jorden för att sedan stena ihjäl dem". Varför skulle man klassas som rasist bara för

man angriper sådana bruk, frågade hon polemiskt (*Smålänningen* 16 maj 2002, s. 21).

Här var det således en kategori av upplevda främlingar som framställdes som ett särskilt stort hot, nämligen islamiska bekännare. Deras religion och kulturella traditioner formade enligt resonemangen dem till potentiella förövare i den svenska kontexten. En skribent talade oförblommerat om ”invånare i vårt land som av tradition har helt andra värderingar än merparten (ännu) av svenska folket” och som därför begick såväl hedersmord som våldtäkter. Författaren, som valt att signera insändaren ”Luttrad pensionär”, såg framför sig en framtid där man var tvungen ”att låsa in sig och inte vistas utomhus för att slippa bli rånad och misshandlad eller kanske bli ihjälslagen av ungdomsgäng”. Skribenten avslutade, förmodligen inte helt och hållet på skämt, att han/hon kanske för att slippa uppleva en sådan framtid borde överväga att söka politisk asyl i Danmark (*Smålänningen* 25 juli 2002, s. 22).

Mer än något annat var det diskussionen kring invandringens kostnader som aktualiserade bruket av stereotypen av invandrare som belastning. I en serie insändare beräknades, med förment vetenskapligt stöd från en universitetslektor i Göteborg (som dock inte står listad i universitetets personalkatalog), den årliga nettokostnaden för invandringen till Sverige till ungefär 270 miljarder kronor (*Smålänningen* 21 maj 2002, s. 15; 12 juni 2002, s. 23; 4 juli 2002, s. 20; 15 juli 2002, s. 24; 23 juli 2002, s. 21; 26 augusti, s. 23). Detta var en nota som de svenska skattebetalarna fick stå för, menade skribenterna, och den medförde nedskärningar inom hälsovård, utbildning, rättsväsende, kommunikationer och sist men inte minst pensioner (*Smålänningen* 4 juli 2002, s. 20). En röst menade att det ”som vanligt” skulle bli ”vård och omsorg för äldre och de med låga pensioner och andra redan svaga grupper” som skulle få bära huvuddelen av den börda som invandringen förorsakade (*Smålänningen* 15 juli 2002, s. 24).

Den åberopade, påstått vetenskapliga, auktoriteten gick själv in i debatten några veckor senare och hävdade att skattenivån i Sverige till följd av invandringens kostnader låg 12 procentenheter högre än i övriga EU-länder. Invandringen var, menade han, ”det mest olönsamma projekt som svenska politiker satsat skattepengar på” (*Smålänningen* 23 juli 2002, s. 21). Ett omhuldat tema i samband med denna argumentationslinje var att statsmakterna medvetet försökte hemlighålla de höga siffrorna och lägga locket på (*Smålänningen* 12 juni 2002, s. 23; 26 juni 2002, s. 26; 15 juli 2002, s. 24; 25 september 2002, s. 26).

Ett tidigt inlägg indikerade vilka individer det var som enligt kritikerna kom till Sverige med flyktingstatus. Den anonyme skribenten menade att de kriminella såväl som de skötsamma som behövde skydd utgjorde "ytterligheter". Lejonparten utgjordes istället av folk "som söker sig till ett annat land för en bättre framtid". Författaren menade att det närmast var omoraliskt att "dränera fattiga länder på ung, frisk arbetskraft" och att "med bidrag ge [dem] en relativt lyxig tillvaro här, medan gamla, sjuka och medellösa lämnas åt sitt öde" (*Smålänningen* 7 juni 2002, s. 28). Liknande argument framfördes av den återopade universitetslektorn, som menade att mindre än 10 procent av flyktingarna hade asylskäl, medan den absoluta majoriteten försökte distansera sig från fattigdom och arbetslöshet. En konsekvens var, hävdade han, att de invandrare som fick jobb i Sverige trängde undan välfärden och satte lönerna för de redan lågavlönade under press nedåt (*Smålänningen* 20 augusti 2002, s. 21). Påståendet att huvuddelen av flyktingarna inte var några "riktiga flyktingar", utan främst kom av ekonomiska skäl är för övrigt välkänt från andra sammanhang, och har dokumenterats i undersökningar i andra europeiska länder (se Lynn och Lea 2003; Bagilhole 2003).

De starkt invandringskritiska åsikterna fick också mothugg på *Smålänningens* insändarsidor. Härvid framfördes flera typer av argument. Den mest positiva inriktningen hävdade att invandringen historiskt sett hade varit en nettotillgång, inte en belastning (*Smålänningen* 11 juli 2002, s. 21; jfr 22 maj 2002, s. 24). Först i och med att den svenska asylopolitiken blev mera restriktiv under 1990-talet och flyktingarna placerades på förläggningar, med påföljande hinder för att söka sig ut på arbetsmarknaden, blev invandringen en förlustaffär för svenska staten, menade en skribent. Men även om man tog detta i beaktande, menade han, var den nettokostnad som kritikerna framförde grovt överdriven. En rimligare siffra, framräknad av en vid Växjö universitet aktiv professor i ekonomi, var 30 miljarder årligen (*Smålänningen* 11 juli 2002, s. 21). En lokalt verksam miljöpartistisk politiker skrev att invandringen alltså måste ses som en tillgång med tanke på den glesa befolkningen i stora delar av Sverige och de låga födelsetalen bland majoritetsbefolkningen. Utan invandringen skulle det i framtiden bli svårt att klara försörjningen, bland annat pensionerna, menade hon (*Smålänningen* 30 augusti 2002, s. 23).

Det fanns även motinlägg som låg nära den stereotypa uppfattningen om invandrare som offer, och därmed i förlängningen belastningar, som behövde tas om hand. Så var det till exempel med den tidigare refererade skribenten och hans påpekande att inkvarteringen i flyktingförläggningar hindrade dem som ville att söka sig ut i arbete

(*Smålänningen* 11 juli 2002, s. 21). En annan författare framhöll att de asylsökande måste betraktas som människor först och främst, och betonade att de flydde undan livsfara; de kom inte för att snylta. De flesta ville inget hellre än att bygga upp sina liv igen och göra rätt för sig, menade hon. (*Smålänningen* 22 maj 2002, s. 23). En annan röst tog i diskussionen upp förbisedda frågor som vad det är som gör att invandrare inte får de jobb som de söker, och för den händelse att så trots allt skulle ske, varför de får väsentligt lägre löner än majoritetsbefolkningen. Hon menade därtill att den nuvarande flyktingpolitiken var byråkratisk och inhuman (*Smålänningen* 8 augusti 2002, s. 13).

Diskussionen om invandringens nettokostnader pågick under en stor del av sommaren i *Smålänningen*. I den invandringskritiska inriktningen utgick författarna från hot- och belastningsstereotyperna. Insändarna till invandrarnas försvar lanserade delvis den positiva motbilden av invandrarna som en tillgång, men där fanns alltså även inslag av att skildra dem som offer och därmed ytterst som en belastning.

Under år 2002 fanns det även en annan sektion i *Smålänningen* där åtminstone hotstereotypen fick åtskilligt spelrum. Det rör sig om Markarydssidorna och turbulensen kring den temporära flyktingförläggningen där. Det är detta skeende vi nu slutligen skall behandla innan vi går över till en jämförelse med de andra tre europeiska städerna.

Problem nästgårds

Med sina färre än 10 000 invånare tillhör Markaryd de mindre kommunerna i landet. Under år 2002 var den temporära flyktingförläggningen därstädes i flitigt bruk, och mer än 340 flyktingar anlände under årets första månader. Kring 190 placerades i centralorten, och de övriga i det mindre samhället Strömsnäsbruk. Det var inte första gången som Markaryd tog emot många flyktingar; detsamma skedde under Balkankrigen i början av 1990-talet.

I början av 2002 kunde den lokala polisen konstatera att mängden anmälda snatterier tilltagit väsentligt i jämförelse med tidigare år. I absoluta tal var antalet beskedligt (det rörde sig så långt om sju), men ändå kunde det noteras att lika många snatterier hade begåtts under en enda vecka i januari som under hela året 2001. Efter att asylsökande figurerat i flera av fallen, kände sig ett av ortens kommunalråd föranlett att i pressen markera sin uppfattning att asylsökande som under utredningstiden ertappades med att begå något brott eller förseelse,

inklusive snatterier, omedelbart skulle utvisas ur landet. Utredningsprocessen skulle avbrytas, menade han, eftersom de hade förverkat sin rätt till asyl (*Smålänningen* 16 januari 2002, s. 10). Kommunalrådet, som företrädde socialdemokraterna, fick stöd för sina åsikter bland andra av en företrädare för det lokala missnöjespartiet Alternativet och av ortens köpmannaförbund. Däremot var politiker från övriga etablerade partier på detta stadium mera skeptiska till hans förslag (*Smålänningen* 17 januari 2002, s. 10; 29 januari 2002, s. 13). En framträdande kristdemokratisk kommunpolitiker uttryckte dock sitt beklagande av de asylsökandes agerande: "Här kommer de som gäster till ett annat land som generöst öppnar sina gränser och så använder de sig av förtroendet på det sättet" (*Smålänningen* 17 januari 2002, s. 10).

Något senare under året konstaterades också brottslighet av en grövre art ha tilltagit i Markaryd. Bland annat ägde en serie villa-inbrott rum under våren. Ryktesfloran växte, och från allmänheten kom många yttringar av oro. Föräldrar vågade inte lämna barnen ensamma hemma, företrädare för de handikappade i kommunen uttryckte sina farhågor (*Smålänningen* 20 februari 2002, s. 12; 6 mars 2002, s. 15) och lokalbefolkningen gjorde ansatser till att bilda medborgargården (*Smålänningen* 27 februari 2002, s. 13). Markaryds andra kommunalråd, en representant för kristdemokraterna, gjorde sig till tolk för stämningarna: "Det är tragiskt med inbrotten som sker och visst misstänker vi att det har med våra gäster här i kommunen att göra. Sen tror jag också att även svenskarna utnyttjar situationen. Tillgängligheten till polis är inte bra i Markaryd" (*Smålänningen* 20 februari 2002, s. 12).

Hotstereotypen fick ytterligare näring under året, bland annat av ett brutalt väpnat rån i centrala Markaryd i april, där gärningsmannen beskrevs som en man som talade "bruten svenska" (*Smålänningen* 11 april 2002, s. 15). Vidare förekom rapporter om knivbråk och ett fall av våldtäkt från själva flyktingförläggningen (*Smålänningen* 28 mars 2002, s. 15; 11 april 2002, s. 4). Vid ett sällsynt tillfälle fick en av de boende på förläggningen själv komma till tals i pressen, men det bidrog knappast till någon mera nyanserad syn på de asylsökande. Intervjupersonen sade bland annat: "Jag vet att ni har blivit utsatta för stölder, att det stjäls i affärerna, att folket här är rädda och oroliga [...]. Jag vet att det har kommit hit asylsökande som är både sexförbrytare och tjuvar. En del har till och med kommit hit som turister. Men alla vi andra blir ju dömda oförskyllt [...]. De asylsökande sitter på torg och i parker och solar sig medan ni jobbar och stressar. Jag förstår att detta kan skapa dålig stämning. Men jag, och fler med mig vill göra rätt för oss" (*Smålänningen* 7 maj 2002, s. 13).

För sin egen del hade mannen varit i Sverige sedan i januari. Han hade varit läkare i sitt hemland, men uppgavs kunna tänka sig att jobba som städare i Sverige, bara han fick arbeta (*Småläningen* 7 maj 2002, s. 13). Här kunde en läsare som var bekväm med den typen av tolkning säkert utläsa att det förvisso fanns vissa som skötte sig, men att oproportionerligt många bland de asylsökande ändå utgjorde hot. Låt vara att vissa i likhet med den intervjuade mannen var offer, men lika fullt kunde de ses som en belastning.

I ett uppmärksammat utspel krävde en representant för företagarna på orten, tillika ledamot i det lokala Brottsförebyggande rådet, att flyktingarna skulle hållas inomhus på förläggningen i tvingande aktiviteter mellan 7 och 17 varje dag. ”Alla vi andra får arbeta, och då tycker vi att det inte är mer än rätt att de som kommer hit också får göra det”, menade han (*Småläningen* 28 februari 2002, s. 12). I ett senare sammanhang utvecklade han sina tankar: ”De snyltar på vår välfärd utan att behöva prestera något för det. Tvingande sysselsättning åtta timmar per dag borde gälla [...]. Jag är själv irriterad över att varje dag när jag åker till jobbet se grupper med relativt välklädda asylsökande som bara driver omkring”. Företagaren framförde även sin uppfattning att 95 procent av dem som vistades på flyktingföreläggningen saknade asylskäl (*Småläningen* 25 april 2002, s. 11).

Det föreslagna utgångsförbudet motiverades främst med att det skulle minska möjligheterna att begå brott. Men var det måhända så att misstänksamheten riktades mot fel grupp? Det konstaterades nämligen sedermera i pressen att en grupp ”svenskar” avslöjats med att ligga bakom villainbrotten (*Småläningen* 5 mars 2002, s. 19; 8 mars 2002, s. 14; 19 mars 2002, s. 4; 10 april 2002, s. 7). Någon större effekt på diskussionerna i Markaryd föreföll dock inte denna nyhet ha haft. Tvärtom kunde hotstereotypens motståndskraft stärkas ytterligare av nyheter senare under året, då en ung rysktalande kvinna påträffades illegalt inne på förläggningen. Hon ertappades även med heroin i sin väska. Snart framkom det att hon smugglats in av en litauisk manlig asylsökande, som hade för avsikt att slussa henne vidare till prostitutionsnätverk i Sverige (*Småläningen* 30 augusti 2002, s. 8; 2 september 2002, s. 14; 3 september 2002, s. 24; 4 september 2002, s. 5).

Diskussionen om flyktingföreläggningen och dess relation till den ökade brottsvågen flammade nu upp på nytt. Samtidigt besökte dåvarande ministern för migrationsfrågor, Jan O. Karlsson, Markaryd för att – i enlighet med en inbjudan han hade fått av Brottsförebyggande rådet i maj (*Småläningen* 3 maj 2002, s. 13) – ”möta problemen i verkligheten”. Mötet blev turbulent då ministern

konfronterades med ortsbornas syn på den tilltagande brottsligheten och på de nya uppgifterna om människosmuggling och narkotikahandel inne på förläggningen (*Småläningen* 2 september 2002, s. 14; 3 september 2002, s. 25). De implicita kopplingar som gjordes till kriminella aktiviteter fick de nyanlända att framstå som importörer av kriminell gränsöverskridande verksamhet, vilket förstärkte stereotypen av invandring som hot (jfr Wodak och Riesigl 2001:156).

Så förflöt ett år i Markaryd. I grannkommunen Ljungby var allting lugnt under 2002, och föga hände som störde vardagsrutinerna. Som framgått var det sällsynt att invandrade och flyktingar förekom på de lokala nyhetssidorna. Men ändå fanns det sammanhang där en avvisande syn på invandrade och på flyktingar framkom, och om man därtill lade insändardebatten samt turbulensen på Markarydssidorna så saknades inte heller stoff för läsarna i Ljungby att väva stereotypa uppfattningar kring. Att ha problemen nästgårds kan ibland upplevas som om man har dem hos sig själv.

Skive

Den utpräglad lokala tidningen *Skive Folkeblad* vänder sig förutom till Skive kommun även till grannkommunerna Sundsøre, Sallingsund, Spøttrup, Fjends och Vinderup. Tidningen har på sidan 2 en väl utvecklad debattsida, där ledartiklarna samsas om utrymme med debattartiklar och läsarbrev. Lokalnyheterna är det som klart dominerar i tidningen, och på dess hemsida kan man se vilken profil den önskar förmedla: "*Skive Folkeblad* er din avis. Vi går tæt på din hverdag og din egn i din lokale avis. Og det er både spændende og klogt at følge det lokale liv i *Skive Folkeblad*" (www.skivefolkeblad.dk 11 augusti 2003).

På riksplanet dominerades dansk politik under år 2002 av regeringsskiftet och inte minst Dansk Folkepartis nyckelställning för den nytillträdda regeringens parlamentariska stöd. Flyktingfrågorna kom i fokus, och uppmärksamhet riktades mot den nya regeringens strama invandringspolitik med bland annat nedskurna dagarsättningar och en mera restriktiv hållning till familjeåterföreningar, asylpolitik och ersättning till exempelvis hemspråksundervisning. Mycket i kraft av den integrerade ledar-, debatt- och insändarsidan fanns i *Skive Folkeblad* ett naturligt forum där rikspolitiken kunde transformeras ned till den lokala nivån. Det sammanvägda intrycket är att *Folkebladet* är den tidning av de fyra av oss undersökta där invandring och flyktingmottagning diskuterades allra mest under 2002.

Under året var det påtagligt – och här fanns en genklang av diskussionen på nationell nivå – att *Skive Folkeblad* i hög grad fokuserade på muslimer som grupp och därtill i betydande utsträckning som hot. En artikelförfattare uttryckte till exempel att ”muslimer som läser Koranen fundamentalistiskt är näst intill omöjliga att integrera i ett danskt samhälle” (*Skive Folkeblad* 11–12 maj 2002, s. 9). En annan debattör undrade när det är ”Allahs vilja” att den islamiska rörelsen skall ta makten i Danmark (*Skive Folkeblad* 21 juni 2002, s. 2). Ytterligare någon pekade på att det var en ”omöjlighet” att blanda islam med de ”kristna värdena i det ännu så länge demokratiska landet Danmark” (*Skive Folkeblad* 10 juli 2002, s. 2). Islamiska fundamentalister sades ha potential att ”ödelägga” den danska demokratin. Detta, befarade en insändarskribent, skulle komma att ske den dag då muslimerna fick befolkningsmajoriteten och kunde införa sharialagstiftning (*Skive Folkeblad* 5 augusti 2002, s. 2). En företrädare för Dansk Folkeparti skrev på debattplats att antalet islamiska fundamentalister som befinner sig i landet borde göras till föremål för en noggrann räkning så att man kunde få en överblick över vidden av deras ”sammällsomstörtande aktiviteter” (*Skive Folkeblad* 8 augusti 2002, s. 2). En dansk imam bereddes tillfälle att försvara en steningsdom i Nigeria med orden att ”stening är i sin ordning”. Det var visserligen ett mycket grymt straff, menade han, men Allah hade föranstaltat om straff för att människorna inte skulle ”bedriva hor” (*Skive Folkeblad* 20–21 april 2002, s. 2).

En del motröster kom dock till tals. En dansk biskop framhöll att det bara var en mycket liten grupp muslimer som förespråkade religionskrig (*Skive Folkeblad* 11 september 2002, s. 7). En debattör hälsade med tillfredsställelse bildandet av en landsförening för muslimer i Danmark och hoppades att den skulle kunna bidra till att nyansera debatten mellan olika trosinriktningar i landet. Han hoppades att extremister skulle uteslutas ur föreningen (*Skive Folkeblad* 11 februari 2002, s. 2).

En minidebatt inom det bredare temat ”islam som hot” dök upp under sommaren i samband med ett förslag från militärledningen ägnat att förbättra integrationen inom försvaret. För detta ändamål skulle man bland annat tillåta religiösa huvudbeklädnader samt genomförandet av religiösa ritualer på tjänstetid. En insändarförfattare sade sig vara ”djupt skakad” över att Danmark var så ”infekterat av muslimska traditioner” att försvaret skulle behöva vänta på soldater som först måste bedja (*Skive Folkeblad* 9 juli 2002 s. 2). En annan skribent utmålade risken för en femte kolonn. Han menade att det nu kunde komma in soldater i försvaret vars lojalitet var ”totalt opålitlig

och livsfarlig" (*Skive Folkeblad* 19 juli 2002, s. 2). Inte heller översten på Skive kasern (Danmarks största) var lycklig över förslaget, även om han menade att etniska minoriteter inte vållat några problem på hans kasern. Han ansåg att "försvaret är bra på att integrera", men var rädd att det nya förslaget skulle komma att ge "dem som notoriskt hatar invandrare flera skott i kanonen" (*Skive Folkeblad* 15 juli 2002, s. 4).

Mot slutet av året uppstod en annan debatt där islam stod i centrum. Bakgrunden var att regeringen presenterat ett förslag som gick ut på att alla skolläkare skulle vara förpliktade att rapportera när de träffat på fall av kvinnlig könsstympning. Därefter skulle rättsak kunna inledas mot föräldrar eller andra som stått bakom övergreppet. Det som utlöste debatten lokalt i Skive var att kommunens chefsskolläkare på debattplats deklarerade att han för sin del inte avsåg att rapportera fall av kvinnlig omskärelse som han hade träffat på. Om han blev hänvisad till att vara ett sådant "kontrollorgan", menade han, skulle invandrarföräldrarna förlora förtroendet för honom, och de skulle inte skicka sina barn till honom överhuvudtaget. Då skulle han inte få en chans att identifiera och behandla andra sjukdomar som barnen kanske var bärare av, till exempel tuberkulos (*Skive Folkeblad* 14 november 2002, s. 3).

Utspelet fick en hätsk respons. En av ortens politiker kritiserade honom för att svika sin plikt (*Skive Folkeblad* 15 november 2002, s. 1). En insändarskribent kallade läkarens "konflikträdsla" för "ansvarslös" och föreslog att alla unga kvinnor skulle underkastas obligatorisk undersökning en gång om året samt att de läkare som inte lämnade rapporter om kvinnlig könsstympning skulle straffas (*Skive Folkeblad* 16–17 november 2002). Läkaren borde skämmas, skrev en annan (*Skive Folkeblad* 19 november 2002, s. 2). Ytterligare en röst menade att de "oupplysta somalier" som inte ville förstå dansk lagstiftning och inrätta sig efter den, utan fortsatte med omskärelsebruket, bara hade en sak att göra, nämligen att lämna landet (*Skive Folkeblad* 18 november 2002, s. 2). Chefsläkaren tvingades gå ut en gång till och förklara sig. Kvinnlig omskärelse är ett "gräsligt ingrepp" som borde avskaffas så fort som möjligt, skrev han. Han menade att han aldrig varit mot idén om inrapportering av övergreppen, men att han vände sig mot att "straffa och bedriva klappjakt på föräldrarna" hellre än att "hjälpa de somaliska flickorna". Den nya regeringen, som ju kommit med inrapporteringsförslaget, var främlingsfientlig, menade han (*Skive Folkeblad* 3 december 2002, s. 3).

Det var emellertid en annan debatt som framför alla andra satte känslorna i svallning bland *Skive Folkeblads* läsare. Även den inne-

fattade teman som läkare, hälsovård, barn och flyktingar och ytterst förmedlade den föreställningen om invandrare som orenliga smittobärare, alltså som hot. Redan i mars stod en artikel att läsa i *Skive Folkeblad* där det omtalades att det förekom hepatit B i Skive och Fjends kommuner. Det hade uppdragats att flyktingbarn var bärare, och sjukdomen kunde vara livshotande för dem som inte var vaccinerade. Den kunde överföras via revor och sår, även om smittorisken vanligtvis var liten. Den lokala distriktsläkaren försäkrade att allt var under "fullständig kontroll" och att ingen behövde oroa sig för smitta (*Skive Folkeblad* 7 mars 2002, s. 4). Från och med juni månad började det emellertid skrivas mycket om två hepatitsmittade flyktingbarn i det lilla samhället Stoholm i Fjends kommun. Barnen skulle efter sommaruppehållet börja på ett dagis i Stoholm, och det var detta bråket kom att gälla. Föräldrarna till ortens barn uttryckte ilska och frustration (*Skive Folkeblad* 7 juni 2002, s. 2; 10 juni 2002, s. 3; 21 juni 2002, s. 7; 28 juni 2002, s. 4; 4 juli 2002, s. 2; 22 augusti 2002, s. 4; 26 augusti 2002, s. 2, 8; 28 augusti 2002, s. 2). Även om distriktsläkaren fortsatte att försäkra att smittorisken var låg, anbefalldes han ändå en kollektiv vaccinering av barnen (*Skive Folkeblad* 10 juni 2002, s. 3; 21 juni 2002, s. 7; 28 juni 2002, s. 4; 4 juli 2002, s. 2). I slutet av juni skrev 30 föräldrar under ett upprop där de krävde att de båda flyktingbarnen inte skulle tas emot på dagis förrän om ett halvår, så att föräldrarna till de andra barnen kunde vara säkra på att vaccinet hunnit verka (*Skive Folkeblad* 28 juni 2002, s. 4). Dansk Folkeparti var inte sent att skära pipor i vassen, utan meddelade sitt stöd åt de protesterande föräldrarna (*Skive Folkeblad* 21 juni 2002, s. 7).

Politikerna i Fjends kommun valde ändå att placera ut de båda barnen. "Vi menar att integrationen av flyktingbarnen är viktig", sade ordföranden i barn- och kulturutskottet (*Skive Folkeblad* 4 juli 2002, s. 2). I augusti, efter daghemsstarten, blossade dock debatten upp på nytt. En upprörd skribent berättade på debattplats att ett barn nu hade blivit bitet av "ett flyktingbarn smittat med hepatit" (*Skive Folkeblad* 22 augusti 2002, s. 4). Distriktsläkaren gick strax därefter ut med försäkringar om att smittorisken var så liten för det bitna barnet att den faktiskt kunde betraktas som "icke existerande". Han slog också fast att han hädanefter inte tänkte uttala sig i frågan, eftersom det var viktigt att ge daghemmet arbetsro (*Skive Folkeblad* 22 augusti 2002, s. 4). Han blev knappast bönhörd. En skribent hävdade att politikernas hantering av frågan riskerade att bli kontraproduktiv. Istället för att befärja integrationen av flyktingar riskerade den att bidra till deras isolering, eftersom invånarna skulle komma att låta sin frustration över politikerna gå ut över flyktingarna (*Skive Folkeblad* 26 augusti

2002, s. 2). En förälder hävdade att förskollärarna nu börjat mobba barn till kritiska föräldrar. Familjen hade därför bestämt sig för att sälja hus och hem och flytta till en annan kommun. Om de inte kunde sälja huset, avslutade skribenten, kunde de "säkert hyra ut det till kommunen som kan ge det vidare till de flyktingar som man behandlar så väl" (*Skive Folkeblad* 28 augusti 2002, s. 2). Uttrycket "omvänd diskriminering" förekom i sammanhanget (*Skive Folkeblad* 26 augusti 2002, s. 2).

Så avslutades den högst infekterade debatten. Även om inte tilldragelserna ägde rum i själva Skive, var detta det mest dramatiska skeendet som lokaltidningen skrev om under 2002. Debatten kring händelserna i Fjends kom för övrigt att spilla över på riksnivå, då hepatit B-fallen i Stoholm i slutet av juni 2002 föranledde en fråga från folketingets hälsoutsjott till inrikes- och hälsoministern.

I relation till denna debatt om invandrare och flyktingar som hälsohot fick brottsreportagen en undanskymd roll. Ändå förekom de. En insändarförfattare menade att det uppenbarligen fanns en skillnad i synsätt på och förhållningssätt till brott beroende på om man hette "Arnold eller Ahmed" (*Skive Folkeblad* 12 augusti 2002, s. 2). Annars var det främst i relation till tilltagande ungdomsbrottslighet och gatubråk på helgkvällar som invandrare pekades ut (*Skive Folkeblad* 2–3 november 2002, s. 1, 6; 8 november 2002, s. 1; 9–10 november 2002, s. 6; 18 november 2002, s. 9). Framför allt var det gruppen "andra generationens invandrare" som diskuterades, och tillskrevs såväl våldsamt beteende som narkotikahandel (*Skive Folkeblad* 2–3 november 2002, s. 1, 6; 8 november 2002, s. 1; 9–10 november 2002, s. 6). Denna grupp ansågs av polisen vara "svår att nå", även om det framhölls att det också fanns "marginella grupper bland danskarna" som låg bakom oroligheterna på stan (*Skive Folkeblad* 2–3 november 2002, s. 6).

Skildringar av enskilda invandrare som offer gjordes främst i samband med reportage om flyktingar och flyktingfamiljer som efter svåra umbäranden flytt till Skivetrakten för att starta ett nytt liv (*Skive Folkeblad* 3 juni 2002, s. 8; 9 juli 2002, s. 5). Tidningen behandlade även hur den danska restriktiva hållningen till familjeåterförening slog mot individerna. En irakisk flykting beskrev sin nya tillvaro som "ett öppet fängelse" och "en långsam död" utan familjen (*Skive Folkeblad* 5–6 januari 2002, s. 10–11), medan en iransk kvinna sade att hon hade gråtit oavbrutet i ett halvår, eftersom det skulle gå åtminstone tre år innan hon kunde få återförenas med sin familj (*Skive Folkeblad* 29 maj 2002, s. 8). När de invandrade beskrivs som värnlösa offer som behöver och får majoritetsbefolkningens stöd, kan som nämnts

majoritetens stereotypa uppfattning av sig själv som god stärkas. En sudanesisk familj uttryckte sålunda sin stora tacksamhet över den hjälp de fått från Danmark och från kommunen i form av bostad, dagis, språkundervisning, medicin och annat. Nu ville de stanna och ”bli som danskarna” (*Skive Folkeblad* 9 juli 2002, s. 5).

Enskilda framgångssagor beskrivs också. Ett irakiskt par får arbetsplatspraktik på ett dagis i Vinderup (*Skive Folkeblad* 3 juni 2002, s. 8), en kurdisk familj berättar att de ”nu vill klara sig själva” Kvinnan har börjat jobba på fabrik med kommunalt stöd, medan mannen är helt självförsörjande. ”Nu bidrar jag också”, säger han (*Skive Folkeblad* 9 augusti 2002, s. 8–9). Det ges flera exempel på hur invandrare nu börjat jobba: en indonesisk kvinna har börjat sälja egentillverkade möbler (*Skive Folkeblad* 9–10 februari 2002, s. 2–3), en iransk flykting startar en guldsmedja i Skive (*Skive Folkeblad* 28 augusti 2002, s. 8), en bosnisk flykting öppnar pizzeria i staden (*Skive Folkeblad* 2 oktober 2002, s. 8).

Under året fanns alltså en rad artiklar som innehöll ansatser till positiva motbilder till de påtagligt negativt laddade stereotyperna. Märkbart många artiklar omtalade också lokala och regionala projekt för att få ut flyktingar i arbetslivet (*Skive Folkeblad* 23 januari 2002, s. 5; 27 februari 2002, s. 7; 13 maj 2002, s. 8; 24–25 augusti 2002, s. 5; 29 augusti 2002, s. 6; 31 augusti–1 september 2002, s. 3; 12–13 oktober 2002, s. 12). Vidare beskrevs en rad lokala satsningar, som möjliggjorts av eldsjälar i trakten. Den bärande tanken var att föra individer samman och slå broar mellan majoritetsbefolkning och invandrade grupper. Röda Korset var involverat (*Skive Folkeblad* 5 februari 2002, s. 6), liksom den nybildade och aktiva föreningen ”Kultur på tvärs”, som stod för en rad aktiviteter under året med bland annat sång, musik, matlagning och föredrag (*Skive Folkeblad* 20 mars 2002, s. 3; 1 maj 2002, s. 4; 2 oktober 2002, s. 10). Föreningens största arrangemang var en temadag med upp till 600 besökare. Arrangörerna beskrev det som en ”multikulturell basar”, en festdag för ”flyktingar/invandrare och danskar” i Skiveregionen, varvid målet var att fokusera ”mångfalden och det olikartade”. Bland annat skulle man upprätta en ”riktig basar med varor från Skives etniska butiker” (*Skive Folkeblad* 23 oktober 2002, s. 6). En rad andra kontaktkanaler mellan majoritet och minoriteter fanns i regionen. Tidningen berättade till exempel om riktade mentorsatsningar vid Skives Tekniska Skola (*Skive Folkeblad* 1 maj 2002, s. 3), invandrarkaféer för lokalbefolkningen (*Skive Folkeblad* 1 maj 2002, s. 9) och system med värdfamiljer som skulle vara behjälpliga med integrationen i samhället (*Skive Folkeblad* 18 oktober 2002, s. 8).

Förvisso ligger skildringen av dessa aktiviteter i flera fall exotiseringen nära, men den tillhandahåller ändå motbilder som skiljer sig från de rena hotstereotyperna. Antalet artiklar på dessa mötes- och broslagningsteman har vida överskridit dem som stått att läsa i de övriga tre lokaltidningarna. Att nackdelar finns med dessa skildringar framgår tydligt om man exempelvis studerar arrangörernas beskrivning av den "multikulturella basaren", där det, möjligtvis oreflekterat, görs en uppdelning mellan invandrare/flyktingar och danskar. Denna typ av aktiviteter främjar säkert möten och i många fall förståelse, men främjar de även integration i vardagen? Romantiserande skildringar av avvikande "etniska" kulturer riskerar att befästa rådande sociala mönster där det "etniskt avvikande" ställs i kontrast till normen, "det danska".

Bilden av de invandrade är sammansatt i *Skive Folkeblad*. Det är där de mest infekterade debatterna finns i frågor som rör invandrade, det är där som de mest hätska utfallen görs mot muslimer som grupp, och det är där som flest brandfacklor kastas till förmån för en restriktiv invandrings- och flyktingpolitik. Samtidigt är det också där som det skrivs mest om satsningar för att slussa in flyktingar och invandrare i arbetslivet och om att få till stånd möten mellan majoritet och minoriteter, låt vara med bibehållna gränser mellan Oss och Dem.

Amstetten

Amstetten är beläget vid Autobahn i västra Niederösterreich nära floden Donau. Staden är, enligt dess hemsida (www.amstetten.at), en centralort för ekonomi och förvaltning i Mostviertelregionen. I själva centralorten Amstetten bor 23 000 invånare och där är andelen "icke-österrikare" 5 procent.

Mer än hälften av invånarna i Amstetten får kontinuerlig kontakt med nyhetsfloran genom *Niederösterreichische Nachrichten (NÖ)*, vilket överträffar inte bara konkurrerande dagspress utan även andra medier som radio och TV (*NÖ* vecka 27). I Amstetten kommer *NÖ* ut i två olika upplagor varje vecka. Den ena varianten, *Amstettner Zeitung*, har en klart lokal prägel och saknar ledarsida och egentliga analyser av den politiska situationen. Däremot redogörs det för den gångna veckans händelser i form av kulturella evenemang, trafikolyckor, brottmål, lokalpolitik, och inte minst föreningsaktivitet. Enskilda medborgare kommer till tals, dels genom ett litet antal insändare, dels genom det återkommande inslaget *Frage der Woche*. Den andra upplagan vänder sig till hela regionen och inkluderar såväl

politiska analyser, ledarkommentarer, ekonominyheter, resereportage, läsarforum som ett särskilt avsnitt om Europa (*Wir und Europa*). Täckningen av Amstetten görs således av två editioner av samma tidning, en lokal utgåva (*Amstettner Zeitung*) och en regional dito (*Niederösterreichische Nachrichten*).

I den verklighet som skildras i *NÖ* är invandrare till stor del frånvarande. Invandrare och flyktingar kommer inte till tals och det talas knappast heller om dem. Ingenting skrivs heller om åtgärder som görs för att förbättra de invandrades situation. I dessa avseenden utgör *NÖ* således en motpol till *Skive Folkeblad*. Om man skall tro rapporteringen, finns det ingen egentlig främlingsfientlighet, varken i staden Amstetten eller i regionen Niederösterreich. Däremot är stereotypa uppfattningar av det upplevt avvikande vanligt förekommande i tidningen.

Liksom i Danmark finns det i Österrike ett inflytelserikt parti som sätter sin prägel på den nationella debatten genom att profilera sig i invandrings- och flyktingfrågor. Die Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) ingick i den så kallade blåsvarta koalitionen som utgjorde regeringsunderlag i Österrike under 2002. Under året ledde dock interna splittringar i partiet till regeringskris (*NÖ* vecka 38) och nyval utlystes till november. I detta val förlorade partiet åtskilliga röster både lokalt och nationellt (*Amstettner Zeitung*, vecka 48; *Niederösterreichische Nachrichten*, vecka 48). På ledarplats i *NÖ* skildrades turbulensen i FPÖ, varvid partiets ledargestalt Jörg Haider ömsom utmålades som kontroversiell bråkmakare (*NÖ* vecka 20; *NÖ* vecka 32), ömsom som ett retoriskt geni (*NÖ* vecka 4; *NÖ* vecka 31). Tonläget var ibland raljerande (*NÖ* vecka 38; *NÖ* vecka 45), ibland polemiserande gentemot enskilda partirepresentanternas uttalanden och handlingar (*NÖ* vecka 31; *NÖ* vecka 32). Trots valnederlaget och den bitvis bitska kritiken lyckades lokala representanter för FPÖ torgföra sina idéer. Inte minst gällde detta partiets farhågor om vad östutvidgningen kunde medföra för regionen. FPÖ spelade här på lokalbefolkningens oro inför det upplevt främmande. Detta visade sig i en rad hätska uttalanden mot grannlandet och den blivande EU-kollegan, Tjeckien.

En debatt rörde det tjeckiska kärnkraftverket Temelin, vilket är beläget nära gränsen till regionen. Enligt en opinionsundersökning i april var det just Temelinfrågan som upprörde folk mest i Niederösterreich (*NÖ* vecka 17). Den lokala oron för kärnavfallshanteringen utlöste en våg av ilskna reaktioner. FPÖ initierade en appell mot kärnkraftverket och lyckades samla en protestlista med över 150 000 namnunderskrifter (*NÖ* vecka 4; *Amstettner Zeitung* vecka 5). Andra

partier försökte lugna ned stämningen, utan att för den skull förringa behovet av att kontrollera skötseln av Temelin (NÖ vecka 42).

En annan källa till frustration mot Tjeckien gällde de så kallade Benesdekreten som kom till i samband med återupprättandet av den tjeckoslovakiska staten efter andra världskrigets slut. Dekreten innebar ett sanktionerande av att vissa "icke-önskvärda minoriteter" fördrevs från sina boplatser och helt eller delvis förlorade sina medborgerliga rättigheter. Den lokala FPÖ-avdelningen åberopade gällande EU-lagstiftning om skydd av minoriteter och krävde ett upphävande av dekreten som villkor för ett tjeckiskt inträde i EU (NÖ vecka 13). Även andra lokala politiker kritiserade Pragregeringen för att inte agera tillräckligt kraftfullt i frågan (se NÖ vecka 11; NÖ vecka 41), men undvek att ställa ultimatum. Den laddade stämningen i dessa båda frågor utgjorde en kontrast till den i övrigt utvidgningsentusiastiska hållning (se NÖ vecka 47) som präglade debattklimatet i regionen. Den lokala eliten välkomnade grannländerna att delta i unionen, men påtalade även de påfrestningar östutvidgningen förväntades innebära för en redan pressad inhemsk arbetsmarknad. Misstänksamheten mot det icke-österrikiska accentuerades när FPÖ angav tonen i debatten. Diskussionen kring Benesdekreten utmålade Tjeckien som ett land fast i det förflutna medan Temelinfrågans behandling vittnade om bristande tilltro till tjeckernas förmåga att själva ansvara för säkerheten i kärnkraftverket.

Exotiserande inslag var vanligt förekommande i tidningen. Icke-europeiska kulturer beskrevs som väsensskilda från den österrikiska vardagen och förekom framför allt som objekt i diverse hjälpprogram (*Amstettner Zeitung* vecka 1, vecka 2). I fråga om Europa var det främst skildringar av relativ fattigdom bland östeuropéer, särskilt rumäner, som NÖ:s läsare fick ta del av. Det berättades om olika hjälpaktioner, t.ex. för rumänska gatubarn. På en förstasida uttryckte några sådana gatubarn sin tacksamhet för hjälpen och de som stod främst av dem höll upp ett plakat med texten "*Wir danken dem Land Niederösterreich*" (NÖ vecka 13). Som ett annat exempel lyckades en grupp präster under hösten samla ihop 370 trasiga cyklar för vidare transport till Rumänien och restauration och försäljning där. Ambitionen var att stimulera lokal företagsamhet på plats. Rumänerna framställdes i dessa sammanhang som offer i behov av hjälp, och det angavs som lokalbefolkningens plikt att hjälpa dem (*Amstettner Zeitung* vecka 41, vecka 48).

Romantiserandet av det främmande rumänska framträdde tydligt i de resereportage som gjordes. Rumänerna beskrevs där till exempel som ett gästvänligt folk och landet sades erbjuda fantastiska natur-

upplevelser och ett blomstrande kulturliv (*NÖ* vecka 20). Resereportagens Rumänien framträdde emellertid i bjärt kontrast till de bilder som målades upp av landet och dess befolkning i övrig rapportering. I brottmålsnotiserna var rumäner flitigt omnämnda. Allmänheten var överlag orolig för att drabbas av tjuvligor som rapporterades operera från länder som Rumänien, men även Polen och Tjeckien. Lokaltidningens krönikör var snar att omvandla den lokala oron till artiklar och notiser (*Amstettner Zeitung* vecka 5, vecka 11, vecka 17). I tidningen kopplades upplevelsen av ett ökande immigrationstryck samman med den gränsöverskridande brottsligheten. Att den totala brottsfrekvensen hade minskat och att andelen uppkärlade brott på orten fortfarande var relativt god gavs inte mycket uppmärksamhet (*Amstettner Zeitung* vecka 15).

Självfallet är det kontextuella faktorer som avgör vilka grupper det är som blir föremål för stereotypiseringar i lokalpressens bevakning. Utvidgningen av EU ägnades överlag stort intresse i regionen och gav uppenbarligen upphov till oro för framtida konsekvenser. Det är mot den bakgrunden man skall se att det främst var rumäner och tjecker (om än i olika sammanhang) som pekades ut.

Invandrare och flyktingar förekom alltså annars mycket sparsamt i *NÖ* under 2002. De inslag som faktiskt fanns tenderade att cementera föreställningarna om att asylsökande – åtminstone i grupp – utgjorde en belastning och även ett direkt hot mot lokalbefolkningen. Problematiken kan illustreras med ett reportage från det lilla samhället Traiskirchen, beläget i de östra delarna av regionen (*NÖ* vecka 41). I orten bor 14 000 invånare, och därtill är 700 asylsökande inkvarterade på en flyktingförläggning. Lokalinvånarna uppges vara uppretade och skrämde av situationen, en ung mamma intervjuas: ”Kan ni förklara för min dotter varför politiskt förföljda flyktingar alltid skall fråga henne var hon bor och om hon vill ha sex?” Den socialdemokratiske borgmästaren uttalar sig om att det är på tok för många flyktingar i bygden och tillägger att så kallade ekonomiska flyktingar å det snaraste skall ”hjälpas hem” då de saknar grund för asyl. Polisen hävdar att cirka 70 procent av deras arbetsinsatser tas i anspråk av förläggningen. Inga röster hörs däremot från själva förläggningen. Perspektivet är majoritetsbefolkningens och det är svårt att förstå reportaget som något annat än ett exempel på vilka problem de asylsökande medför för ett litet samhälle som Traiskirchen.

Oförmågan eller oviljan att öppet belysa de konfliktlinjer som rör minoritetsbefolkningen i dagens Amstetten riskerar att underblåsa de främlingsskeptiska strömningar som uppenbarligen finns där. Utan dessa strömningar skulle FPÖ knappast få det genomslag i debatten

som partiet faktiskt har fått. I den löpande nyhetsrapporteringen är invandrare och flyktingar närmast osynliga, men när de trots allt figurerar synliggörs de som belastning och hot. De stereotypa uppfattningarna om icke-österrikarnas natur och kultur reproduceras slentrianmässigt utan att det erbjuds några positiva motbilder. Reportaget från Traiskirchen vittnar om att det inte krävs särskilt mycket för att xenofobiska yttringar skall nå upp till ytan.

Havlickuv Brod

I den tjeckiska staden Havlickuv Brod, som har anor från 1200-talet, bor närmare 25 000 invånare. Avståndet till Amstetten är geografiskt sett ringa, men rapporteringen i lokaltidningen *Noviny Vysociny* skiljer sig markant från den icke-rapportering om invandrings- och flyktingfrågor som kännetecknar *NÖ*. Tidningens innehåll utgörs till stor del av synnerligen lokala notiser. I varje nummer finns dessutom någon sida om internationella nyheter, ett par om kultur, samt ett antal sidor om olika sportevenemang.

På riksplanet påverkades den politiska diskussionen även i Tjeckien av den då stundande EU-utvidgningen. De lokala reaktionerna skiftade och svängningar i synen på EU förekom. I en kritisk kommentar till Bryssels löften om vad ett medlemskap förmodades innebära, skrev en kolumnist (*Noviny Vysociny* 7 maj) att: "[t]jeckerna är allergiska mot någon som säger sig ha den enda vägen till paradiset". Frågan om Benesdekreten togs också upp i en valrörelse som i övrigt fokuserades på frågor om inre och yttre säkerhet (*Noviny Vysociny* 25 maj). EU:s flyttade gränser upplevdes att döma av diskussionen som både försvarande och befrämjande för den lokala gemenskapen.

I den lokala rapporteringen kretsade mycket kring romer. Kommunen föreslog till exempel inrättandet av en särskild administrativ tjänst för en "romkoordinator", vars uppgift skulle vara att agera rådgivare och representant i utskottet för nationella minoriteter (*Noviny Vysociny* 20 september). Från grannstaden Vysocina berättades om planer på att starta landets första romska företagarförening (*Noviny Vysociny* 24 september). Romerna själva utmålades frekvent som våldsverkare och bedragare. Bråk inom den egna gruppen omtalades ofta (*Noviny Vysociny* 28 maj, 29 juni) och det skrevs om romers hämndlystnad, vilken närmast utmålades som nedärvd. En romsk kvinna förstärker själv denna bild då hon beskriver ett mord på en sjuårig flicka som en uppörelse inom den romska minoritets-

befolkningen (*Noviny Vysociny* 28 maj). Den påstådda aggressiviteten lyftes också fram i samband med fylleri och anstötligt beteende. Varje dag berättade notiser och artiklar om trafikolyckor och då angavs sällan nationalitet, utom just då det handlade om romer. Rubriker som ”Full rom” förekom (*Noviny Vysociny* 17 oktober). Att romerna framställdes både som hot och som belastning är med andra ord uppenbart.

Notabelt är dock att romerna själva vid flera tillfällen fick komma till tals i tidningen. En företrädare försäkrade exempelvis att ”Vi vill arbeta” (*Noviny Vysociny* 8 oktober). Uttalanden av detta slag avslöjar en hel del om majoritetsbefolkningens uppfattningar om huvuddelen av romerna som lata och arbetsskygga. Att romerna ändå tilldelas en röst indikerar att de utgör en del av lokalsamhället, om än en avvikande sådan. När romer uttalade sig handlade det oftast om att de kände sig diskriminerade. En representant yttrade sig om stämningen i det till Havlickuv Brod gränsande samhället Chotebor: ”Jag är inte nöjd med bostadsmöjligheterna, vi har inte en chans. Då det är stökigt, får vi skulden”. Offertemat förekom överhuvudtaget ofta i tidningen (*Noviny Vysociny* 19 augusti). Läsaren får reda på att det finns problem med rasism och främlingsfientlighet i Havlickuv Brod. Det kan gälla diskriminering eller fall då romer blivit utsatta för rasistiska våldsdåd av nynazister (*Noviny Vysociny* 9 juli). Kyrkogårdar skändas (*Noviny Vysociny* 4 maj) och ungdomar gör nazihälsningar (*Noviny Vysociny* 9 maj).

Mycken debatt fördes kring hur pass dräglig tillvaron egentligen är för romerna i Tjeckien. Lokala röster uttryckte motstridiga åsikter om saken. Ibland utmålades det som att romerna bedrägligt försökte förbättra sin position. I ett bildreportage, där romer beskrevs som att de lärde sig ”halta på rätt sätt” i en hög av sopor i den franska staden Nice, varnades det för att Europa skulle komma att ”översvämmas av romer” (*Noviny Vysociny* 30 oktober). De utmålades som ett kringresande folk av ”asylturister” som sällan kunde uppge legitima asylanspråk. Misstänksamheten förstärktes av att några romer, i en intervju stående framför en fullastad buss, ljugit om att de bara ”skulle åka iväg på semester en sväng” när de i själva verket sedan sökte asyl i England. Ett par dagar senare rapporterades att samma personer hade fastnat i en gränskontroll på väg att ”smita in” i Storbritannien (*Noviny Vysociny* 27 juli, 29 juli; jfr *Noviny Vysociny* 7 augusti). Det ligger i sakens natur att prospektiva asylsökande inför media knappast uppger sin avsikt att lämna hemlandet och söka asyl annorstädes, men det gick spårlöst förbi i nyhetsrapporteringen. Istället framställdes romerna som notoriska lurendrejare, och efter denna händelse bloss-

ade den lokala irritationen upp ytterligare. En tjänsteman vid socialkontoret i Havlickuv Brod hävdade till exempel att romerna varken hotades av arbetslöshet eller rasistiska stämningar. Det förekom dock motröster som försvarade romernas ambitioner att söka asyl i annat land; den romske f.d. tränaren i fotbollslaget *TJ Roma i Jihlava* menade i samma nummer att tjeckerna är rasister: "I puben blir du inte serverad för att du är zigenare, du får inget jobb för att du är zigenare, folk hatar dig." Han uttryckte sin sympati och förståelse för dem som vill flytta västerut dit där "stämningen var mer öppen och tolerant" (*Noviny Vysociny* 9 augusti).

Exotiserande, på ytan positiva, stereotyper om romer fanns det gott om, bland annat imponerades tidningen av att romska barn är så "bra på att dela med sig", vilket visat sig i tillfälliga läger som upprättats efter översvämningar i trakten (*Noviny Vysociny* 28 augusti). Tidningen uppmärksammade olika högtider förknippade med romernas liv och leverne. Den lokale så kallade zigenarbaronens begravning i Ostrava ägnades ett stort bilduppslag (*Noviny Vysociny* 12 september), liksom korandet av den lokala skönhetsdrottningen Miss Roma (*Noviny Vysociny* 16 maj). Tidningen ägnade även utrymme åt den romska kokkonstens förtjänster (*Noviny Vysociny* 24 augusti). Dylika essentialiserande föreställningar kan utgöra en bevekelsegrund för diskriminering. En polis beskrev problemet: "Värst är det i skolorna. Romska barn ägnar sig lärarna inte åt. De ger dem en bandspelare och säger åt dem att dansa, eftersom det är deras kultur" (*Noviny Vysociny* 12 augusti).

Intressant nog förekom ibland liknande exotiserande beskrivningar av andra minoritetsgrupper. Läsaren kunde få se representanter från den tyska minoriteten dansa traditionella danser iklädda full folkdräktsmundering (*Noviny Vysociny* 25 november) och under den s.k. "Belgiendagen" fick lokalbefolkningen tillfälle att pröva på det belgiska köket (*Noviny Vysociny* 12 december). Detta rörde sig dock om enstaka inslag och inte alls om den systematiska och konsistenta exklusion och essentialisering som romerna som grupp utsattes för.

En andra grupp som gavs förhållandevis mycket utrymme i den politiska debatten var sudettyskarna, vilkas villkor och öden behandlades i en rad olika sammanhang (*Noviny Vysociny* 27 maj, 22 juni). Några röster hävdade att sudettyskarnas krav på kompensation från den nuvarande tjeckiska regeringen var orimliga (*Noviny Vysociny* 30 juli). Åter andra provocerades av sudettyskar som framförde åsikter som att Sudetlandet borde tillhöra Tyskland (se t.ex. *Noviny Vysociny* 29 juli, 4 oktober). Det exotiserande inslaget saknades dock i rapporteringen om sudettyskarna. De antogs inte representera en

annan ”kultur” på samma sätt som romerna, och de betraktades inte heller som offer i samtiden, annat än för vad fördrivningen historiskt orsakat dem.

Liksom i *Skive Folkeblad* bejakades mångkulturalism på grundval av essentialiserade uppfattningar om vad som utgör de olika ”kulturerna”. Även om romerna fanns representerade i tidningen, förstärkte *Noviny Vysociny* genom sitt sätt att skriva om dem avståndet mellan majoritetsbefolkningen och romsamfundet. Att romerna gavs en röst i *Noviny Vysociny* hindrade inte spridningen av stereotypa föreställningar kring deras liv och kultur; snarare bekräftades de.

På sätt och vis utgör den romska minoritetsbefolkningen det arketypiska främmande för en lokal gemenskap som Havlickuv Brod. Bilden av romerna som eviga nomader förkroppsligar de utmaningar som ett lokalsamhälle ställs inför då gränser mellan nationer och kulturer upplevs som mer flytande än tidigare; rotlöshet ställs mot behovet av rötter (jfr Featherstone 1995). Att romerna har befunnit sig i trakten lika länge som majoritetsbefolkningen tas inte i beaktande; romsamfundets främlingsstatus har permanentierats. Stereotypa föreställningar kring romerna som hot och belastning för majoritetsbefolkningen bidrar till att vidmakthålla bilden av främlingarna i Havlickuv Brod. De främmande lokalinvånarna befinner sig mitt i byn.

Konklusioner

Lokalpressen är en viktig arena och en mäktig aktör. Den bidrar till att sätta ramarna för den verklighet som lokalinvånarna lever i. Den agerar sanningssägare och förstärker och sprider föreställningar om en gemensam vi-känsla. Samtidigt bidrar den till att befästa avståndet till det upplevt främmande. Kunskapen om oss själva och de andra konstituerar den verklighet som omger vardagen. I det sammanhanget spelar stereotyper en väsentlig roll genom att befästa de relationer mellan grupper som präglar ett lokalsamhälle och de diskurser som representerar ”det verkliga” däri (jfr Foucault 1990).

Vi har tagit del av fyra europeiska lokaltidningars rapportering under 2002 och undersökt hur invandrare, ofta stereotypiserade, har figurerat på deras sidor under detta år. De fyra tidningarna säger sammantaget någonting om den tid vi lever i och vilka sanningar vi lever efter i mötet med andra. Därför är de också viktiga att studera.

Vår ambition har varit att granska vardagen, men även vardagen kan rymma sina konflikter, vilket inte minst illustreras av diskussion-

erna kring snatterivågen i Markaryd och fallet med de hepatit B-smittade barnen i Fjends kommun. I båda fallen fokuserades flyktingar på ett ytterst negativt sätt, och de tillskrevs skulden för det skedda. De lokala reaktionerna i Traiskirchen pekade i samma riktning; att förekomsten av asylsökande och flyktingar utgör en belastning och en fara för majoritetsbefolkningen. Dessa mera tillspetsade skeenden ägde visserligen rum utanför de städer som vi direkt studerat, men har säkert påverkat vardagsdiskussionerna även där.

I lokaltidningarnas rapportering är det två stereotyper som dominerar när invandrade personer lyfts fram i nyhetsbevakningen. Det rör sig om de invandrade som hot och som belastning. Enligt den första är invandrare mera brottsbenägna än majoritetsbefolkningen, medan den andra framställer dem som svagare och i större behov av överhetens upplysta beskydd. När det gäller *Smålänningen* har vi kunnat se att användningen av de båda stereotyperna har varit relativt sparsam på nyhetssidorna, men vi har ändå rest frågan om inte även dessa tillfällen har varit nog många för att ge näring åt befintliga negativa stereotyper. På den osminkade insändarsidan har därtill röster med närmast främlingsfientliga tonfall stundom kommit till tals. I insändarna är belastningstemat mycket tydligt; invandrarna kostar helt enkelt för mycket pengar, vilket var ett tema som den mest ingående läsarbrevsdiskussionen under 2002 ägnades åt.

Även om *Smålänningens* bevakning av Ljungbytrakten företer drag som är gemensamma med de tre europeiska lokaltidningarnas täckning av Skive, Amstetten och Havlickuv Brod, och därmed också har en del problem gemensamma med dem, förtjänar det att framhållas att andra drag framstår som positiva vid en jämförelse. Låt vara att invandrare sällan figurerar på nyhetsplats i Ljungby, men tidningen försöker inte låtsas som om de inte finns, vilket *NÖ* i stor utsträckning tycks göra. Insändardebatten om invandringens kostnader må vara föga tilltalande, och skildringen av händelserna i Markaryd kan knappast sägas förmedla en positiv bild av flyktingar i den angränsande kommunen, men skrivierna är ändå hovsamma i jämförelse med de hätska lokala debatterna och insändarresonemangen i *Skive Folkeblad*. Även om en stark stereotypisering karakteriserar skildringen av Central- och Östeuropa och forna Sovjetunionen, pekas inga specifika etniska grupper ut så som är fallet med romerna i *Noviny Vysociny* och med rumäner och tjecker i *NÖ*. Dock misstänkliggörs gruppen flyktingar som helhet i rapporteringen kring händelserna i Markaryd. Tonen är mycket negativ mot muslimer på debattsidan i *Skive Folke-*

blad, medan dylika stämningar återfinns i enstaka insändare i *Smålänningen*.

I samtliga fyra lokaltidningar är positiva motbilder sällan representerade. Invandrare tenderar att förekomma som förövare eller offer i nyhetsbevakningen, eller också inte alls. I *Smålänningen* och *Skive Folkeblad* finns enstaka ansatser, till exempel i fråga om skildring av lokala integrationsprogram som avser att få in invandrare på arbetsmarknaden.

Det är också sällan som invandrare direkt får ordet i *Smålänningen*. De som uttalar sig för deras sak är engagerade tjänstemän, politiker och personer ur lokalbefolkningen. Här framstår tidningen som svagare än såväl *Skive Folkeblad* som *Noviny Vysociny*. I båda dessa tidningar är bilden emellertid sammansatt. Vid bevakningen av Skive och Havlickuv Brod är påhoppet många på muslimer respektive romer. Samtidigt är det *Skive Folkeblad* som skriver klart mest om invandrare i lokalsamhället och om projekt avsedda att integrera dem. En rad individuella människoröden lyfts fram i intervjusituationer. Låt vara att de ofta befinner sig nära stereotypen av invandrare som offer och därför som en belastning, men de flesta av dessa reportage har ändå en positiv underton. Dock vidmakthålls uppdelningen mellan Oss och Dem noga i den danska tidningen, även i de positiva reportagen. Riktigt allvarligt blir det då hela grupper av människor impliceras som smittospridare; hotstereotypen accentueras i *Skive Folkeblad* då förekomsten av invandrabarn kopplas samman med spridning av hepatit-B. Den tjeckiska tidningen kritiserar och stereotypiserar ofta romer, men låter också ofta romer komma till tals. Uppdelningen vidmakthålls, samtidigt som det ges möjlighet till rudimentär nyansering. Att romerna har vistats på plats så länge och ändå blir porträtterade som fjärran lokalinvånare talar sitt tydliga språk om slutenhet och om stereotypers motståndskraft.

Att det finns likheter mellan våra fyra fall är knappast ägnat att förvåna. Den negativa argumentationen om invandrare och flyktingar låter sig inte avgränsas av några nationella rum, och idéer flödar fritt över gränserna. Diskussionen kring "oäkta flyktingar", vilka sägs motiveras av ekonomiska skäl och privata vinstbegär, har exempelvis förts på många håll i västvärlden. Det rör sig om transnationella idéstrukturer som får återklang även i de lokala samtalen. Vad de indikerade skillnaderna mellan fallen i sin tur beror på är däremot en mera svårlöst fråga. Här bör man nog beakta det genomslag som nationella pressetiska spelregler kan ha; den svenska pressen är ändå i internationell jämförelse relativt restriktiv med att avslöja exempelvis etnisk hemvist hos misstänkta gärningsmän. Att det skulle finnas

några större nationella skillnader mellan majoritetsbefolkningarnas samtal på lokal nivå tror vi däremot mindre på. Det är snarare deras återspeglning i pressen som skiljer sig åt.

Varje text om stereotyper riskerar tyvärr själv att bli stereotypifierande (Lindberg 1998:9). Då vi identifierar och särskiljer de fyra europeiska städerna så som de framträdde i lokalpressen under 2002 kan förvisso även vi kritiseras för att förstärka stereotyper, i detta fall om den "trångsynta småstaden". Vi hävdar dock att nedslagen i lokalpressen fyllt en viktig funktion, nämligen att bidra till en förståelse av de negativa konsekvenser reproducerandet av stereotypa uppfattningar om invandrare kan medföra för relationen till det upplevt främmande. Gränsen mellan en allmän rädsla för det främmande och utfall av främlingsfientlighet är diffus. Till synes oskyldiga, positivt laddade stereotyper kan lätt vändas till sina motsatser och slå över i förmenta sanningar om de invandrades kultur och natur. Enkla sanningar tenderar att slå följe med enkla lösningar.

Även om våra studier inskränker sig till fyra lokalsamhällen och lika många lokaltidningar, visar våra resultat på behovet att uppmärksamma stereotypiserandets effekter också på andra nivåer och i andra textgenrer. Cementerade föreställningar kring vad som skiljer en europé från en icke-europé, eller en svensk från en icke-svensk, inskränker minoritetsgruppers möjligheter att göra sig hörda och närma sig gemenskapen också i lokala sammanhang. Vi vill hävda att det är i vardagen som sådana föreställningar får sin mest omedelbara verkan. Det är där stereotypiserandets negativa effekter tydligast kan skönjas.

Som vi framhöll i början är det vardagen som utgör verkligheten för de allra flesta och för det allra mesta. Hur invandrare framställs i vardagen är därför mycket viktigt för en framgångsrik integration i de nya hemländerna och lokalt ute i kommunerna. När invandrare förekommer på nyhetsplats är det i stor utsträckning som hot eller belastning, som förövare, offer eller som exotiska inslag. Bilderna av invandraren som hot, belastning och exotisk är exempel på stereotyper i ordets egentliga mening, medan den sparsamt förekommande tillgångsbilden tydligt går tillbaka på enskilda fall vilka explicit eller implicit framställs som undantag. Eftersom så sker riskerar även bilder av enskilda framgångssagor att verka stereotypiserande, då de ju synliggör kontrasten med det större kollektiv som *inte* lyckas och som därför utgör en belastning eller till och med ett hot. "Virtue has no gossip value", framhåller DeGroot (2001). Det är så sant – om dygden anses bekräfta normen i den egna gruppen, som till exempel majoritetsbefolkningen. Men om dygden markerar det från gruppen

avvikande, så som den gör i den enskilda framgångssagan, kan den ha både skvaller- och nyhetsvärde och till exempel figurera på nyhetsplats i lokalpressen.

Lokaltidningar excellerar i skildringar av vardagen; det är deras styrka. Men i våra exempel är det tydligt att de invandrade inte skildras som en del av denna vardag. Så länge de inte gör det kommer skrankorna mellan Oss och Dem att finnas kvar mitt i byn. De fjärran lokalinvånarna finns där men ges inget tillträde till den egentligen så självklara vardagligheten.

Referenser

- Aho, James A. 1994. *This thing of darkness: A sociology of the enemy*. Seattle: University of Washington Press.
- Bagilhole, Barbara. 2003. "Soft haven? A critical analysis of the treatment of asylum seekers in the UK." Opublicerat konferenspapper, 2nd General ECPR Conference, Marburg 18–21 september.
- Barany, Zoltan. 2002 *The east European gypsies. Regime change, marginality, and ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Zygmunt. 1998. *Globalization: The human consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Bhabha, Homi. 1994. *The location of culture*. London: Routledge.
- Billig, Michael. 1995. *Banal nationalism*. London: Sage Publications.
- Brekhus, Wayne. 2000. "A mundane manifesto." *Journal of Mundane Behavior* vol 1, nr 1. [http://www.mundanebehavior.org/issues/v1n1/brekhus.htm 2003-06-11]
- Brune, Ylva. 2002. "'Invandrare' i mediearkivets typgalleri." i Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Cohen, Stanley. 1987. *Folk devils & moral panics. The creation of mods and rockers*. Oxford: Basil Blackwell.
- Danjoux, Olivier. 2002. *L'état, c'est pas moi. Reframing citizenship(s) in the Baltic republics*. Lund: Department of Political Science.
- DeGroot, Gerard J. 2001. "When nothing happened": History, historians and the Mundane." *Journal of Mundane Behavior* vol. 2 nr 1. [http://www.mundanebehavior.org/issues/v2n1.degroot.htm 2003-06-11]
- Elias, Norbert och John L. Scotson. 1999. *Etablerade och outsiders. En sociologisk studie av grannskapsproblem*. Lund: Arkiv förlag.
- Ellegård, Kajsa. 2001. "Fånga vardagen – hur och varför?" i Kajsa Ellegård och Elin Wihlborg. red. *Fånga vardagen. Ett tvärvetenskapligt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Essed, Philomena. 1991. *Understanding everyday racism: An interdisciplinary theory*. Newbury Park: Sage Publications.
- Featherstone, Mike. 1995. *Undoing culture. Globalization, post-modernism and identity*. London: Sage Publications.
- Fiebig-von Hase, Ragnhild och Ursula Lehmkuhl. 1997. red. *Enemy images in American history*. Providence: Berghahn Books.

- Flowerdew John, David C. S. Li och Sarah Tran. 2002. "Discriminatory news discourse: some Hong Kong data." *Discourse & Society* 13:319–345.
- Foucault, Michel. 1990. "Two lectures." i Michel Foucault och Lawrence D. Kritzman. red. *Politics, philosophy, culture*. London: Routledge.
- Gilens, Martin. 1999. *Why Americans hate welfare. Race, media, and the politics of antipoverty policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Guillaumin, Colette. 1974. "Changes in inter-ethnic 'attitudes' and the influence of the mass media as shown by research in French-speaking countries." i Otto Klineberg, Colette Guillaumin och Paul Hartmann. *Race as News*. Paris: Unesco Press.
- Haavisto, Camilla. 2002. "Raskrig eller oskyldiga pojkestreck? Diskursanalys av ett urval artiklar om händelserna i Håkansböle hösten 2000." i Tom Sandlund. red. *Etnicitetsbilden i finlands-svenska medier*. Helsingfors: Forskningsinstitutet, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet.
- Hartmann, Paul, Charles Husband och Jean Clark. 1974. "Race as news. A study of the handling of race in the British national press from 1963 to 1970." i Otto Klineberg, Colette Guillaumin och Paul Hartmann. *Race as News*. Paris: Unesco Press.
- Hier, Sean P. och Joshua L. Greenberg. 2002. "Constructing a discursive crisis: risk, problematization and illegal Chinese in Canada." *Ethnic and Racial Studies* 25:490–513.
- Hinton, Perry R. 1999. *Stereotypes, social cognition and culture*. Hove: Routledge.
- Intervju med Lars Davidsson, nyhetschef på Småläningen, Ljungby den 9 april 2003.
- Intervju med Christer Gustafsson, redaktionschef på Småläningen, Ljungby den 9 april 2003.
- Jessen, Ulrika, Emma Nordenstedt och Sarina Sandman. 1999. "En läsarundersökning om Småläningens bilaga 'med mera'." Opublicerad uppsats. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för Journalistik och Masskommunikation.
- Kearney, Richard. 2003. *Strangers, gods and monsters: Interpreting otherness*. London: Routledge.
- Larsson, Larsåke. 1998. *Nyheter i samspel. Studier i kommun-journalistik*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Lindberg, Christer. 1998. *Den gode och den onde vilden*. Lund: Arkiv förlag.

- Lynn, Nick and Susan Lea. 2003. "A phantom menace and the new Apartheid': the social construction of asylum-seekers in the United Kingdom." *Discourse and Society* 14:425–452.
- Nylund, Mats. 2000. "Att vinkla etnicitet: En preliminär analys av rubriker och roller i nyheter om etniska minoriteter i finlands-svensk dagspress." i Tom Sandlund red. *Rasism och etnicitet i den finlandssvenska tidningspressen*. Helsingfors: Forskningsinstitutet, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet.
- Petersson, Bo. 2001. *National self-images and regional identities in Russia*. Aldershot: Ashgate.
- Petersson, Bo. 2003. "Combating uncertainty, combating the global: Scapegoating, xenophobia and the national-local nexus." i Bo Petersson och Eric Clark. red. *Identity dynamics and the construction of boundaries*. Lund: Nordic Academic Press.
- Petersson, Olof och Ingrid Carlberg. 1990. *Makten över tanken. En bok om det svenska massmediesamhället*. Stockholm: Carlssons.
- Riggins, Stephen Harold. 1997. "The rhetoric of othering". i S. H. Riggins. red. *The language and politics of exclusion: Others in discourse*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Sibley, David. 1995. *Geographies of exclusion. Society and difference in the west*. London: Routledge.
- Van Dijk, Teun A. 1987. *Communicating racism. Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park: Sage Publications.
- Van Dijk, Teun A. 1993. *Elite discourse and racism*. Newbury Park: Sage Publications.
- Vertzberger, Yaacov Y. I. 1990. *The world in their minds. Information processing, cognition, and perception in foreign policy decisionmaking*. Stanford: Stanford University Press.
- Weibull, Lennart. 1995. "Lokal dagstidningsläsning och social skiktning." i Lennart Weibull och Charlotta Kratz. red. *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Wodak, Ruth och Martin Reisigl. 2001. *Discourse and discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*. London: Routledge.

5. På tal om invandrare, integration och svenskhet*

Anita Brnic

Talet om integration ifråga om invandrade och infödda invånares delaktighet och jämlikhet i samhället är onekligen politiskt laddat. Samtidigt är integrationsbegreppets egentliga innebörd och dess politiska betydelse inte alltid klar. Av den anledningen har jag sedan en tid tillbaka frågat mig vilka föreställningar om integration vi egentligen möter i vår vardag. Framförallt har jag frågat mig hur talet om invandrare och integration kan ta sig i uttryck bortom den offentliga arenan. Vilken innebörd har begreppet integration i sådana sammanhang? Vilken betydelse har begreppet integrationsprocess? Hurdan ter sig ”integrationspolitiken” som vi själva är med och skapar i vår vardag? Dessa frågor har inspirerat mig när jag analyserat unga kvinnors berättelser om invandrare. Syftet med denna artikel är att försöka förstå och identifiera de föreställningar om integration och ”integrationsprocessen” som framträder däri. En grundläggande fråga är vad kvinnorna menar att det krävs för att en invandrare ska bli en del av det svenska samhället.

I artikeln ger jag exempel på hur föreställningar om integration uttrycks i några kvinnors berättelser om invandrare. På sätt och vis studerar jag integrationspolitik som den tar sig uttryck bortom offentligheten (jfr Sarfatti Larson och Sigal 2001). Anledningen är att talet om integration i sig, oavsett sitt sammanhang och utformning, kan spela en viktig roll för att upprätthålla de ojämlika maktförhållanden¹ som råder mellan invandrade och infödda invånare.

* Författaren vill tacka Ingrid Sahlin som läst och kommenterat tidigare versioner av denna artikel.

¹ Forskning visar till exempel att det finns en väsentlig skillnad mellan infödda svenskars och nyligen anlända invandrares möjligheter på till exempel arbets- och bostadsmarknaden samt inom det politiska samhällslivet (se t.ex. Integrationsverket 2003; SOU 1996:55; Andersson 1998; Dahlstedt 2001; Molina 1997; Johansson 2002. Jfr Gowricharn 2002; Wrench m.fl. red. 1999; Schierup och Paulson 1994 och Ålund 1991).

Jag menar att föreställningar om integration tar sig uttryck i både offentliga² respektive icke-offentliga sammanhang. Det är därför naturligt att analyserna av kvinnornas berättelser om invandrare implicit utförs mot bakgrund av regeringens integrationspolitik och den allmänna debatten om integration. I vissa avseenden finns det tämligen uppenbara beröringspunkter mellan den offentliga politiken och en del av kvinnornas uttalanden, vilket jag ger exempel på i slutet av artikeln (se Regeringens proposition 1997/98:16 och Regeringens skrivelse 2001/02:129 samt Borevi 2002; Södergran 2000; Kadhim 2000; Thomsson 2002).

För övrigt består denna artikel av två huvudsakliga avsnitt som följer efter en beskrivning av mina analytiska utgångspunkter. I det första avsnittet presenterar jag exempelvis uttalanden om invandrades anpassning till det svenska samhället. Det andra avsnittet är en analys av uttalanden om invandrarens relation till den ”svenska identiteten”. Därefter följer ett kortare avsnitt där jag, som jag redan nämnt, pekar på vissa likheter mellan kvinnornas uttalanden och svensk integrationspolitik. Jag avslutar med en diskussion om ”integrationspolitikens ambivalens”.

Beskrivning av empirin

Det empiriska material och de analyser som används i artikeln baseras på min avhandling *Speaking of Nationality: On narratives of national belonging and the 'immigrant'* (Brnic 2002).³ Inom ramen för avhandlingsprojektet intervjuades tjugotvå kvinnor under åren 1999 – 2000.⁴ Kvinnorna var mellan 24 och 34 år och vid tiden för respektive intervju var alla bosatta i Göteborgstrakten. Femton av kvinnorna studerade vid högskola eller hade en högskoleexamen. Detta innebär att utbildningsnivån var hög bland deltagarna i studien även om det fanns

² För exempel på studier av bilder av invandraren och förorter (som ibland benämns ”invandrarstäta”) i media, se Harrie 1999; Brune 1998; Eriksson m.fl. 2002. Se även Brune samt Petersson och Hellström i denna volym.

³ Syftet med avhandlingen är att identifiera ett antal kvinnors förståelse av och föreställningar om nationalitet. En av avhandlingens analytiska poänger är att en persons berättelse om sin nationella tillhörighet kan säga en hel del om dennes syn på nationalitet och dess innebörd. Projektets övergripande teoretiska och metodologiska ansats är diskursanalytisk. Föreliggande artikel ska ses som en utveckling av de analyser som presenteras i avhandlingens kapitel 7 och 8.

⁴ Intervjuerna genomfördes alltså före 2002 års valrörelse som i viss mån präglades av Folkpartiets uttalanden om Sveriges integrationspolitik där ”språkfrågan” fick ett stort utrymme i massmedia.

personer utan gymnasiekompetens representerade. Hälften av de intervjuade studerade vid högskola eller inom ramen för kommunal vuxenutbildning; den andra hälften arbetade – de flesta inom offentlig sektor.

Alla projektets deltagare är födda i Sverige, även om deras föräldrar antingen är invandrade eller infödda. Två tredjedelar av de intervjuade kvinnorna har minst en förälder som är född i ett annat land än Sverige, främst Finland, dåvarande Jugoslavien eller Turkiet även om en del av föräldrarna har annat europeiskt eller utomeuropeiskt ursprung.⁵ En tredjedel av kvinnorna har följaktligen föräldrar som båda är födda i Sverige. Förhoppningen var att de intervjuade skulle bidra med vitt skilda berättelser om nationell tillhörighet, och så var också fallet. En del av dem resonerade kring innebörden att ha tillgång till fler än en nationell identitet. Andra talade om vad det kan innebära att en tid arbeta eller studera utomlands och hur frågor om den egna nationella tillhörigheten då aktualiserades. Kvinnorna har väldigt olika erfarenheter och uttrycker sin känsla av nationell tillhörighet på olika sätt. De uttrycker i intervjuerna trots det en relativt likartad syn på vad som påverkat deras egen, men även andras, nationella identitet, vilket jag diskuterar i denna artikel.

Begreppen ”integration” och ”integrationsprocess” som jag hänvisar till i denna artikel används inte av kvinnorna själva inom ramen för intervjuerna.⁶ Oavsett detta reflekteras i uttalandena föreställningar om det som i politisk mening kallas integration – och vad som krävs för att integration ifråga om invandrade och infödda invånare i någon mening ska kunna uppnås.

Jag vill slutligen påpeka att uttalandena kommit till stånd inom ramen för ett antal intervjuer där jag själv varit med och skapat förutsättningar för att de skall uttalas, bland annat genom att introducera vissa teman och frågor i intervjusammanhanget. Alltså ser jag forskaren som högst delaktig i konstruktionen av den diskurs som där framträder, vilket också gäller i och med författandet av denna artikel.

⁵ Anledningen till att personer som själva inte invandrat, män och äldre *inte* ingick i det slutgiltiga urvalet av intervjupersoner berodde på att projektets ursprungliga syfte var annorlunda formulerat. Det var dock vid tiden för analysen för sent att komplettera urvalet med fler intervjuer. För en diskussion om projektets utveckling hänvisar jag till avhandlingen (Brnic 2002).

⁶ Däremot används begreppet anpassning som kan kopplas till den nuvarande integrationspolitikens utveckling, vilket jag diskuterar i denna artikel.

Diskurs och nationalitet

Min studie av kvinnornas berättelser är diskursanalytisk (jfr Jørgensen och Phillips 2002; Sahlin 1999).⁷ I denna artikel definieras en diskurs som en samling uttalanden och "sanningar" som står i relation till de sociala förhållanden och den maktfördelning som råder i samhället. I det avseendet är den också en reflektion av samhällseliga förhållanden. Jag använder begreppet diskurs på två sätt. Dels för ett *samtal*, som i och för sig kan vara motsägelsefullt och mångfacetterat, vari uttalanden kan reflektera olika teman och positioner i samtalet. Dels som en samling uttalanden som är mer eller mindre enhetliga där förespråkare för en position är mer eller mindre överens om den *sanning* som uttalas i olika sammanhang. Oavsett angreppssätt är "diskurs" ett analytiskt begrepp vilket förklarar dess flexibilitet och som ibland kan ge upphov till viss förvirring.

En för artikeln viktig utgångspunkt är att integrationspolitik och föreställningar om integration i vissa avseenden präglas av en nationalitetsdiskurs.⁸ Detta gäller främst i det avseendet att en "normativ svenskhet" implicit eller explicit uttalas i talet om invandrare och integration (jfr Hertzberg 2003; Thomsson och Hoflund 2000). I detta sammanhang har begreppet nationalitetsdiskurs en vid betydelse då det omfattar allt det tal, de "sanningar", myter och symboler som handlar om nationen, nationalstatens historia och kultur (innefattande bl.a. språk, religion och seder) samt givetvis nationalism som ideologi i sig. Detta innebär att en nationalitetsdiskurs mycket väl kan vara heterogen. Samtidigt är det möjligt att identifiera specifika positioner och teman som i sig är enhetliga inom diskursen.

Jag menar att en nationalitetsdiskurs kan sägas framträda i kvinnornas berättelser om invandrare och integration. Den tar sig uttryck som en mer eller mindre outtalad föreställning om svenskhet. Även om det "svenska" inte alltid specificeras av de intervjuade, så präglar föreställningar om detsamma uttalanden som exempelvis berör

⁷ Ofta används angreppssättet i studier av olika slags offentliga dokument som t.ex. utredningar, tidningsartiklar o.d. (jfr Larsson 2001; de los Reyes 2001, men se Wetterell och Potter 1992 för ett viktigt tidigt undantag). Det har dock alltmer kommit att användas i analyser av intervjuer och samtal (jfr Martinsson 1997; Jansson 2000; Brnic 2002 och Hellum 2002). Se också Ristilammi (1994) som kombinerar olika slags empiriska material.

⁸ Forskare som använder detta angreppssätt har uppenbarligen att genomföra en mängd val inför en analys, till exempel ifråga om dess analytiska nivå och teoretiska abstraktion.

invandrades relation till svensk lagstiftning eller den ”svenska” livsstilen.

Talet om den nationella tillhörigheten eller den nationella identiteten ingår givetvis som en väsentlig del i nationalitetsdiskursen. Jag vill dock påpeka att nationalitet i denna artikel inte enbart avser ”medborgarskap”. Anledningen är att begreppet nationalitet, i likhet med begreppet etnicitet,⁹ i grunden avser en gemenskap mellan ett folk på grund av olika faktorer (exempelvis språk, en gemensam historia, religion eller geografiskt ursprung) (se t.ex. Smith 1986). Även om nationalitet ofta förstås som medborgarskap, och som begrepp är starkt kopplat till staten, är det alltså uppenbart att det kan ha en mycket vidare betydelse. I det empiriska materialet framställs sällan nationalitet i betydelsen ”medborgarskap”, men när så görs ses medborgarskapet snarare som en symbol för en känsla av tillhörighet med ett ”folk”.

Jag utgår i följande avsnitt från två huvudsakliga teman som i vissa avseenden visar hur en nationalitetsdiskurs framträder i kvinnornas berättelser om invandrare och integration. Det första berör föreställningen om betydelsen av att lära sig det ”svenska” och kravet på att invandrare anpassar sig till ”svenska” lagar, regler, normer och värderingar. Detta tema berör alltså på ett eller annat sätt frågan om hur invandraren borde agera för att lättare bli en del av det ”svenska” samhället. Det andra temat behandlar föreställningar om betydelsen av, eller snarare förväntningen om att invandrare behåller sin ursprungliga kulturella särprägel på grund av svårigheten att anamma en ”svensk” sådan.

Invandraren och det ”svenska”

I intervjuerna framställs det som att invandraren har ett speciellt stort ansvar för det jag här kallar för ”integrationsprocessen”. Detta handlar dels om betydelsen av att invandraren lär sig det ”svenska”, men också att han eller hon i vissa avseenden anpassar sig till det ”svenska samhällssystemet”. Nedan diskuterar jag dessa två teman.

⁹ För en diskussion av etnicitetsbegreppet, se Banks 1996.

Om vikten av att anstränga sig

Att invandrare har mycket att lära när de väl bosatt sig i Sverige tycks ofta vara ett självklart antagande (jfr Thomsson och Hoflund 2000; Knokke och Hertzberg 2000). I intervjuerna jag själv genomfört nämns speciellt invandrades språkinläring som grundläggande för att deras eventuella isolering och socioekonomiska marginalisering skall motverkas. Därmed framställs invandrades språkinläring som en viktig del av integrationsprocessen. Detta är i linje med regeringens politik där sfi-undervisning ("svenska för invandrare") på kommunal nivå sägs spela en betydande roll speciellt i flyktingars introduktion till det svenska samhället (jfr Regeringens proposition 1997/98:16; Hertzberg 2003; Integrationsverket 2002; Carlsson 2002 och Kadhim 2000).¹⁰

I följande citat nämns vikten av att lära sig språket i anslutning till föreställningen om behovet av motivation och egna ansträngningar fram (jfr Hertzberg 2003).

K9:¹¹ Språket är ju väldigt viktigt, och att man själv liksom har en liten utåt-anda. Att man själv söker lite kunskap och såna grejer, och inte bara tror att allting blir serverat, bara för att man kommer till ett [annat] land då.

Samtidigt, påpekar K12, är det nödvändigt att en person som önskar lära sig svenska också bereds möjlighet att göra detta.

K12: [...] när dom kommer hit, så tycker man det är en självklarhet att dom lär sig svenska och att dom har samma möjligheter att lära sig det också.

Att undvika att bli beroende av andra människor är enligt K14 en viktig anledning för invandrare att lära sig svenska. Samtidigt hänvisar hon till att det inte enbart är språket som är nyckeln till ett samhälle.

AB: Tycker du det finns något viktigt som dom [invandrarna] skall ta till sig, om du skulle råda någon som kommer [hit] idag?

K14: Själv tror jag också att språket är viktigt, det tror jag, för sin egen skull. Att kunna känna att, att man inte behöver vara beroende av någon annan så.

¹⁰ Jämför till exempel med påståendet "Att kunna tala och förstå svenska underlättar integrationen" (Regeringens proposition 1997/98:16:55)

¹¹ "K" står här för kvinna. Numret är den intervjuades individuella. I det följande står därtill "AB" för intervjuaren (Anita Brnic).

[...]. Sen tror jag det är viktigt att lära sig, försöka förstå kulturen dom lever i [...] koder som finns, som skiljer sig. Det lär man sig egentligen bara genom samspelet mellan människor, och det är precis lika viktigt för oss att förstå andra människor.

AB: Som oss, menar du svenskar då?

K14: Ja, precis. I och med att det finns kulturella skillnader i hur man uppför sig i situationer och hur det tolkas och kroppsspråk och allting så. Just att man får möjligheten att [...], helt enkelt, kunna tolka det. Och det handlar ju om att vi måste träffas i så fall, att det är ett öppet klimat, och att man är nyfiken. Och det gäller ju alla.

Här efterfrågas alltså en öppenhet från invandrarens sida (men även invånare i övrigt) och en önskan om att komma in i det svenska samhället, vilket även K18 nämner.

AB: Vad känner du [...] är viktigt för dom [som flyttar till Sverige] att ta till sig när dom kommer till Sverige [...]?

K18: Ja, inte ta till sig, men jag tror ändå att det är lättare om dom är öppnare för den kulturen som finns här. Att dom inte, nämen, att det finns en öppenhet från båda håll, så att säga. Så att dom inte heller sluter sig på sin kant. Eller inte, sluter sig, men att dom känner att dom kanske har svårt för vårt levnads-sätt. Och då [hellre] umgås inom sina, ja inom sin kultur, eller sin grupp, så att säga.

Här framträder bilden av invandrare som möjligen inte tar de steg som behövs för att bli integrerade, och därmed "väljer" isolering från majoritetssamhället. Föreställningen om invandrares potentiella (och kanske till och med troliga) isolering finns också representerad i K13s svar på min fråga om vad som krävs för att invandrare ska bli "svenska".

AB: Hur kan man få invandrare att bli svenska?

K13: Åh, det är ju jättesvårt. Det är ju som sagt, studera, att försöka liksom, umgås med så mycket svenskar som möjligt det är ju det enda sättet. Och lära sig de svenska oskrivna lagarna eller vad man skall kalla det. Men annars så, det är ju oftast så att dom drar ju sig till varandra, om man säger. Och det är ju inget konstigt heller. Det hade jag ju gjort om jag bodde utomlands, också [...]. Men [man får] försöka liksom rota in sig lite mer, i Sverige. [Man] behöver liksom inte läsa Sveriges historia på nåt vis, utan lära sig språket, och försöka komma in på nåt jobb någonstans.

Det finns en dubbelhet i detta uttalande. K13, liksom de andra, lyfter fram vikten av att invandraren anstränger sig för att bli en del av det svenska samhället och svensk i största allmänhet. Samtidigt är hon medveten om att hon själv troligen skulle bete sig på det sätt som hon *antar* att invandrare gör, alltså främst umgås med "sin egen grupp". Detta innebär att hon samtidigt sympatiserar med invandraren.

Ett relaterat tema till uppfattningen att invandrare isolerar sig är att det ses som problematiskt med invandrare som, i mer vardaglig mening, inte tycks anstränga sig. Det handlar här till exempel om invandrare som, liksom befolkningen i övrigt, tar plats i det offentliga rummet, men som då antas vara arbetslösa. Detta tema introduceras i K15s uttalande som bland annat handlar om "krockar" som kan uppstå om invandrare är segregerade från resten av befolkningen.

AB: Varför är det viktigt att blanda sig [...] tycker du?

K15: Jo men, annars blir det dom här krockarna, och [man] tycker att, 'Det där är bara massa svartskallar som kommer hit och lever på oss'. Jag menar, om dom skulle vara mer med i samhället, om dom arbetade. Jag menar, man kan bara gå in i [shoppingcentrum] och se [...]. Det är ju utlänningar som sitter där, och det är klart att dom som arbetar då tycker att 'Varför sitter ni här hela dagarna och bara fikar och har det jävligt bra' kanske, som vissa tycker. Jag vet inte, men, ja, det är såna irritationsmoment då, man ser gäng som går på stan, då tycker man ju att dom bara går och driver, man [uppfattar] det som det i alla fall. Hela de här gängbildningarna. Jag tror att om man hade blandat, det på ett annat sätt, jag vet inte hur.

Bilden av invandrare som "driver omkring", vilken K15 hänvisar till, dyker även upp i andra intervjuer, och jag återkommer till detta tema i artikelns nästa avsnitt. Det är dock värt att notera att K15 inte enbart kommenterar att invandrare tycks "driva omkring på stan", utan också förmedlar en förståelse för att detta kan uppfattas som negativt, som ett "irritationsmoment" av den övriga befolkningen.

I citaten ovan nämns betydelsen av att invandrare är öppna, nyfikna och motiverade. Det framställs som grundläggande för att de lättare skall kunna lära sig det svenska språket men även en svensk livsstil, vilket ses som oundvikligt om de önskar bli en del av det svenska samhället. Även om det i några citat nämns att det är lika viktigt att majoritetsbefolkningen också är öppen och därmed underlättar invandrades ansträngningar så är inte det temat i fokus på samma sätt.

Om vikten av att anpassa sig

Relaterat till förväntningarna på att invandrare lär sig "det svenska" ifråga om språk, livsstil och "koder" är det mer eller mindre uttalade kravet på att invandraren faktiskt lär sig – och följer – svensk lagstiftning, normer och värderingar. Detta betyder alltså inte enbart att invandrare inte får bryta mot svensk lag utan också att de ska "anpassa" sig till diverse normer och "oskrivna lagar", ett begrepp som K13 använde i ett tidigare presenterat citat.

Begreppet "anpassa", som dyker upp i en del av intervjuerna, är intressant i sig då det även används i svensk integrationspolitik.¹² Det är i det sammanhanget uppenbart att "anpassning" ses som en process som omfattar både invandrade och infödda invånare, även om den är något vagt formulerad. Historiskt sett rör begreppet invandrarens möjlighet eller strävan att bli en del av det svenska samhället, och bli jämlik majoritetsbefolkningen i en positiv bemärkelse. Det tycks också handla om hur väl invandraren lyckas hantera sin situation som nyanländ i ett nytt samhälle. På 1970-talet användes för övrigt begreppet i motsats till "assimilering", och även begreppet integration som vid den tiden inte hade den positiva klang det har idag (Borevi 2002; Tegnemo 2003). I intervjuerna har begreppet anpassning en något annorlunda innebörd då det relaterades till faktiska krav på personer som invandrat till Sverige.

K21: Väljer man att bo i ett annat land, så tycker jag att man måste anpassa sig till det landets regler och även försöka vilja lära sig språket och umgås med svenskar, och bli en del i samhället. Det tycker jag är viktigt, var man än bor.

Begreppet anpassning kan här ses som ett uttryck för att enbart invandraren i vissa avseenden måste förändra sitt beteende när han eller hon flyttar till Sverige.

I en del intervjuer påpekas att invandrare inte bör ta sig rätten att utnyttja det svenska samhället. I citatet nedan utgår K9 från tanken att invandrare – eller åtminstone en del av dem – inte är benägna att arbeta utan istället, i negativ bemärkelse, utnyttjar diverse bidrag.

¹² Se till exempel formuleringen "En viss anpassning måste emellertid alltid ske i mötet mellan människor" (Regeringens proposition 1997/98:16:23).

AB: Vad är fördelen respektive nackdelen med invandring?

K9: Fördelen är väl det att [...] dom tar med sig kulturer, och sina kulturarv och nya maträtter. [...] Nackdelen är ju det att dom, många, inte, det är väl en liten klump så men, man hör väl ofta dom liksom – och det är där det centreras bland det svenska folket – att dom kommit hit och dom bara utnyttjar alla socialbidrag. Att dom, 'Åh, det är så bra i Sverige, här får vi allting, jag behöver inte jobba', eller något sånt här då. Att dom inte anpassar sig då, efter det svenska, ja, levnadssättet.

Indirekt framställs det som "osvenskt" att *inte vilja arbeta*. Föreställningen om att invandraren helst undviker arbete – och därmed inte anpassar sig till gemene mans (alltså "svenskens") beteende – uttrycks även i K13s uttalande nedan.¹³

AB: Tänker du, liksom när du åker in till staden, att det är mer invandrare [där]?

K13: Nej, det gör jag inte alls. Vissa gånger kan jag i och för sig göra det – det är också irritationsmomentet – när man kommer in till [shoppingcentrum], och dom står där och, häckar. Dom gnäller för att dom inte får jobb och hela faderullan, och där står dom och häckar. Och då känner jag sådär, 'jävla utlänning'.

Vissa individer, vilka alltså uppenbarligen identifieras som invandrare på grund av sitt utseende eller sin klädsel, antas inte dra sitt strå till stacken utan snarare utnyttja det svenska systemet – vilket av K13 exemplifieras av att invandrarna står och "häckar". Invandraren framställs därmed som en fysiskt identifierbar "andre" i en negativ bemärkelse (jfr Weis och Lyons 2002). Uttalandet säger en hel del om hur invandrare helst borde bete sig: de borde helt enkelt inte ta plats, inte synas. Den säger också något, om än outtalat, om synen på hur svenskar "inte" beter sig.

Citaten som jag hittills hänvisat till ger alltså exempel på uppfattningar om hur en invandrare förväntas bete sig i Sverige: De måste lära sig svenska och de synliga, men även osynliga, reglerna som finns. Samtidigt finns där, som följande citat visar, en gräns för hur långt dessa krav skall sträckas. K9 påpekar till exempel att det visserligen är viktigt att anpassa sig men att det inte är nödvändigt att förändra sig i alla avseenden. Alltså är det inte total assimilation som avses, vilket först kan tyckas vara fallet.

¹³ Jämför detta intervjuavsnitt med K15s tidigare redovisade uttalande om risken att fördomar om invandrare får fäste på grund av att de isolerar sig.

AB: Men det ingår att man skall komma till Sverige och försöka lära sig den svenska kulturen?

K9: Det beror väl på, givetvis. Vissa saker, måste man ju – tycker jag – ta vara på när man kommer till ett land. Man ju inte bara komma att tro att 'Nej, så gjorde vi i vårt land, så får man göra här', att så får man kanske inte göra. Man måste faktiskt anpassa sig lite till, till det land man kommer och försöka att – okej, man skall ju inte bryta alla sina levnadsmönster, det är viktigt att man har kvar sin kultur.

Samtidigt som anpassning alltså förordas är det inte självklart hur långt anpassningen bör sträcka sig. Det förhållningssättet framträder även i följande citat.

K12: Jag tycker man skall ta hand om sina rötter och bevara dom, sina traditioner också. Så jag tycker inte man skall anpassa sig helt [...] Samtidigt, så tycker jag att man måste kunna acceptera¹⁴ att man kommer hit, så måste man se att Sverige har våra traditioner, våra sätt att leva, våra sätt att vara. [...]. Men samtidigt, att man bevarar sina traditioner som man har från sitt eget hemland och sitt språk och att man då för det vidare till sina barn, och barnbarnen. Att man fortfarande är stolt över därifrån man kommer, tycker jag.

En del av kvinnorna uttalar alltså stora krav på invandrare när de bosätter sig i Sverige, krav på att de ska anpassa sig till skrivna och oskrivna regler. I och med detta framträder, om än odefinierat, att det finns en speciell ”svenskhet” att anpassa sig till, oavsett om den nu tar sig i uttryck i ett språk, en norm, en lagstiftning eller en livsstil. Intressant nog finns där också en tendens att förespråka det positiva i att invandraren bevarar en del av sitt kulturella ursprung. Men vad är det som kan – eller ska – bevaras?

Invandraren och den ”svenska identiteten”

I många sammanhang ses det numera som mer eller mindre självklart att invandrare bör bevara, eller åtminstone bör beredas möjlighet att bevara sin ursprungliga kulturella särprägel (se exempelvis Regeringens proposition 1997/98:16). Samtidigt finns det, som jag ovan beskrivit, krav på anpassning från invandrarens sida. Dessa båda

¹⁴ K12 använder begreppet acceptera på annat håll i det empiriska materialet på ett sätt som liknar begreppet anpassa.

positioner kan leda till en viss ambivalens ifråga om vad invandraren egentligen förväntas förändra alternativt bevara i sitt beteende. Denna ambivalens är speciellt tydlig i berättelser om nationell tillhörighet som omfattar uttalanden om invandrares möjlighet att bli ”svenskar” som till stor del kretsar kring frågan om invandrares kulturella särprägel och nationella identitet.

I detta avsnitt avser jag kortfattat redogöra för kvinnornas förståelse av nationalitet – eller känslan av sin nationella tillhörighet – som någonting inlärt. Därefter relaterar jag den redovisade föreställningen om nationalitet till frågan om invandrares möjlighet att utan förbehåll identifiera sig som svenskar.

Nationalitet som inlärd

K8: [Av] födsel och ohejdad vana är jag svensk.

När de intervjuade kvinnorna allmänt berättar om sina, eller andras, nationella identiteter talar de sällan om dem i termer av medborgarskap. När de gör så, ses medborgarskapet främst som en symbol för ens nationella identitet. Istället framställs den nationella identiteten¹⁵ i sig som mer eller mindre oföränderlig (till skillnad från ett medborgarskap som ju kan förändras). Till exempel framställs en individs svenska nationalitet som grundad i en känedom om svensk lagstiftning men även ”osynliga” lagar och regler i kombination med språk, livsstil och traditioner (alltså det som invandrare förväntas lära sig för att bli en del av det svenska samhället!). En persons kunskap om det som bildar grunden till hennes eller hans känsla av nationell tillhörighet ses som ett resultat av antingen familjens eller samhällets inflytande, där skolan nämns som speciellt betydelsefull i en del av intervjuerna. I det avseendet var temat ”socialisation” uppenbart i flera av kvinnornas berättelser om sin nationella tillhörighet.

K14: Jag är ju svensk. Jag bor här, jag pratar svenska, allt det där. Uppfostrad, för att vara svensk också så att säga. [...] Jag har växt upp här och har lärt mig dom här normerna och hur man betar sig, eller tar sig fram.

¹⁵ Begreppen nationell identitet, alt. nationalitet, och etnisk identitet, alt. etnicitet kan här alltså användas mer eller mindre synonymt. Även om nationalitet ofta jämföras med medborgarskap så är det uppenbart i en mängd olika, vardagliga, sammanhang att begreppet har olika innebörder.

K21 tydliggör detta genom att hävda att ”den person man blir, blir man ju [...] av uppväxten och miljön runtomkring”. Av samma anledning menar K2 att det är självklart att identifiera sig som svensk oavsett hennes ena förälders japanska bakgrund.

AB: Tänker du på dig som svensk eller japan?

K2: Som svensk [...]. Ja, det är ändå, det är i Sverige jag är uppväxt. Jag har alla svenska värderingar. Jag vet inte alla, men liksom dom här som ändå ingår i det svenska samhället med lagom moral och hur man uppför sig.

Utöver att den nationella identiteten framställs delvis som bestående en rad inlärda normer och värderingar, så är det uppenbart att den ses som mer eller mindre oföränderlig, vilket nedanstående citat ger exempel på.

AB: Vad är det som bestämmer om man är svensk?

K9: Svensk, nä, det är väl att man har bott här, mestadels, utav sitt, ja, sitt liv [...]. Jag menar [...] även dom som är adopterade är väl också svenska. Jag menar, jag kan ju inte säga att jag är grekisk bara för att jag har bott där i tio månader. Man får nog ha något tidsperspektiv. Men klart, jag skulle ändå aldrig kunna säga att – om jag skulle bott i Grekland i hela mitt liv – att jag är grekisk.

Just frågan om nationalitetens stabilitet och oföränderlighet är speciellt intressant i relation till föreställningen om invandrare någonsin kan anamma en svensk identitet eller inte, vilket jag behandlar nedan.

Om svårigheten att bli ”svensk”

Nationaliteten framställs av flera av de intervjuade indirekt som mer eller mindre permanent och därmed svår att förändra.¹⁶ Detta är speciellt tydligt i de intervjuades diskussioner om det är möjligt att som ny i Sverige anamma en ”svensk identitet”. Det innebär att även om invandrades anpassning till det ”svenska” förordas av en del av de intervjuade så förespråkar de inte på något sätt assimilering ifråga om invandrades identitet, vilket följande uttalande visar.

¹⁶ Med tanke på denna artikels begränsade utrymme måste jag ifråga om mer detaljerade analyser av kvinnornas berättelser om sin nationella tillhörighet hänvisa till avhandlingen (Brnic 2002).

AB: Säg att man kommer hit och flyttar hit och så får man jobb och så, inte det att bli svensk medborgare, men bara att bli svensk så? Kan man bli det?

K22: Nej, det tror jag inte. Det är nog svårt. Jag tror inte man kan det. [...] Varför skall man bli det egentligen? [...] Jag tycker det är bra om man kan, ha sina egna traditioner, men ändå så måste man, jag tycker inte att man skall behöva bli svensk, men däremot skall man acceptera svenska lagar, till exempel.

Som jag tidigare påpekat ses språket som grundläggande för att en invandrare ska bli en del av det svenska samhället. Samtidigt tycks synen på en invandrars möjlighet att dessutom bli "svensk" något ambivalent, vilket följande citat ger exempel på. K20 är i början av sitt uttalande öppen för att en person kan bli svensk om man lär sig den svenska livsstilen.

AB: Det är en sak att komma in i samhället, men tror du, hur gör man för att bli svensk, om man kommer från ett annat land till Sverige?

K20: Om man verkligen vill bli svensk, försöka att anpassa sig så mycket som möjligt alltså?

AB: Om man kan bli det är väl frågan.

K20: [...]. Dels att man lär sig språket [...]. Att man verkligen lär sig det bra. Sen att man, ja, umgås mycket med svenskar. Men samtidigt tror jag inte man skall släppa sin identitet [...], att man släpper, sin bakgrund eller någonting. Det behöver man inte göra. Man kan ju ha kvar traditioner, och religion. Man kan ju bli svensk ändå. Men det här med att till exempel att byta namn och sådär, nej, jag tror inte man kan, man är nog alltid ändå, lite udda. Det syns ju liksom på utsidan.

I slutet av citatet nämner K20 att det inte nödvändigtvis är realistiskt att total svenskhet uppnås, bland annat på grund av ens bakgrund men även – intressant nog – ens utseende.¹⁷ Enligt denna tanke kan en invandrare helt enkelt inte undgå att uppfattas som "icke-svensk" vilket följaktligen kan försvåra hans eller hennes eventuella identifiering som svensk.

Det finns en spänning mellan föreställningen om att det är nödvändigt för en invandrare att anpassa sitt beteende och invandrarens svårighet att bli svensk. Frågan är alltså om det ses som rimligt, och möjligt, att invandrare kan ändra på sig tillräckligt mycket för att uppfattas som svenskar, en fråga som ställs på sin spets även i

¹⁷ Detta pekar också på att nationaliteten i vissa avseenden är rasifierad (jfr Brnic 2002).

följande citat. K10 var en av mycket få som i intervjusammanhanget systematiskt hänvisade till invandrares sociala omständigheter, eller snarare strukturella faktorer och rasism som försvårade själva integrationsprocessen. Hennes resonemang, som presenteras nedan, utgår från frågan om nationalitet är detsamma som medborgarskap. Det avslutas med en fundering om svårigheter som invandrare, på grund av sin bakgrund, kan stöta på i sin önskan att bli svenskar.

AB: Kan man som invandrare bli svensk, när man flyttar hit?

K10: Ja, rent tekniskt. Vem som helst kan få ett svenskt pass. Sen tror jag det är mycket vad man känner sig, vad man vill. Vill man vara svensk, så kan du bli svensk om du vill, tror jag. [...] Jag förstår ju att [...] folk tittar på det yttre, och tror att man inte är svensk, för att man inte är den svenska vita hudfärgen, grislefärg. Men om man vill bli svensk, så tror jag att man [kan bli det]. [...] Jag vet ju samtidigt att det finns många invandrare som säger att det är svårt att komma in i det svenska samhället på grund av att dom möter motstånd [...]. Och då kan jag tänka mig att det kan vara svårt att bli svensk [...]. Men om man vill bli svensk, och då känna sig som svensk, då tror jag det. Jag hoppas, om man nu har den drömmen att man vill bli svensk, så hoppas jag att man kan bli det.

I uttalandet framställs motsättningen mellan en individs egen vilja eller önskan att bli svensk och andras kategorisering av personen som invandrare (och därmed som icke-svensk) som uppenbar. Jämför detta med nedanstående citat.

AB: Men det räcker inte med medborgarskap för att bli svensk?

K14: Jag vet inte, det är jättesvårt att säga, för det handlar ju väldigt mycket om bemötandet man får, alltså, 'Hur ser andra personer mig som person?' eller 'Vad tänker dom när dom ser mig? Måste jag alltid förklara mig?'. Det kan ju också vara en sådan sak som gör att någon inte kan känna sig, inte blir svensk, inte får känna sig svensk'.

I båda ovanstående citaten identifierar de två kvinnorna, om än implicit, en diskurs som förhindrar vissa invånare att kalla sig svenskar. Det är också tydligt att medborgarskapet inte nödvändigtvis ses som tillräckligt (även om de själva kanske önskar det motsatta) för att kallas för svensk. Denna konflikt kan också sägas ligga till grund för följande citat.

K21: Men någon som invandrar hit då, är ju inte ens född här. För det tycker jag ibland, när man tittar på [TV nyheterna] och så [...] när dom intervjuar

kanske flyktingar som kom hit för två, tre år sedan, och pratar svenska lite så sådär och säger 'Jag är svensk'. Det, tycker jag, känns inte riktigt som en sanning för mig.

Om en person talar svenska "med brytning" kan K21, enligt citatet, inte acceptera att denna identifierar sig som svensk. Jag menar att uttalandet visar att "svensk" inte nödvändigtvis associeras med medborgarskapet, utan andra faktorer, som till exempel en persons kunskap i och sätt att tala det svenska språket.

Sammanfattningsvis framställs en individs nationella identitet som högst individuell och svårföränderlig, speciellt som den uppfattas vara inlärd, en process som tar sin början i barndomen. Detta innebär att, i detta fall, en svensk identitet indirekt framställs som mer eller mindre omöjlig att uppnå eller lära sig, speciellt i vuxen ålder, för en invandrare, oavsett hur mycket de lär och "anpassar" sig. Därmed är det inte förvånande att det *inte* förväntas att en invandrare skall anamma en svensk nationell identitet. Följaktligen förordas, om än begränsat, ett slags mångkulturellt perspektiv då invandrare snarare förväntas bevara sin kultur och sin identitet samtidigt som de i andra avseenden till fullo accepterar och inlemmas i det svenska samhället.

Integration i det offentliga

Jag har ovan visat att föreställningar om integrationens innebörd som den framställs i ett antal kvinnors berättelser indirekt präglas av föreställningar om svenskhet. Jag ger exempel på bilden av att invandrare skall lära sig "det svenska" och anpassa sig till detta. Samtidigt är det uppenbart att invandraren inte nödvändigtvis förväntas bli svensk i ordets fulla bemärkelse. Jag kommer här att i korthet presentera de dokument där grunderna för svensk integrationspolitik finns beskrivna. Anledningen är att en del av kvinnornas uttalanden har beröringspunkter med densamma som jag här vill uppmärksamma. Det gäller främst bilden av "lärande" – alltså att invandrare har mycket att lära när de kommer till Sverige vilket sägs vara en förutsättning för att de skall kunna bli en del av samhället – samt principen att invandrades kulturella särprägel skall kunna bevaras.

För närvarande finns två viktiga dokument där Sveriges integrationspolitik och dess framtida utveckling är beskrivna: *Sverige, framtiden och mångfalden – Från invandrapolitik till integrationspolitik* (Regeringens proposition 1997/98:16) samt *Integrationspolitik för 2000-talet* (Regeringens skrivelse 2001/02:129). Dessa dokument

skall ses som grundläggande för det nuvarande arbetet med att främja befolkningens samhörighet och enighet samt ansträngningarna för att bereda invandrare och infödda invånare lika möjlighet i samhället. Benämningen integrationspolitik används för att politiken i sig inte skall verka stigmatiserande och för att understryka att politikens mål rör samhället i stort och inte enbart invandrare som grupp. Det är ändå uppenbart att invandrares delaktighet i det svenska samhället är utgångspunkt för propositionen (jfr Borevi 2002; Sener 1999).

Integrationspolitikens målsättning är trefaldig och omfattar följande: Lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund; en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund samt en samhällsutveckling som kännetecknas av ömsesidig respekt och tolerans och som alla oavsett bakgrund skall vara delaktiga i och medansvariga för.¹⁸ Det övergripande målet kan sägas vara att alla invånare i Sverige, oavsett bakgrund, skall kunna känna sig som en viktig del av det svenska samhället och följaktligen även ta sitt ansvar som invånare (Regeringens proposition 1997/98:16:21).¹⁹ Integrationspolitikens mål är relativt allmänt hållna då de i grunden berör alla landets invånare. I propositionen talas det även i termer av en ”inkluderande nationell identitet”. Samtidigt är det uppenbart att det är just relationen mellan invandrade och infödda, och frågan om hur den skall utvecklas, som är i fokus. Dessutom belyses just invandrares roll i ”integrationsprocessen”, vilket även är en tendens i de intervjuer som jag har analyserat.

I propositionen nämns tre mer konkreta områden som är tänkta att vara i fokus i arbetet med att främja integration. *Det första* gäller invandrade invånares politiska delaktighet i samhället. Detta berör framförallt strävan mot att öka invandrares valdeltagande. I anslutning till detta nämns också vikten av invandrares möjlighet att ta del av samhällsinformation för att kunna känna till sina rättigheter och uppfylla diverse skyldigheter. *Det andra* berör invandrares möjlighet till egenförsörjning på lika villkor som Sveriges invånare i övrigt. *Det tredje* området berör invandrares kompetensutveckling, framförallt ifråga om deras kunskaper i det svenska språket och om det svenska samhället. Det senare antas ha en speciell betydelse för deras möjlighet att bli självförsörjande och bli politiskt delaktiga.

¹⁸ Dessa målsättningar är en omformulering av den tidigare invandrapolitikens principer *jämlikhet, samverkan* och *valfrihet* (Borevi 2002:125).

¹⁹ Ett viktigt tema som ingår i propositionen men som jag här inte går närmare in på är vikten av att förebygga och motverka diskriminering, främlingsfientlighet och rasism. Utöver detta nämns speciellt arbetet med att verka för kvinnors och mäns lika rättigheter och möjligheter (Regeringens proposition 1997/98:16:21).

För att invånarens integration skall realiseras nämns alltså att invandrade (och flyktingar) måste beredas möjlighet att lära sig hur det svenska samhället fungerar. Av relevans här är inte huruvida det är viktigt för en invånare som invandrat att lära sig det svenska språket och svenska samhällsförhållanden. Poängen är att integrationspolitiken har "lärande" som en viktig utgångspunkt. I det avseendet är det lätt att relatera till analysen av intervjuerna där inläring av det svenska språket vid sidan om förtrogenhet med svensk lagstiftning och svenska normer antas vara nödvändigt.

Av sociala och identitetsmässiga skäl ses det samtidigt som självklart att invandrades kulturella särprägel, religiösa praktik och ursprungliga språk underhålls.²⁰ Bland annat nämns i propositionen rätten till hemspråksundervisning och möjlighet att utöva sin religion som viktiga faktorer. Det nämns också att invandrarföreningars verksamhet skall bistås ekonomiskt då de kan verka som ett socialt stöd för invandrare. Deras verksamhet ses också som ett viktigt medel för att främja integrationsprocessen (jfr Wingborg 1999). Alltså förväntas invandrare till fullo bli en del av det svenska samhället genom utbildning, arbete och politisk delaktighet, utan att behöva ge avkall på sin kulturella bakgrund och assimileras. Därmed tycks dagens förhållningssätt ligga långt från den "assimileringsstanke" som präglade 1960-talets invandrarpolitik (Tegnemo 2003). Även i detta avseende kan paralleller till min analys av de intervjuade kvinnornas föreställning om vikten av att den invandrade bevarar sin kulturella särprägel. Detta är i linje med ett "mångkulturalistiskt" perspektiv²¹ som i vissa avseenden präglar samhällsdebatten.

Den likhet som jag identifierat i kvinnornas uttalanden och den offentliga integrationspolitiken rör framförallt uppdelningen av temana inläring av det "svenska" (ifråga om språk och svenska samhällsförhållanden till exempel) samt vikten av att bevara sin kulturella särprägel, vilket här inkluderar den nationella identiteten. Det som skiljer dem åt är att en "normativ svenskhet", eller explicit svenskhet, inte kan sägas vara lika tydligt uttalad i den offentliga integrationspolitiken. Innehållet i de intervjuade kvinnornas uttalanden sammanfaller alltså inte i alla avseenden med de integrationspolitiska

²⁰ Frågan om rätten att behålla sin kulturella särprägel kommer ibland på tvärs med frågan om hur långt denna valfrihet sträcker sig, och i vilken mån den strider mot svensk lagstiftning. I grund och botten handlar det om i vilken mån invandrare kan, eller ens borde, särbehandlas, jfr Moller-Okin 2002.

²¹ "Mångkulturalism" i sig kan dock kritiseras för att essentialisera identiteter vilket innebär att föreställningar om människors olikheter snarare än likheter vidmakthålls (jfr de los Reyes 2001; Mörkenstam, denna volym).

målsättningarna. Samtidigt tyder vissa av likheterna, som jag här hänvisat till, att kvinnorna inte uttalar sig i ett "vakuum" utan deras uttalanden kan mycket väl sägas ingå i en diskurs inom vilken integrationspolitiken också formas. De skapas alltså i en gemensam kontext som präglar dem båda, om än på något olika sätt.

Integrationspolitikens ambivalens

AB: På vilket sätt är du svensk?

K4: På vilket sätt? Det är väl att man pratar svenska. [...] Och så känner man sig ändå svensk i den bemärkelsen att man klär sig likadant, man pratar svenska, man faller ändå in i ledet, det här att, man har väl ett speciellt beteende, vi svenskar då, som gör att man räknas som svensk.

Ett integrerat samhälle kan allmänt sett sägas vara uppnått när samhälleliga institutioner är i samspel med varandra och när dess invånare är jämlika. I det avseendet kan, beroende på sammanhanget, det integrerade samhället mer eller mindre ses som en utopisk konstruktion. I den här texten har jag visat på en, om än outtalad, speciell föreställning om det integrerade "svenska" samhället, som är mer eller mindre baserat på det "svenska" ifråga om livsstil, värderingar, lagar och språk. I det avseendet framställs indirekt det svenska samhället som mer eller mindre stabilt i sin konstruktion och något som invandrare i det stora hela måste acceptera och anpassa sig till. Integrationsprocessen anses därmed vara en förändringsprocess som främst berör den enskilde invandraren.²² Det ses helt enkelt som självklart att invandrare skall "ta seden dit dom kommer".²³ Trots detta tycks innebörden och innehållet i det "svenska" (förutom språket och den faktiska lagstiftningen) vara svårbeskrivet.²⁴

Invandrades motivation att lära sig det "svenska", med tonvikt på språk och livsstil, samt kravet på invandrades anpassning till svensk lagstiftning samt "svenska" normer och värderingar är i fokus i intervjuerna. I grund och botten innebär detta att invandrades lärande

²² Givetvis kan en individualiserad syn i sig vara positiv, om det till exempel innebär att individens egna förutsättningar och kompetens tas som utgångspunkt för utformningen av utbildningsprogram och arbetsmarknadsåtgärder.

²³ Citatet är taget från intervjun med K10 som använde detta klassiska talesätt när hon försökte beskriva sitt förhållningssätt i frågan.

²⁴ Det man explicit refererar till är t.ex. det svenska språket och "jämställdheten mellan män och kvinnor", samt några mer eller mindre stereotypa antaganden om den svenska "karaktären", till exempel svenskars blyghet.

förordas, då invandrare förväntas lära sig den ”svenska” kulturen och värdegrunden vilket så småningom är tänkt att leda till att de inlemmas i samhället. Att den invandrade invånaren tar egna initiativ för att bli del av det svenska samhället ses alltså som nyckeln till en lyckad integrationsprocess. Följaktligen framställs avsaknad av integration (segregation) delvis som ett resultat av invandrarens (potentiella) brist på motivation vilket borde kunna åtgärdas genom en attitydförändring hos densamme. Därmed hamnar samhällliga maktförhållanden och strukturella orsaker som bidragande faktorer i skymundan för ”individuella strategier” (jfr Hertzberg 2003).

Utöver föreställningar om vikten av att lära sig ”det svenska” och anpassa sig till svenska lagar, normer och värderingar tillkommer förväntningar på invandrare att bevara sin ursprungliga kulturella särprägel, inklusive känslan av sin nationella tillhörighet. Den kulturella bakgrunden och den nationella identiteten behandlas av en del av de intervjuade som frikopplad från själva integrationsprocessen då invandrare inte nödvändigtvis förväntas kunna bli ”svenskar”, oavsett deras anpassning till det svenska samhället. Anledningen är att det ses som svårt att byta nationell identitet. En svensk nationalitet antas alltså vara svåruppnåelig för en som inte uppfostrats som svensk (alternativt uppfostrats av svenskar) – eller som helt enkelt inte ser svensk ut.

Tillsammans kan ovan nämnda teman ses som uttryck för en viss otydlighet eller osäkerhet över vad som förväntas av invandraren ifråga om integration. Detta gäller främst gränsdragningarna ifråga om vilken livsstil och vilka normer eller traditioner som en invandrare kan bevara, vilka han eller hon måste överge samt vilka nya som skall anammas. I grunden avser detta föreställningar om den egentliga skillnaden mellan en individs identitet och hans eller hennes beteende. Frågan är om det är rimligt att tänka sig att människor som flyttar till ett nytt land, lär sig ett nytt språk och en livsstil samt anpassar sig i en mängd olika avseenden *trots det* inte kan sägas ha anammat en ny nationell identitet. Ambivalensen rör därmed förväntningarna på att invandraren ska anpassa sig i en mängd olika avseenden i relation till föreställningen att han eller hon, av olika skäl, inte kan bli – alternativt ses som – svensk oavsett om han eller hon innehar ett svenskt medborgarskap. Detta har konsekvenser för hur vi ser på identitetsbegreppet och dess innebörd. Frågan om vilka aspekter av en persons beteende som kan förändras utan att personens ”kulturella särprägel” eller känsla av sin ”nationella tillhörighet” förändras radikalt blir också uppenbar.

Det som är än mer intressant är hur kategorierna ”invandrare” och ”svensk” implicit reproduceras och blir verkliga i talet om integration. Numera är det vedertaget att begrepp som ”invandrare” och ”svensk” i vissa sammanhang är problematiska och som dikotomi helt borde undvikas. Samtidigt existerar fortfarande diskurser där dessa kategorier är ”verkliga” och betydelsefulla – vilket uppenbarligen är problematiskt då de både stereotypifierar människor och förenklar en komplex värld. Det är på sätt och vis en ”vi och dom”-diskurs som jag här har identifierat. ”Vi” och ”dom” är i denna artikel ”svenskar” respektive ”invandrare” som alltså tycks ha olika ställning i uttalanden om integration.

* * *

Jag har här tecknat en bild av hur föreställningar om integration kan te sig i samtal med personer som inte nödvändigtvis har vana av att delta i en offentlig integrationsdebatt. Det är uppenbart att bilder av nationalitet präglar föreställningar om integration.

Även om min analys av kvinnornas berättelser om invandrare endast ger exempel på ett fåtal bilder av invandrades förhållande till det svenska samhället så är de inte betydelselösa, vilket jag visat genom att hänvisa till den offentliga integrationspolitiken i anslutning till min analys. De ger exempel på politiskt tänkande bortom offentliga arenor som omfattar föreställningar, om än vagt formulerade, av något specifikt ”svenskt” som invandrare förväntas anpassa sig till. Men vem har möjlighet och rätt i vårt samhälle att definiera vad som är ”svenskt” och vad dess innebörd är? Vilka definitioner av det ”svenska” är idag legitima? Den som har makten att definiera integration har också stor möjlighet att definiera vad ”svenskhet” omfattar, och i vilket avseende kunskap om ”svenskhet” har betydelse för att invånare skall kunna vara en del av samhället.

Forskning hjälper oss att förstå de sociala mekanismer som möjliggör reproduktionen av föreställningar om människor och kategoriseringar av ”oss” och ”dem”. Den hjälper oss också att förstå vad som ligger till grund för diskriminering och ojämlikhet i samhället. Nya frågor som idag är viktiga att få svar på är hur integrationspolitik i det offentliga och i det privata hänger samman och präglar varandra – samt vilken betydelse ”sanningar” om integration – och framförallt svenskhet – har för individens känsla av tillhörighet och delaktighet. Arbetet med att främja invandrade och infödda invånares lika rättigheter kräver också att den politik som bedrivs ständigt ses över och analyseras för att den skall kunna utvecklas. Detta är grundläggande

för att de ojämlika maktförhållanden mellan infödda och invandrade invånare som nu råder i vårt ”svenska” samhälle inte skall reproduceras.

Referenser

- Andersson, Roger. 1998. *Segregering, segmentering och socioekonomisk polarisering. Stockholmsregionen och sysselsättningskrisen 1990–1995*. Umeå: Umeå universitet, Sociologiska institutionen.
- Banks, Marcus. 1996. *Ethnicity. Anthropological constructions*. London: Routledge.
- Borevi, Karin. 2002. *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Brnic, Anita. 2002. *Speaking of nationality: On narratives of national belonging and the 'immigrant'*. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Brune, Ylva. 1998. "Inledning." i Ylva Brune. red. *Mörk magi i vita medier: Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons.
- Carlson, Marie. 2002. *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Dahlstedt, Magnus. 2001. *Demokratins en-fald. Makt och vanmakt i det mångetniska samhället*. Umeå: Umeå universitet, Sociologiska institutionen.
- de los Reyes, Paulina. 2001. *Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet/SALTSA.
- Ericsson, Urban, Irene Molina och Per-Markku Ristilammi. 2002. *Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet; Norrköping: Integrationsverket.
- Gowricharn, Ruben. 2002. "Integration and social cohesion: The case of the Netherlands." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28:259–274.
- Harrie, Anita. red. 1999. *Invandrare och massmedia. En annan verklighet*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner och Svenska journalistförbundet.
- Hellum, Merete. 2002. *Förförd av Eros. Kön och moral bland utländska kvinnor bosatta på en grekisk ö*. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Hertzberg, Fredrik. 2003. *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etnisk segregerad arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

- Integrationsverket. 2002. *Integrationsbilder. Medier och allmänhet om integrationen*. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket. 2003. *Rapport integration*. Norrköping: Integrationsverket.
- Jansson, Maria. 2000. *Livets dubbla vedermödor. Om moderskap och arbete*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Johansson, Marcus. 2002. *Exkludering av invandrare i stadspolitiken. Makt och maktlöshet i Örebro 1980–2000*. Örebro Studies in Political Science 4. Örebro: Örebro universitet.
- Jørgenssen, Marianne Winter och Louise Phillips. 2002. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Kadhim, Abdul M. 2000. *Svenskt kommunalt flyktingmottagande. Politik och implementering*. Umeå: Umeå universitet, Sociologiska institutionen.
- Knocke, Wuokko och Fredrik Hertzberg. 2000. *Mångfaldens barn söker sin plats: En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*. Stockholm: Svartvitts förlag och Arbetslivsinstitutet.
- Larsson, Bengt. 2001. *Bankkrisen, medierna och politiken. Offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkris*. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Martinsson, Lena. 1997. *Gemensamma liv. Om kön, kärlek och längtan*. Stockholm: Carlssons.
- Molina, Irene. 1997. *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Uppsala: Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen.
- Moller-Okin, Susan. 2002. *Mångkulturalism – kvinnor i kläm?* Göteborg: Daidalos.
- Regeringens proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – Från invandrapolitik till integrationspolitik*.
- Regeringens skrivelse 2001/02:129, *Integrationspolitik för 2000-talet*.
- Ristilammi, Per-Markku. 1994. *Rosengård och den svarta poesin*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Sahlin, Ingrid. 1999. "Diskursanalys som sociologisk metod." i Katarina Sjöberg, red. *Mer än kalla fakta: Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Sarfatti Larson Magali och Silvia Sigal. 2001. "Does 'the public' think politically? A search for 'deep structures' in everyday political thought." *Qualitative Sociology* 24:285–309.
- Schierup Carl-Ulrik och Sven Paulson, red. 1994. *Arbetets etniska delning. Studier från en svensk bilfabrik*. Stockholm: Carlssons

- Sener, Refik. 1999. "Bygg en integrerad välfärdsstat." i *Invandrarskap och medborgarskap. Dokumentation från ett seminarium*. Demokratiutredningens skrift nr 13, SOU 1999:8. Stockholm: Fakta info direkt.
- Smith, Anthony D. 1986. *The origin of nations*. Oxford: Blackwell
- SOU 1996:55, *Sverige, framtiden och mångfalden: Slutbetänkande från Invandrarpolitiska kommittén*. Stockholm: Fritzes.
- Södergran, Lena. 2000. *Svensk invandrar- och integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter*. Umeå: Umeå universitet.
- Tegnemo, Annette. 2003. *Diskrimineras invandrarföretagare i Sverige? En empirisk studie av småföretagarkonkurser under 1990-talet*. SOU 2003:17. Stockholm: Fritzes.
- Thomsson, Heléne. 2002. "Feministiskt integrationsarbete – eller vem skall definiera vems behov?" i Paulina de los Reyes, Irene Molina, och Diana Mulinari. red. *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Thomsson, Heléne och Linda Hoflund. 2000. *Vem ska hjälpa vem? En kritisk analys av arbetsmarknadspolitiska insatser riktade till kvinnor med invandrarbakgrund*. Stockholm: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Weis, Lois och Susan Lyons Lombardo. 2002. "Producing Whiteness: an exploration of working-class white men in two contexts." *Discourse: Studies in the cultural politics of education* 23:27–38.
- Wetterell, Margaret och Jonathan Potter. 1992. *Mapping the language of racism. Discourse and the legitimation of exploitation*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wingborg, Mats. 1999. *Invandrarföreningarna och integrationen. Utvärdering av föreningarnas verksamhet i Stockholm*. Stockholm: Integrationsförvaltningen, Stockholms Stad.
- Wrench, John Andrea Rea och Nouria Ouali. red. 1999. *Migrants, ethnic minorities and the labour market. Integration and exclusion in Europe*. London: McMillan Press.
- Ålund, Aleksandra. 1991. *Lilla Juga. Etnicitet, familj och kvinnliga nätverk i kulturbrytningars tid*. Stockholm: Carlssons.

6. Minoritetspolitik och skapandet av kollektiva kategorier

Ulf Mörkenstam

I den mångkulturella debatten idag utropar flera av de ledande teoretikerna mer eller mindre entusiastiskt att de som förespråkar minoritetsrättigheter har "vunnit striden" och att "vi alla numer är mångkulturalister" (Kymlicka 2001:33; Glazer 1997). På mer än ett sätt ter sig deras beskrivning som riktig. Rättigheter i termer av omfördelning, opartiskhet och skillnadsblinda principer är inte längre huvudfokus. Istället domineras debatten av skilda förslag till särlösningar för att hantera kulturell mångfald och olika minoritetsgrupper – exempelvis urbefolkningars, etniska gruppers, religiösa minoriteters och flyktingars – allt tydligare artikulera krav. Särskilda rättigheter är en lösning som förordas, exempelvis i syfte att öka urbefolkningars självbestämmande, eller i syfte att öka möjligheten för olika etniska grupper att uttrycka det specifika i sin identitet och kultur utan att diskrimineras eller missaktas. Frågan om minoritetsrättigheter inbegriper även andra former av särbehandling, som åtgärder i syfte att stärka olika minoritetsgruppers samhällliga position ekonomiskt, politiskt och kulturellt, exempelvis genom särskild representation och offentlig finansiering av etniska gruppers kulturella praktiker. I dagspolitiken kan en liknande utveckling urskiljas på nationell och internationell nivå, vilket i Sverige bland annat kommer till uttryck i ratificeringen av Europarådets konventioner om historiska minoritetsspråk och skydd av nationella minoriteter. Som försvarare av minoritetsrättigheter, bör man därför bara stämma in i hyllningskören och vara nöjd.

Så fort vi granskar politisk praktik, det vill säga institutionaliseringen av dessa olika former av minoritetsrättigheter, förefaller det dock finnas en motsättning mellan teori och praktik.¹ Här tänker jag

¹ Denna teoretiska brist illustrerar till viss del det problem som Ian Shapiro (2002:597) formulerar i termer av att normativ politisk teori har kommit att avskiljas från empirisk. Detta har, i hans ögon, skapat en normativ teori som inte längre inspireras av och tar sin utgångspunkt i den empiriska kunskap om politik som finns.

inte i första hand på den kritik som grundas i konsekvenserna av särbehandling eller sär rättigheter: att de åtgärder som vidtas sällan gynnar de som har störst behov av dem, eller att en "skillnadens politik" tenderar att skapa konflikt mellan ett särintresse (minoriteten) och ett allmänt intresse (majoriteten). Det senare framförs exempelvis av Brian Barry (2001:21): "The 'politics of difference' is a formula for manufacturing conflict, because it rewards the groups that can most effectively mobilise to make claims on the polity, or at any rate it rewards ethnocultural political entrepreneurs who can exploit its potential for their own ends by mobilizing a constituency around a set of sectional demands." Den motsättning jag åsyftar är allvarligare än så, ty den svarar mot ett grundläggande tillkortakommande i den teoretiska diskussionen om minoritets rättigheter. I debatten betraktas nämligen kollektiva identiteter – grupper och kulturer – ofta som tidlösa storheter, som är lätta att avgränsa och definiera. De tas därmed för givna och förutsätts vara opåverkade av historisk förändring och politisk praktik. I denna artikel fokuserar jag politikens roll i konstitueringen av identiteter och vilka implikationer det får både teoretiskt och praktiskt i den mångkulturella debatten.

Inledningsvis diskuteras vad jag kallar politikens konstituerande karaktär. Min utgångspunkt är att politiska åtgärder som avviker från ett ideal om lika behandling av ett samhälles medlemmar skapar kollektiva identiteter. Egentligen grundas mitt argument i en tämligen banal iakttagelse: Särbehandling och särskilda rättigheter legitimeras genom att hänföras till en specifik föreställning om gruppen, samtidigt som den förda politiken bidrar till att skapa denna föreställning. Konsekvenserna av detta är dock, hävdar jag, långt ifrån banala. Särbehandling tenderar att bevara, snarare än utmana ett samhälles maktrelationer: Dels begränsar de kollektiva identiteter som konstitueras i offentlig politik det politiska handlingsutrymmet; dels sker klassificeringen i politik riktad mot minoritetsgrupper vanligen utifrån ett i grunden hierarkiskt synsätt.

I ljuset av min analys kritiserar jag därefter olika teorier om ett differentierat medborgarskap på kulturella grunder och antagandet att kultur utgör en giltig grund för särskilda grupprättigheter och särbehandling. Jag argumenterar för att politikens konstituerande karaktär tydligt visar att kultur varken är nödvändigt eller tillräckligt för att normativt rättfärdiga grupprättigheter, även om kulturell tillhörighet är ytterst betydelsefull. Den vikt som fästs vid kultur skapar i mitt tycke en olycklig uppdelning mellan grupper, där legitimiteten i olika rättighetskrav görs avhängiga av vilken typ eller kategori av grupp som för

fram kraven, snarare än att legitimiteten görs avhängig kravets normativa status.

Trots denna kritik försvarar jag avslutningsvis särskilda rättigheter för och särbehandling av minoritetsgrupper. Detta kräver dock att vi utgår från ett ideal om demokratisk jämlikhet, samt att vi betonar identiteters, gruppers eller kulturers tillfälliga, preliminära och flyktiga karaktär. Detta synsätt får stora konsekvenser för hur en konkret politik bör utformas i ett mångkulturellt samhälle och jag skisserar kort ett par områden där institutionella förändringar är möjliga och nödvändiga.

Politikens konstituerande karaktär

Politikens konstituerande karaktär skulle kunna beskrivas som ett inneboende problem i alla moderna samhällen, eftersom det görs en kontinuerlig indelning av samhällets medlemmar i olika kategorier, som avgör om en individ inkluderas i eller exkluderas från politiska, ekonomiska och sociala aktiviteter (Minow 1990:20–23). I exempelvis en demokrati är de som inkluderas att betrakta som politiska jämlikar och därför bör de också behandlas jämlikt. Vi skulle inte acceptera annat. De som exkluderas från den medborgerliga gemenskapen behöver vi dock inte behandla jämlikt, det vill säga med lika respekt och omtanke. De är i en viss bemärkelse – avseende hur medborgarskapet konstituerats – inte våra likar: ”The democratic conception [...] requires the possibility of distinguishing who belongs to the demos and who is exterior to it; for that reason, it cannot exist without the necessary correlate of inequality” (Mouffe 2000:39). I minoritetspolitik står denna fortgående kategorisering ständigt i fokus, då frågan om hur vi skall legitimera särbehandling av vissa av samhällets medlemmar är avgörande. Vid avvikelser från ett likabehandlingsideal måste vi nämligen på något sätt besvara frågan vad som är att betrakta som lika eller olika och därför skall behandlas jämlikt eller ojämlikt.²

² En kategorisering av samhällets medlemmar sker naturligtvis oavsett om dessa kategorier skapas formellt genom särlagstiftning och särskilda åtgärder, eller om de är informella och del av den sociala föreställningsvärld som dominerar i ett visst samhälle. Problematiken skiljer sig dock åt om vi förespråkar särbehandling och grupp-specifika rättigheter eller ett likabehandlingsideal, liksom de frågor vi utifrån ett jämlikhetsperspektiv måste söka besvara. Med Martha Minow (1990:20) kan detta beskrivas som ”skillnadens dilemma”: I vilka fall innebär likabehandling av ett samhälles medlemmar att samhället blir okänsligt för skillnader och därigenom stigmatiserar och begränsar individer? Och i vilka fall innebär särbehandling att skillnader betonas och att samhället därigenom stigmatiserar och begränsar individer?

Om särbehandling skall kunna legitimeras måste därför en grupp i den offentliga debatten konstitueras som något avvikande i jämförelse med andra medlemmar av samhället.

I minoritetspolitik förutsätter nödvändigheten att legitimera särbehandling svar på frågorna *varför* en grupp eller kultur skall behandlas annorlunda, *hur* den skall behandlas annorlunda och *vilka* som skall komma i åtnjutande av denna särbehandling. När dessa frågor besvaras skapas en explicit koppling mellan gruppen eller kulturen och särskilda rättigheter/särbehandling. Distinktioner, kategoriseringar och definitioner behövs för att besvara frågorna varför, hur och för vilka och denna klassifikation är ett led i en process som inkluderar och exkluderar:

When we identify one thing as like the others, we are not merely classifying the world; we are investing particular classifications with consequences and positioning ourselves in relation to those meanings. When we identify one thing as unlike the others, we are dividing the world; we use our language to exclude, to distinguish – to discriminate (Minow 1990:3).

Individer, grupper och kulturer klassificeras i olika kategorier för att det skall gå att skilja mellan legitima och illegitima rättighetskrav, liksom för att det skall gå att urskilja vem som legitimt kan kräva särbehandling. Att förklara och rättfärdiga avvikelser från ett lika-behandlingsideal är att definiera och avgränsa gruppen eller kulturen – det är att skapa en distinkt kollektiv identitet. Detta konstitutiva moment gör att det är omöjligt att formulera en minoritetspolitik grundad i särbehandling och särskilda rättigheter, utan att samtidigt ”skapa” den grupp som skall behandlas annorlunda än majoriteten och som lagstiftningen är tänkt att ge skydd och utrymme att utvecklas utifrån egna villkor.

Politikens konstituerande karaktär är nära förbunden med en inneboende essentialism, något som Iris Marion Young (2000:87) i sin kritik av identitetspolitik kallar ”a logic of substance to conceptualize groups”. En enskild individ kan endast tillhöra en viss grupp om denne uppvisar vissa givna attribut, oavsett om dessa attribut tillskrivs individen från insidan, det vill säga av medlemmar i gruppen, eller från utsidan, exempelvis genom statlig klassificering och kategorisering. Genom att privilegiera en viss föreställning om en grupp eller kultur – exempelvis offentligt genom lagstiftning – förutsätts individer dela vissa traditioner, erfarenheter, intressen och även strategier för att hantera sin situation. Kort sagt: grupp- eller kulturella rättigheter förutsätter att det existerar ett gemensamt levnadssätt och gemensamma

värden, som är av betydelse för individer inom en specifik grupp eller kultur (se t.ex. Appiah 1994; Oksenberg Rorty 1994; Pogge 1997). De som inte lever upp till detta, kan fullständigt legitimt exkluderas från gruppen och klassificeras som icke-medlemmar. För dem som inkluderas, existerar samtidigt en kontinuerlig risk att exkluderas från gruppen eller kulturen, om de avviker från den homogena identitet som föreskriver vad det är att vara medlem och hur man bör leva. Denna risk att exkluderas är exempelvis vanlig i lagstiftning som berör ursprungsfolk, där kvinnor som gifter sig utanför "sitt eget folk", liksom personer som överger ett traditionellt levnadssätt, ofta förlorar sina rättigheter.

Detta sätt att offentligt legitimera minoritetsrättigheter får stora konsekvenser och jag skall här diskutera två: För det första att de kollektiva identiteter som konstitueras i offentlig politik skapar ett logiskt möjlighetsrum som begränsar politisk handling; och för det andra att klassificeringen i minoritetspolitik vanligen sker på hierarkiska grunder. För att tydliggöra det kommer jag att illustrera mina argument med exempel hämtade från offentlig svensk samepolitik under mer än ett sekel (Mörkenstam 1999, 2002).

Politikens logiska möjlighetsrum

Mitt sätt att analysera hur konstitueringen av kollektiva identiteter begränsar politisk handling, är genom de interna gränser som skapas inom ett specifikt politikområde. Dessa gränser förstås bäst i termer av en diskursiv ordning eller, för att tala med Michel Foucault (1972:66), som de "olika retoriska scheman enligt vilka man kan kombinera grupper av utsagor (det sätt varpå beskrivningar, deduktioner, definitioner länkas samman, i en svit som karakteriserar en texts arkitektur)". För att erhålla mening måste en utsaga relateras till andra språkliga utsagor och diskursen ordnas kring vissa förgivettagna utsagor, eller retoriska scheman. Dessa retoriska scheman gör den politiska diskussionen meningsfull, eftersom de utgör en gemensam förståelsegrund för aktörerna i debatten. För att vara seriös deltagare i en specifik diskurs, som exempelvis svensk samepolitik, är det nödvändigt att dela det gemensamma språk och uttryckssätt genom vilket verkligheten beskrivs och centrala problem formuleras.³ Dessutom måste

³ Från ett delvis annat perspektiv formulerar James Tully (1995:36) en liknande förståelse av politik. Hans ambition är att kritiskt granska de konventioner och regler som styr de "språkspel" i vilka både politiska problem och möjliga lösningar formuleras. Därigenom hoppas han hitta ett sätt att på konstitutionella grunder hantera

aktören dela regler för bevisföring och förutsägelser, det vill säga en övertygelse om vad som är sant och riktigt, eller falskt och oriktigt. Annars riskerar de att deras politiska förslag ignoreras av andra deltagare i debatten, eller inte tas på allvar, genom att betraktas som orealistiska eller inkonsekventa.

Den kunskap som produceras och ordnas i diskurser auktoriserar handling genom att definiera vad som är att betrakta som giltig kunskap (Foucault 1972:48–58). I minoritetspolitik är gruppen själv det huvudsakliga kunskapsobjektet och särskilda rättigheter är omöjliga att legitimera utan en specifik föreställning om gruppen. Gruppen är därför i sig själv ett avgörande element i hur diskursen ordnas. En viss föreställning om gruppen institutionaliseras i och genom lagstiftning, då de gruppsspecifika rättigheterna definieras och frågan vem som bör tillerkännas dessa rättigheter besvaras. Samtida svensk samepolitik har exempelvis sitt ursprung i den första renbeteslagen 1886, när sedvanerätten övergavs och ersattes med särskild lagstiftning (SFS nr 38 1886).⁴ Samer erhåller genom denna lag särskild rätt till rensköttsel (som varandes ”Lapparnes näringsfång”) – vad som betecknas som ett rensköttselmonopol – samt rätt att jaga, fiska och till skogsfång på kronans mark. Senare knyts ytterligare rättigheter och/eller skyldigheter till denna offentligt konstituerade samiska identitet, bland annat gällande skola och fattigvård. Tanken med 1886 års lag var att rumsligt separera två skilda aktiviteter, rensköttsel och jordbruk. Detta eftersom renarna, hävdades det, som en följd av en allmän förslappning inom rennärigen, åstadkom skador på de bofastas ägor. Med denna grundläggande problemformulering blir frågan om hur rensköttsel bäst utövas avgörande och lagstiftningen organiseras utifrån en föreställning om god rensköttsel och om den gode renskötaren: nomaden. ”RenskötseIn fordrar [...] att lappen förer ett nomadiserande liv.” (KMB 1909:18, se även KMB 1883:41–61; KMB 1906:6–19)

I och med detta etableras en specifik gruppidentitet, som fungerar som utgångspunkt för den politik som utformas. I en viss historisk-politisk kontext tas denna identitet för given och tillskrivs attribut som implicerar inneboende gränser för social och politisk förändring.

kulturell mångfald och olika gruppers skilda krav på erkännande. Även om detta i grunden är ett wittgensteinskt angreppssätt, är konsekvenserna av den diskursiva ordningen liknande (se även Skinner 2002).

⁴ Konsekvenserna av denna lagstiftning var stora för det samiska folket. Det förlorade definitivt äganderätten till land och den individuella renbetesrätten gjordes till en kollektiv rätt för samebyarna. Samtidigt medförde denna lag att de rättigheter som tillkom samer i egenskap av urbefolkning osynliggjordes. För en liknande analys av renbeteslagens betydelse, se t.ex. Beach 1981; Kvist 1992; Lewis 1998.

Särskilda rättigheter för samer var med detta endast möjliga att legitimera i syfte att lösa konflikten mellan nomader och bofasta. Detta blir exempelvis tydligt i den diskussion som berör statens utgifter för samernas särskilda skolgång, där främjandet av en god renskötsel står i centrum: ”Endast nomadlappar kunde göra anspråk på att understödjas i egenskap av lappar [...]. Andra lappar och lappbarn borde icke äga andra eller större anspråk på understöd än övriga svenska medborgare.” (Statskontorets yttrande, i Prop. nr 97 1913:57).

Den samiska identitet som konstitueras förklarar och rättfärdigar vidare att både icke-nomader och icke rensköttande samer, det vill säga en majoritet av personer med samiskt ursprung, exkluderas från systemet av särskilda rättigheter. Och eftersom renskötsel är ett manligt yrke och rensköttaren är måttstocken för samisk identitet och kultur, osynliggörs samiska kvinnor i diskursen (jfr Amft 2000).⁵ Klassificeringsmomentet i politik förutsätter att ett visst levnadssätt – en specifik identitet – framhävs och erkänns, på bekostnad av andra möjliga identiteter. I ett historiskt perspektiv skapar en juridisk specificering en ytterst godtycklig gräns, där den existerande mångfalden av

⁵ Exklusion på grund av (icke traditionellt, ”autentiskt”) levnadssätt har varit del av svensk samepolitik ända sedan en explicit definition av vem som är same introducerades i lagstiftning 1917. Denna första definition föranleddes av en vilja att begränsa rätten för samer att ha skötesrenar. En obegränsad sådan rätt skulle endast tillfalla den ”vars fader i någon mån är av lapps härstamning, dock endast såvitt antingen fadern eller dennes fader drivit renskötsel såsom stadigvarande yrke utan att samtidigt bruka hemman eller nybygge eller biträda vid bruket av sådan fastighet” (SFS nr 337 1917:§38). En liknande definition återkommer i renbeteslagen 1928, i vilken syftet är att begränsa själva rätten att bedriva renskötsel. Förbudet mot att bo i fast bostad försvinner dock: ”Rätt till renskötsel [...] tillkommer den som är av lapsk härkomst, såframt hans fader eller moder eller någon av dessas föräldrar såsom stadigvarande yrke drivit renskötsel eller biträtt däri. [...] Rätt till renskötsel tillkommer ock kvinna, som är eller varit gift med man med dylik rätt. Ingår kvinna, som har rätt till renskötsel, äktenskap med man som saknar dylik rätt, går hon rätten förlustig.” (SFS nr 309 1928:§1) Således kan renskötselrätten gå förlorad i tredje generation, om föräldrar/mor- eller farföräldrar överger renskötseln, liksom om en kvinna gifter sig med man utan renskötselrätt. Denna definition bekräftas i rennäringslagen 1971 (SFS nr 437 1971:§1), men den juridiska distinktionen mellan män och kvinnor utgår. Huvudargumentet för det är att lika rättigheter för män och kvinnor kan motverka att kvinnor lämnar de traditionella renbetesområdena. Dessutom anses en moralisk förändring i samhället spela in: Man kan numera leva tillsammans utan att vara gifta och på så sätt undvika att rätten går förlorad (se t.ex. SOU 1968:16: 275-284). I samtida lagstiftning definieras same som den som anser sig vara same och ”1. gör sannolikt att han har eller har haft samiska som språk i hemmet eller [...] 2. gör sannolikt att någon av hans föräldrar, far- eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet eller [...] 3. har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Same-tinget” (SFS nr 1433 1992:kap 1, §2). Således återfinns fortfarande risken att i tredje generation exkluderas från de rättigheter som är knutna till att i lagstiftning definieras som same.

kulturella uttrycksformer inom en grupp eller kultur i den offentliga debatten tillskrivs en – och endast en – laglig status (Pogge 1997:194–211). Genom att institutionalisera dessa kategorier i och genom lagstiftning döljs också det faktum att sociala kategorier är en följd av ett samhälles maktrelationer och därför hierarkiskt präglade.

Utifrån den identitet som konstitueras och som ligger till grund för lagstiftning konstitueras ytterligare en mängd gränser. Att samer är nomader innebär i diskursen exempelvis att de också betraktas som ociviliserade och därmed inkapabla att hantera sina egna angelägenheter. Den samiska identiteten legitimerar därför en paternalistisk och ”beskyddande” politik, samtidigt som krav på ökat samiskt inflytande, kulturella rättigheter och särskilda politiska rättigheter för samer som grupp är lätta att avvisa.⁶ Frågan ställs exempelvis om samer, ifråga om det möjliga i att kombinera renskötsel och bofasthet, verkligen ”själva förmå att överblicka konsekvenserna av ett sådant system som detta? Mot deras egen uppfattning kan man ställa de resultat, till vilka de erfarna män kommit, som av regeringen haft uppdrag att göra undersökningar i frågan, och om vilkas sakkunskap och opartiskhet icke kan råda något tvivel” (Herr statsrådet Stenberg i FK debatt nr 51, 1917:9).

I detta sammanhang är det viktigt att betona att detta inte är ett statistiskt analytiskt perspektiv. De föreslagna åtgärderna och den särskilda lagstiftningen betingas av föreställningen om gruppen, samtidigt som föreställningen om gruppen betingas av de politiska åtgärder som vidtas. Detta blir tydligare efter det andra världskriget när föreställningen om den samiska gruppen förändras i den offentliga debatten, liksom de problem som anses vara nödvändiga att lösa. Den nomadiserande renskötarens med ett traditionellt levnadssätt, ersätts nu i en ”modern era” präglad av ”demokratiskt medvetande” och rationalisering, av föreställningen om den vinstmaximerande och effektiva renskötarens. Vid denna tid förklaras och rättfärdigas också särbehandling alltmer explicit som ett skydd för samisk kultur (se t.ex. SOU 1960:41; SOU 1966:12; SOU 1968:16). Men även om denna diskursiva förändring potentiellt utmanar den rådande politiska ordningen – både ifråga om vem som skall inkluderas i särrättighetssystemet och ifråga om utvidgning av de rättigheter samer tillerkänns – fungerar den i praktiken i motsatt riktning och förstärker tidigare kategoriseringar och gränsdragningar. Eftersom samiskhet har likställts med den

⁶ Krav på särskild samisk representation i riksdagen fördes fram så tidigt som i förarbetet till 1886 års renbeteslag och aktualiserades återigen både 1920 och 1930 (se FK mot. nr 209, 1920; FK mot. nr 210, 1930).

nomadiserande renskötarens levnadssätt, hävdas i debatten att den ”sanna”, ”autentiska” och ”traditionella” kulturen bäst bevarats av renskötarna. Följaktligen etableras renskötsel och rennäring nu som en förutsättning för samisk kultur, med den naturliga följderna att det egentligen inte är något fel på den politik som förts. Tvärtom. Den har varit till godo för samerna, hävdas det. Svensk samepolitik och systemet av sär rättigheter är helt i sin ordning, så länge som rennäringen får det stöd den behöver för att överleva (se t.ex. Prop. nr 51 1971:112).

Genom konstitueringen av kollektiva identiteter och väl avgränsade kategorier erhåller den förda politiken en inbyggd logik där såväl problemformulering som konkreta åtgärder får sin politiska kraft av att de hänförs till den gruppidentitet som redan definierats offentligt. Offentlig politik legitimerar på så sätt sig själv – sina egna gränser – och är svår att ifrågasätta. En specifik föreställning om gruppen ger svaren på frågorna varför politiken skall avvika från ett ideal om lika-behandling av medborgare, hur systemet av särskilda rättigheter bör utformas och vilka som skall inbegripas i systemet. Utan en distinkt och lätt urskiljbar kollektiv identitet blir den legitima grunden för sär-behandling diffus och obestämbär. Detta är också fallet i samtida svensk samepolitik, där samer konstitueras som en heterogen grupp, en urbefolkning och nationell minoritet (se t.ex. SOU 1986:36; SOU 1989:41; SOU 1997:193; SOU 1999:25). Det gör diskursens gränser mer osäkra än tidigare och varken aktörer, problemformulering eller åtgärder är givna. Utifrån en föreställningsvärld där det inte går att skilja mellan samer med respektive utan rättigheter, finns varken tydliga kriterier som gör att olika kategorier samer med rätta kan behandlas olika, eller kriterier som avgör vilka krav som är legitima och vilka som är illegitima. Det förefaller med detta som om svensk samepolitik för första gången på ett drygt sekel befinner sig i ett nytt formativt skede.

I minoritetspolitik är föreställningen om gruppen själv den nod som aktörerna i diskursen inte kan förbigå och det nav kring vilket politiken kretsar.⁷ Offentlig svensk samepolitik är naturligtvis på många sätt ett unikt politikområde i ett historiskt perspektiv och även i den samtida debatten intar samer en särställning i egenskap av att vara erkänd urbefolkning (samtidigt som de likställs med andra grupper under den allmänna beteckningen nationell minoritet). Svensk same-

⁷ Jag har lånat termen nod av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe (1985:113), även om jag anser att noden är mycket svårare att utmana och förändra än vad de vill ha det till.

politik illustrerar dock en problematik eller kanske snarare en logik, som är betydligt mer generell och aktualiseras så snart avvikelser från ett ideal om lika behandling av ett samhälles medlemmar förordas.

En hierarkisk ordning reproduceras

När väl avgränsade kategorier skapas i minoritetspolitik, innehåller de tydliga distinktioner, som bra/dåligt, normalt/avvikande, rätt/fel och natur/kultur, vilket ytterligare förstärker och upprätthåller gränser mellan kategorier: mellan insida/utsida, vän/fiende, vi/dem och subjekt/objekt (Bauman 1991:53–61). Det sker således en kontinuerlig hierarkisering. Med Seyla Benhabibs (2002:8) ord: "Whether in the psyche of the individual or in the imagined community of a nation, it is very difficult to accept the 'other' as deeply different while recognizing his/her fundamental human equality and dignity."

I svensk samepolitik är detta uppenbart, då hierarkier är grundläggande för att förklara och rättfärdiga särskilda rättigheter. Fram till mitten av 1900-talet var denna värdering i högre och lägre – svenskt och samiskt – explicit och den samiska identiteten tillskrevs "egenskaper omöjliga att förändra", som en särskild natur, ras eller kultur. Värderingen gjordes på till synes neutral och objektiv grund och det svenska och det samiska konstitueras i diskursen som ojämförbara storheter: Civilisation ställs mot renskötsel. Den identitet som konstitueras genom detta positionerar samer utanför diskursen, de är inte politiska subjekt med rätt att delta och handla, utan det objekt som skall undersökas.

Det faktum att explicita rasbiologiska och kulturhierarkiska argument inte längre är möjliga att föra fram i debatten efter det andra världskrigets slut, innebär inte att ett hierarkiskt perspektiv överges. Under den andra halvan av 1900-talet sker dock en värdering implicit och kommer till uttryck i neutrala ekonomiska termer, när rationalisering är ett viktigt politiskt mål. Med detta förändrade synsätt positioneras samer inom diskursen som viktiga deltagare, men deras handlingsutrymme är fortfarande begränsat. Det är i egenskap av renskötare som samer inbegrips som politiska subjekt och tillerkänns ett visst mått av inflytande i frågor som berör rennäringen.⁸

⁸ Samernas etnopolitiska mobilisering har naturligtvis en stor betydelse för denna utveckling och inte minst att samiska landsmöten institutionaliseras efter kriget. När så också Svenska Samernas Riksförbund (SSR) bildas 1950, får samerna en organisation som kan representera samiska intressen och som ur statens perspektiv motsvarar

Även i den samtida debatten förefaller en hierarkisk grundsyn delvis leva kvar. Trots att exempelvis inrättandet av ett sameting skulle kunna vara uttryck för ett verkligt skifte i den svenska statens förhållningssätt – eftersom sametinget explicit legitimeras som ett sätt att tillerkänna samer kulturell autonomi som grupp – finns det skäl att hävda att tidigare politik inte övergivits. Det folkvalda sametinget underställs regeringen i egenskap av myndighet och därmed begränsas dess handlingsutrymme. Tinget tillerkänns inget reellt politiskt inflytande och ingen politisk makt vid sidan av den rent symboliska, som i och för sig kan vara av stor vikt (se t.ex. Magga 2002:309). Istället betonas dess status som rådgivande organ med expertkunskap i renäringsfrågor och som administrativ enhet skall tinget iakttä objektitivitet (SOU 1989:41:151–159; Prop. nr 32 1992/93:35). Inrättandet av sametinget sammanföll också med ett allvarligt intrång i samers rätt till jakt och fiske på kronans mark, en rätt som ytterst grundas på urminnes hävd. Staten hävdade en egen jakt- och fiskerätt vid sidan av samerna och att den därför kan förfoga över denna rätt som den önskar, exempelvis genom att utöka antalet upplåtelser av licensrätt för småviltjakt (se t.ex. Beach 1995; Bengtsson 1994).

Så även när konkreta politiska åtgärder införs som syftar till att komma till rätta med ojämlikheter som har sitt ursprung i synen på samer och samisk kultur som annorlunda och av lägre värde, formuleras fortfarande många lösningar utifrån samma sociala relationer och hierarkiska synsätt som ursprungligen orsakade dessa problem. Fortfarande marginaliseras exempelvis samer som grupp i beslutsprocesser, som i frågan om jakt- och fiskerätt. Den gruppidentitet som tillskrivs samer i den offentliga debatten kan bäst förstås i termer av stigmatisering, där stereotyper upprätthåller en specifik politisk ordning. Med William Connolly (1991:199–200) kan vi förstå det som att den kollektiva identitet som konstitueras inkräktar betänkligt på gruppens frihet och gruppen både motsätter sig och motarbetar den. Samtidigt begränsas gruppens offentliga engagemang för att ändra denna kollektiva identitet allvarligt av den kategorisering som gruppen är utsatt för. För att särskilda grupprättigheter skall kunna utmana dessa traditionella föreställningar om gruppens låga status och värde, krävs att de också utmanar rådande maktförhållanden. Annars riskerar särslagstiftning att bekräfta istället för att bryta den maktordning – de sociala relationer – som redan existerar i samhället.

andra intressegrupper som representerar särintressen. SSR blir en aktör staten inte längre kan bortse från (se t.ex. Svensson 1976, 1997; Lantto 2000, 2003).

Den specifika problematik som skapas genom särbehandling som politisk praktik – att grupper delvis skapas i politiken; att de identiteter som konstitueras sätter gränser för legitim politisk handling; samt att en hierarkisk samhällsordning institutionaliseras i och genom lagstiftning – undergräver många normativa argument till försvar för grupprättigheter (jfr Kukathas 1995:232). Politikens konstituerande karaktär och inneboende essentialism är utifrån mitt perspektiv genuint svårhanterliga, eftersom denna ”logic of substance” är en oundviklig del av hur grupprättigheter implementeras i politisk praktik. Även om detta är en problematik som alla som försvarar minoritetsrättigheter måste söka hantera, förefaller den vara särskilt besvärande för teorier som rättfärdigar sådana rättigheter i termer av kultur och kulturella skillnader, vilket jag skall försöka visa i det följande.

Grupprättigheter på kulturell grund

Försvaret av särskilda grupp- eller minoritetsrättigheter styrs i den teoretiska debatten idag till stora delar av två grundläggande antaganden: Dels att det inte är möjligt att formulera en generell och allmän vilja, ett allmänintresse, i ett modernt mångkulturellt samhälle; dels att det inte är möjligt att upprätthålla ett liberalt ideal om statlig neutralitet – även den liberaldemokratiska staten konstruerar, bekräftar och påtvingar ett samhälles medlemmar vissa värden, levnadssätt och nationella identiteter. Det är också detta som hävdas vara grunden för de senaste decenniernas allt tydligare artikulerade krav på särbehandling och särskilda grupprättigheter, där så vitt skilda grupper, eller sociala rörelser, som exempelvis urbefolkningar, religiösa minoriteter, invandrare, flyktingar, kvinnor och homosexuella vill erhålla erkännande för sina specifika skillnader och intressen, sina identiteter och kulturer (Tully 1995:6).

I den samtida debatten tar det dominerande argumentet till försvar för grupprättigheter sin utgångspunkt i att kultur varken teoretiskt eller politiskt kan behandlas som religion, det vill säga som något individer kan ägna sig åt i en privat sfär, men inte i en offentlig. Istället bör kultur betraktas som ”a body of beliefs and practices in terms of which a group of people understand themselves and the world and organise their individual and collective lives” (Parekh 2000:2–3). Även om det i denna debattfåra råder stor enighet om att kultur är av avgörande betydelse, motiveras det dock på olika sätt och dess normativa status varierar. För exempelvis Will Kymlicka har kultur i första hand ett instrumentellt värde. Individens självrespekt – känslan av att den egna

livsplanen är värd att fullfölja – är beroende av att individen själv väljer sin livsplan och får uppskattning för den av andra. Det är den kultur i vilken individer lever som tillhandahåller en given uppsättning valalternativ och i vilken olika val definieras som meningsfulla (Kymlicka 1989:162–204, 1995:82–93). Utan en samhällelig kultur, det vill säga en kultur som förser ”sina medlemmar med meningsfulla sätt att leva över hela skalan av mänskliga verksamheter, till exempel det sociala livet, utbildning, religion, rekreation och ekonomi, som spänner över både den offentliga och den privata sfären” (Kymlicka 1998:86), blir därför både valet av livsplan i sig och individuell autonomi meningslös. Kultur har med detta synsätt inget egenvärde, utan den vikt som fästs vid kultur är beroende av att den möjliggör och gynnar individuella val. Att skydda specifika kulturella värden i en samhällelig kultur – en särskild familjestruktur, en religiös ordning, eller ett traditionellt levnadssätt – är dock att hindra individuell frihet och val av livsplan.

Den slutsats som ofta dras av liberala förespråkare för grupprättigheter, som Kymlicka (2001:47), att minoritetsrättigheter skyddar den kulturella kontext som möjliggör meningsfulla val, liknar den som nås av teoretiker som betonar vikten av respekt för och erkännande av identiteter. Däremot skiljer sig den normativa argumentationen åt. Detta blir tydligt om vi exempelvis studerar Charles Taylors försvar av särskilda grupprättigheter. Hans utgångspunkt är att individers identitet möjliggör politiska och moraliska val, det vill säga val av livsplan, eftersom identiteter definierar vad som är viktigt och vad som inte är det. Identiteten – svaret på frågan ”Vem är jag?” – är den bakgrund mot vilken begär, smak, idéer och förväntningar blir tydbara och eftersom individers identitet skapas dialogiskt, i relation till andra, är dess utveckling beroende av relationen till samhällets dominerande idéer och föreställningar. Dessa idéer och föreställningar innesluter olika värden och utgör vad han kallar ett moraliskt ramverk mot vilket individer mäter sig (Taylor 1989:26).

Individer som befinner sig i marginalen i förhållande till samhällets dominerande idéer och föreställningar kommer inte att få sina identiteter erkända, eftersom det ”moraliska ramverket” förmedlar en bild av det goda de avviker från. I egenskap av att avvika från dessa högsta värden riskerar de istället att missaktas av sin omgivning (Taylor 1989:25–52; se även Honneth 1996). En liknande analys gör Bhikhu Parekh (2000:239–242) när han hävdar att självrespekt och självuppskattning hänger nära samman med den respekt en individs kultur erhåller och att respekt för individer därför också bör utsträckas till att omfatta kulturer och kulturella gemenskaper. Jämlikhet i mång-

kulturella samhällen kan därmed inte längre tolkas i termer av identiska rättigheter för och lika behandling av individer med olika kulturell tillhörighet. Tvärtom. Lika respekt, lika möjligheter och likhet inför lagen måste tolkas och definieras på ett sätt som är känsligt för kulturella skillnader. I denna ”erkännandets politik” tas vanligen en kulturell gemenskaps historiska traditioner, institutioner och sociala praktikers kontinuitet för givna, exempelvis ett gemensamt språk (Taylor 1994:56–64). I en kultur finns värden som bör artikuleras för att tjäna som moraliska källor för individers utveckling och dessa värden kan definieras, eller är redan definierade i gemenskapen. Särskilda grupprättigheter som skyddar dessa traditioner och institutioner är tillräckliga för att krav på erkännande skall vara att betrakta som tillgodosedda.

I dessa skilda argument till försvar för grupprättigheter på kulturell grund är det relationen mellan den individ för vilken en specifik kultur är värdefull och kulturen i sig som är avgörande, det vill säga kultur är en betydelsefull grund för individers självrespekt. För John Rawls (1993, 1996) är självrespekt en central beståndsdel i ett abstrakt ideal om jämlikhet – att alla individers förväntningar om ett gott liv bör behandlas med lika respekt och omtanke (Dworkin 1977:182–183). Sociala nyttigheter, som frihet, möjligheter, inkomst och välbefinnande, saknar betydelse utan en säker grund för självrespekt, det vill säga

en persons känsla för sitt eget värde, hans trygga förvisning om att hans uppfattning om det goda, hans livsplan, är värd att förverkliga [...] självrespekten [implicerar] en tro på den egna förmågan att, i den mån det står i ens makt, fullfölja sina avsikter [...]. Utan den kan det kännas som om ingenting är värt att göra, och om någonting har värde för oss saknar vi viljan att kämpa för det. Varje önskan och verksamhet blir tom och fåfång, och vi försjunkar i apati och cynism. Därför vill parterna i ursprungspositionen till nästan vilket pris som helst undvika sådana samhällsförhållanden som undergräver självrespekten (Rawls 1996:412).⁹

⁹ Vanligtvis betraktas Rawls som en förespråkare för lika rättigheter, där avvikelser från ett likabehandlingsideal endast kan legitimeras utifrån socio-ekonomiska ojämlikheter, det vill säga orättvisa och ojämlikhet är en fråga om omfördelning av samhälleliga nyttigheter, till skillnad från erkännande av kulturer/identiteter. Rawls själv utelämnar dock inte kultur och identitet från sin rättviseteori. Om det han kallar naturliga egenskaper, som kultur, ras och kön – egenskaper som är omöjliga att förändra genom eget val – påverkar en individs position i samhället negativt i termer av lika respekt och omtanke, kräver rättvisan att det kompenseras. Av praktiska skäl skjuter han dock dessa egenskaper åt sidan, då de gör hans rättvisepprinciper alltför komplicerade i praktiken, men också därför att ”dessa ojämlikheter sällan eller aldrig

Om det abstrakta idealet om jämlikhet innesluter självrespekt, förefaller Kymlickas (2001:23–32) beskrivning av olika gruppers krav på särbehandling och särskilda rättigheter som ett defensivt svar på ett liberalt nationsbyggande trovärdig. Moderna samhällens homogeniserande och assimilerande drivkraft är tydlig i offentlig politik, exempelvis i beslut gällande officiellt språk och officiella helgdagar, skolans läroplaner, familjerätt och offentliga symboler. Genom att dessa olika teorier till försvar för minoritetsrättigheter förlägger argumentationens tyngdpunkt vid identitet och kultur tydliggörs en kulturell dimension av förtryck och social orättvisa, vilket problematiserar förståelsen av vad ett ideal om jämlikhet egentligen innebär, eller bör innebära.

Det finns dock ett flertal svårigheter i de teorier som tar sin utgångspunkt i kultur, då de tenderar att förlora idealet om jämlikhet ur sikte i sin ambition att förklara och rättfärdiga grupprättigheter. Detta är uppenbart hos exempelvis Parekh (2000:167–168), när han hävdar att kulturell mångfald har ett värde i sig. Hans argument för det är att ingen kultur kan innesluta allt som är värdefullt och ger mening i människors liv. Snarare är det så att olika kulturer korregerar varandra och är komplementära, då de utmanar och utvidgar varandras tankevärldar och därigenom tydliggör varje kulturs inneboende begränsningar. Vidare anför han att kulturell mångfald är en förutsättning för mänsklig frihet, eftersom blotta existensen av andra kulturer tillåter oss att betrakta vår egen utifrån, vilket möjliggör intern självkritik och ger nya insikter. I enlighet med detta bör moderna samhällen eftersträva och främja kulturell mångfald som en värdefull kollektiv tillgång. Kulturell mångfald tillskrivs på detta sätt ett egenvärde och kulturer görs viktiga att bevara i sig (jfr Tully 1995:177).

Även när inte kultur tillskrivs ett egenvärde tenderar dock kultur och kulturella skillnader att bli den slutgiltiga grund som legitimerar särbehandling. Det företräde som ges kultur blir tydligt i den vikt som fästs vid att klassificera och namnge olika grupper och den följande, närmast oundvikliga, hierarkiseringen av olika rättvisekrav i sökandet efter en normativ teori som har sin grund i taxonomiska kategorier (Benhabib 2002:18). Exempelvis urskiljer Kymlicka och Wayne Norman (2000:18–19) fyra olika grupp-kategorier, med flera sub-kategorier: nationella minoriteter, invandrade grupper, religiösa grupper

är till fördel för de minst gynnade, och i ett rättvist samhälle bör därför det mindre antalet relevanta positioner vanligtvis räcka” (Rawls 1996: 109).

och *sui generis*-grupper.¹⁰ Parekh (2000:3–4), i sin tur, skiljer mellan kulturell mångfald som är subkulturell, sådan som är beroende av olika grundläggande intellektuella perspektiv och mångfald som härrör från att det inom en stat finns flera olika sociala gemenskaper, som lever utifrån skilda idéer och föreställningar. Den centrala distinktionen och huvudfokus för Kymlicka och Norman är dock skillnaden mellan nationella minoriteter och etniska grupper, det vill säga invandrare. De privilegierar därvid nationella kulturer, liksom Parekh, som talar i termer av sedan lång tid etablerade gemenskaper, med egen historia och ett eget levnadssätt. Att detta synsätt numera också dominerar svensk politik är tydligt exempelvis i minoritetsspråkskommitténs betänkande om skydd av nationella minoriteter. Med kategorin nationell minoritet kan grupper som anses uppfylla specifika kriterier – samer, tornedalingar, sverigefinnar, romer och judar – särskiljas från invandrargrupper (SOU 1997:193:29–47). Därmed legitimeras att de behandlas annorlunda än invandrargrupper, samtidigt som kategorin nationell minoritet definierar vilka politiska krav dessa grupper rättmätigt, i statens ögon, kan ställa.

Enligt min mening är denna förflyttning av fokus på flera sätt både olycklig och missvisande. De krav som framförs från olika grupper är sällan krav på kulturellt erkännande i sig, snarare är erkännande en del av ett vidare krav på jämlik politisk inklusion och lika ekonomiska möjligheter (Young 2000:106). Därmed kan dessa krav också förstås som ett sätt att försöka utvidga gruppens politiska handlingsutrymme. Att analysera en mångfald krav enbart i termer av erkännande, riskerar att begränsa analysen och utestänga frågor om socio-ekonomisk jämlikhet och redistributiv rättvisa (Barry 2001; Fraser 1995).

Genom att sätta kultur i fokus för en teori om gruppspecifika rättigheter, exkluderas också andra grupper som är marginaliserade i samhället och den teoretiska diskussionen begränsas till kulturell mångfald och kulturella rättigheter. Den normativa legitimiteten i olika rättvisekrav görs beroende av grupptillhörighet – inte av frågan om dessa grupper behandlas med lika omtanke och respekt – och skilda rättigheter kan fullständigt legitimt tillerkännas olika grupper. Med detta synsätt utgör exempelvis lesbiska kvinnor och bögar en subkultur inom en vidare gemensam kultur, som de söker göra mer pluralistisk. Och kvinnor som utmanar ett samhälles patriarkala

¹⁰ Med *sui generis*-grupper avser Kymlicka och Norman grupper som avviker från majoritetssamhället etniskt och kulturellt, utan att för den skull i traditionell mening vara invandrare, till exempel romer, eller ryssar i länder i f.d. Sovjetunionen. Till denna kategori hänförs även afro-amerikaner (Kymlicka och Norman 2000:23-24).

ordning är ett exempel på en mångfald av perspektiv och följaktligen tillerkänns deras krav samma normativa status som andra intellektuella perspektiv som ifrågasätter den dominerande ordningen, exempelvis religiösa fundamentalister och radikala miljöaktivister. Det är naturligtvis nödvändigt att göra åtskillnad mellan grupper i politisk praktik, som en naturlig följd av att olika gruppers rättvisekrav härrör från vitt skilda erfarenheter och skild historia, liksom att det råder stor skillnad i olika gruppers nuvarande situation. Dessa distinktioner bör dock vara sammanlänkade med de politiska lösningar som föreslås och inte vara del av den process i vilken särbehandling och särskilda rättigheter normativt rättfärdigas.

En än viktigare kritisk punkt, som till stora delar följer min tidigare analys av politikens konstituerande karaktär, är att dessa teorier vilar på tvivelaktiga utgångspunkter. Att privilegiera kultur innebär att en "huvudberättelse", den kulturella, urskiljs som mer betydelsefull än andra för individens identitetsformering. Vidare förutsätter dessa teorier att kulturer är tydligt avgränsbara helheter som överensstämmer med vissa givna befolkningsgrupper och att en icke-kontroversiell beskrivning av en kultur är möjlig (Benhabib 2002:4–16). Utifrån mitt perspektiv visar dessa teorier bara halva sidan av den problematik som frågan om minoritetsrättigheter väcker, genom att ignorera och utelämna politikens konstituerande karaktär och ta grupper eller kulturer för givna. Så fort kultur och grupp-specifika åtgärder i allmänhet sätts i centrum, så förutsätter det en definition av gruppen och dess kultur. Även om det inte är så svårt att definiera en samhällelig kultur i abstrakt teoretiska termer, är det något helt annat att försöka avgöra och bestämma vad som är den "autentiska", eller "sanna" kulturen för en specifik minoritetsgrupp – den kontext som möjliggör val, för att använda Kymlickas terminologi – utan att luta sig mot tidigare definitioner och dominerande samhälleliga föreställningar. Minoritetspolitik tenderar därför att återskapa redan erkända och diskursivt väletablerade föreställningar om kulturer och identiteter.

Utan ett historiskt perspektiv implicerar dessutom denna betoning av kulturella gemenskaper att redan existerande och erkända (autentiska) identiteter eller kulturer är legitima och därför kan tas för givna i en specifik historisk-politisk kontext. Utifrån Taylor kan det förstås som att det rådande moraliska ramverket betraktas både som en förutsättning för identitetsformering och det som bäst förklarar vilka vi är, det vill säga att identiteten är en produkt av den kultur vi lever i. Det medför att existerande identiteters betydelse för utvecklingen av nya identiteter och möjligheten att utmana de rådande inte

problematieras. Och därmed utesluts frågan om dessa olika identiteter är en följd av ett samhälles maktrelationer, eller inte.

Kulturella rättigheter blir också problematiska så snart vi tar skillnader och mångfald på alltför stor allvar, särskilt inom grupper. Detta problem diskuteras av Susan Moller Okin (2002:17), när hon hävdar att de som försvarar minoritetsrättigheter tenderar

att behandla kulturella grupper som monolitiska block, att ägna mer uppmärksamhet åt skillnader mellan olika kulturella grupper än åt skillnaderna inom respektive grupp [...]. Låt oss anta att en kultur backar upp och underlättar mäns kontroll över kvinnor på olika sätt [...] [och] att det råder klara skillnader i makt mellan könen i så måtto att de mäktigare manliga medlemmarna generellt är de som kan bestämma och uttrycka gruppens uppfattningar, seder och intressen. Under sådana omständigheter är grupprättigheter potentiellt och i många fall reellt antifeministiska. De begränsar avsevärt förutsättningarna för kulturens kvinnor och flickor att leva ett människovärdigt liv i samma grad som männen, och att leva ett lika fritt liv som de.¹¹

I sin diskussion om kulturella rättigheter som syftar till att kontrollera kvinnors sexualitet och reproduktiva funktioner, är naturligtvis heterogenitet inom grupper Okins huvudpoäng. Kultur som grund för sär rättigheter sätter på ett uppenbart sätt rättvisa mellan grupper i centrum, särskilt relationen mellan staten och olika grupper/kulturer. Därmed har relationen mellan gruppen som kollektiv och gruppmedlemmarna utelämnats, vilket gjort enskilda medlemmar – ofta kvinnor och barn – sårbara för allvarliga orättvisor inom gruppen (Shachar 2001:3).

Trots min korta kritik är kultur och identitet naturligtvis centrala beståndsdelar i en debatt om minoritetsrättigheter. Kultur kan vara och är ofta i praktiken den huvudsakliga anledningen till att det råder ojämlikhet i liberala demokratier. Vad som däremot bör överges är föreställningen att kultur i sig kan legitimera särskilda rättigheter och fungera som skiljedomare mellan legitima och illegitima rättighetskrav. Min poäng här liknar Thomas Pogges (1997:189) när han hävdar att vi inte skall föra debatten om särskilda grupprättigheter genom att skilja olika grupper från varandra, tvärtom. Målet måste vara att finna en gemensam måttstock utifrån vilken skilda gruppers krav kan diskuteras och värderas. Kultur är inte en sådan måttstock och kan endast

¹¹ Okin har fått kritik för att vara alltför individualistisk, etnocentrisk och paternalistisk – kort sagt, att hon reproducerar en liberaldemokratisk, patriarkal, vit mans bild av ”den andre” (se t.ex. al-Hibri 2002).

legitimera särskilda rättigheter om det stöds och kompletteras av normativa argument, som ett ideal om jämlikhet.

Parekhs (2000:79) avvisande av kulturessentialism tydliggör min huvudkritik mot teorier som legitimerar avvikelser från ett lika-behandlingsideal genom att hänvisa till kultur och kulturella skillnader:

Once a culture is viewed as an integrated and self-contained whole, its development can only be explained by reifying it and endowing it with a collective spirit possessing the power of independent and autotelic agency. Such a view in turn makes culture an autonomous area of life, and overlooks its embeddedness in the wider economic and political structure. And once we see cultures as more or less closed worlds, we get caught up in the interminable and irresolvable debate of how to judge them. "Our" standards do not apply to them, "theirs" might be difficult to discover or accept, and common standards are either impossible in such a fragmented world or beyond our ethnocentric grasp.

Även om Parekh har rätt i sin analys, så missar han genom att utelämna relationen mellan teori och praktik ändå det mest centrala, nämligen att han till en stor del samtidigt beskriver hur grupp-specifika rättigheter som politisk praktik i allmänhet fungerar. Detta får också allvarliga implikationer, då försummandet av politikens konstituerande karaktär går stick i stäv med de intentioner han och andra före-språkare för kulturella rättigheter har i termer av att tillförsäkra individer självrespekt och fördjupa den demokratiska jämlikheten.¹²

Skall vi ta politisk praktik och politikens konstituerande karaktär på allvar i minoritetsfrågor implicerar det därför att det är den faktiska process i vilken erkännande genom särskilda rättigheter och sär-behandling sker, som måste stå i fokus för analysen.

¹² Jag vill inte gå så långt som Okin (2002) och Barry (2001:viii-ix, 137-140), när de beskriver särskilda grupprättigheter som ett sätt att legitimera det mest brutala förtryck i kulturens namn. De missar nämligen något mycket viktigt i sin kritik: i den teoretiska debatten är det väldigt få försvarare av grupprättigheter som kan hävdas befinna sig utanför ett vidare liberalt förhållningssätt. Flertalet är precis lika benägna som Okin och Barry att hålla fast vid sådana ideal som att alla individers intressen har lika värde och att alla individer skall ha lika rättigheter och friheter – kort sagt, att alla individer skall behandlas med lika omtanke och respekt.

Hierarki, heterogenitet och historicitet

Den mest intressanta teoretiska ansatsen i den mångkulturella debatten står, i mitt tycke, att finna i teorier där minoritetsrättigheter betraktas som ett sätt att hantera institutionella hinder för självutveckling och självbestämmande (se t.ex. Young 1990, 2000). Med detta perspektiv är krav på särskilda grupprättigheter explicita rättvisekrav, där demokratisk inklusion och lika möjligheter utgör normativt fundament. Två antaganden ligger till grund för detta synsätt: För det första uppfattas gruppskillnader som relationella, det vill säga sociala grupper kan inte definieras utifrån en given essens. Skillnader skapas istället genom interaktion mellan människor och dessa skillnader tolkas ofta i termer av kultur, kön, etnicitet och ras, men också som skillnader i kapacitet, förmåga och särskilda behov. För det andra är det här ett strukturellt perspektiv, där institutionella hinder definieras som strukturellt förtryck och dominans, det vill säga fokus utgörs av hur ett samhälles maktrelationer ser ut.

Fem olika former av förtryck urskiljs av Young (1990:48–63) – exploatering, marginalisering, maktlöshet, kulturell dominans och våld – och dessa institutionella hinder positionerar ”people unequally in processes of power, resource allocation, or discursive hegemony. Claims of justice made from specific social group positions expose the consequences of such relations of power or opportunity” (Young 2000:86–87).¹³ Det som sätter grupper och särskilda grupprättigheter i fokus är förtryckets systematiska karaktär, samtidigt som människors skilda ställning i den sociala strukturen och deras olika erfarenheter och förståelse av rådande maktrelationer inte betraktas som politiska frågor. De idéer och föreställningar som dominerar i samhället förklarar istället den rådande politiska ordningen i termer av neutralitet, nödvändighet och opartiskhet. De grupper som är privilegierade är också de som dominerar i formuleringen och tolkningen av olika

¹³ De första tre kategorierna av förtryck är konkreta och en följd av den sociala arbetsdelningen. Grupptillhörighet kan därför inte sägas vara förutsättning för förtryck, snarare är det så att grupper konstitueras som en följd av det ekonomiska och materiella skeendet. Förtryck i termer av kulturell dominans förutsätter däremot grupptillhörighet som härrör från konstitueringen av kollektiva identiteter. Medlemmar av en grupp upplever hur samhällets dominerande idéer och föreställningar osynliggör deras egna erfarenheter och perspektiv, samtidigt som den egna gruppen stereotypiseras och gruppmedlemmarna utpekas som ”de andra” (Young 1990:58–59). Grupprelaterat våld kan förstås som en konsekvens av att kulturell dominans strukturerar ett samhälles sociala relationer på ett visst sätt, där vissa gruppers erfarenheter upphöjs till universella normer. Således förutsätter våld att det råder ojämlikhet mellan vilka erfarenheter som privilegieras i ett samhälle.

sociala idéer och föreställningar.¹⁴ De representerar det normala – den allmänna viljan och intresset – medan individer som utsätts för exempelvis kulturell dominans ständigt påminns om sin annorlundahet och sin gruppidentitet (Young 1990:65–74, 2000:97–98). En föreställning om kulturell och politisk homogenitet präglar, enligt James Tully (1995:35), fortfarande samtida demokratier, där det språk som används för att värdera olika krav på erkännande fortsätter att undertrycka kulturella skillnader och påtvinga minoriteter och marginaliserade grupper den dominerande kulturen.

Särskilda grupprättigheter och erkännande av specifika grupper eller kulturer har med detta synsätt inget värde i sig, utan är av betydelse för att skapa lika möjligheter att delta och inkluderas i den offentliga sfären. En strukturellt definierad social grupp är, för att tala med Young (2000:97)

a collection of persons who are similarly positioned in interactive and institutional relations that condition their opportunities and life prospects. This conditioning occurs because of the way that actions and interactions conditioning that position in one situation reinforce the rules and resources available for other actions and interactions involving people in the structural positions.

Om det existerar ojämlikheter i ett samhälle i form av diskriminering och politisk marginalisering, är särbehandling och särskilda rättigheter legitima för att åstadkomma demokratisk jämlikhet, det vill säga att allas intressen beaktas med lika respekt och omtanke.¹⁵ Denna

¹⁴ Ett exempel på en fråga som i ett historiskt perspektiv varit svår att politisera är etnisk diskriminering, då problemet formulerats utifrån det dominerande samhällets perspektiv (se t.ex. Dahlstedt 2000; Lange 1995, 1997). En annan sådan fråga är mäns våld mot kvinnor, där problemet i den offentliga debatten i Sverige i huvudsak formulerats utifrån ett manligt perspektiv. Det har inneburit att kvinnors erfarenheter osynliggjorts och marginaliserats, medan mäns erfarenheter har privilegierats (Wendt Höjer 2002:190–205).

¹⁵ Youngs synsätt förefaller vid första anblicken inte vara alltför långt från en liberal teoretiker som Barry (2001). Både ”liberala egalitärer” och förespråkare för en ”skillnadens politik” betonar oundvikligen empiriska förhållanden, det vill säga de måste besvara frågan om någon av samhällets medlemmar faktiskt behandlas ojämlikt. Det finns dock två stora skillnader mellan dessa normativa teorier: För det första så tillåter inte det individualistiska ramverk inom vilket liberala egalitärer rör sig, en analys av gruppskillnader i strukturella termer (förutom när det gäller omfördelning av materiella tillgångar), vilket medför att de därför ignorerar andra skillnader än ekonomiska och materiella; för det andra så är ordet makt, eller snarare ojämlika maktrelationer mellan samhällets medlemmar, i det närmaste helt frånvarande i Barrys argumentation och följaktligen analyserar han inte heller den dimension av makt som är underliggande stora delar av debatten om grupp-specifika rättigheter.

problematik har också uppmärksammat i svensk politik på senare tid. I demokratiutredningen hävdas exempelvis att landets etniska sammansättning ”påkallar diskussioner om hur olika etniska identiteter kan få tillgång till folkstyrelsens värde” (SOU 2000:1:51).

Med denna ”skillnadens politik” sätts således demokratisk jämlikhet i centrum och den hierarkiska ordning som särslagstiftning tenderar att institutionalisera kan både utmanas och motverkas. För att bemöta politikens konstituerande karaktär finns det dock ytterligare två konkreta antaganden som bör ligga till grund för en politisk teori till försvar för minoritetsrättigheter och för en analys av vilka skillnader, identiteter och kulturer som bör privilegieras i ett visst samhälle: antaganden om heterogenitet och historicitet.¹⁶ Heterogenitetsantagandet innebär att det är nödvändigt att ställa frågan huruvida gruppen/kulturen är så enhetlig, lättdefinierad och avgränsbar som det hävdas i den offentliga diskursen och om erkännande faktiskt tjänar ett ideal om jämlikhet. Särskilda rättigheter fungerar inte på samma sätt för alla grupper och inte heller för alla individer som definieras som tillhöriga samma grupp. Det är exempelvis av stor vikt att inom en specifik grupp ”ta på allvar det angelägna i en adekvat omsorg om mindre inflytelserika personer i gruppen” (Okin 2002:31). Historicitet, i sin tur, innebär att ett samhälles sociala relationer måste analyseras i ett historiskt perspektiv. Genom att studera hur den identitet som skall erkännas har konstituerats, tas varken grupper eller kulturer för givna utifrån vissa specifika traditioner eller praktiker. Normativa diskussioner om minoritetsrättigheter måste därför situeras i en specifik historisk-politisk kontext. Det innebär inte att företräde ges åt en given och redan existerande kultur, tradition, eller ett visst levnadssätt, utan målet med denna historiska situering är att problematisera det som tas för givet (se t.ex. Connolly 1991:182).

Heterogenitet och historicitet är viktiga beståndsdelar i ett synsätt där etablerade identiteters tillfälliga och relationella karaktär betonas. Om grupper delvis konstitueras politiskt, är det viktigt att teorier om minoritetsrättigheter är så pass öppna att dominerande identiteter kan ifrågasättas. Gränserna för vad som kan sägas av vem på vilket sätt måste kontinuerligt omvärderas och prövas. Att söka hålla dessa offentligt konstituerade identiteter ”öppna” är nödvändigt för att

¹⁶ I Kukathas (1995:234-235) avvisande av kulturella rättigheter är heterogenitet och historicitet centrala element. Grupper formas, menar han, utifrån historiska omständigheter och beroende av hur de politiska institutionerna (som t.ex. ett system av särskilda rättigheter) utformas, inte på grund av någon ”naturlig” ordning. Det är därför viktigt att inse både att grupper förändras över tid och att de flesta grupper inte vid någon given tidpunkt är homogena.

utmana och möjliggöra förändring i de sociala relationer som grundas i konstitueringen av kollektiva identiteter. Detta pekar mot en teori som betonar det tillfälliga, preliminära och flyktiga i minoritetspolitik, liksom betydelsen av diskursiv öppenhet. Särskilda rättigheter måste, för att tala med Sheldon Wolin (1996:39) om demokrati, vara "a moment rather than a form", eftersom institutionaliseringen av ett system av särskilda rättigheter, som vi har sett, alltid löper en stor risk att grundmura förtryck och rådande maktrelationer. Således bör vi ur ett teoretiskt perspektiv formulera specifika procedurer som inkluderar ett moment av kontinuerligt ifrågasättande och problematiserande av etablerade identiteter och samhällets maktrelationer, snarare än att på förhand definiera en viss uppsättning rättigheter, som hänger samman med vissa på förhand definierade grupper.

I linje med det bör debatten om grupp- och minoriteters rättigheter förstås som del av ett större projekt, där det huvudsakliga målet är att utvidga den krets som inkluderas i vår demokrati, samtidigt som nya svar på frågan hur man kan inkludera minoritetsgrupper måste utarbetas. Grupp-specifika rättigheter som ett sätt att garantera demokratisk jämlikhet innebär att det är av central betydelse att skapa politiska institutioner som garanterar olika grupper "fair say" i den demokratiska proceduren. Det starka försvaret för politisk inklusion som formuleras i vissa versioner av deliberativ demokrati, skulle kunna fungera som utgångspunkt för ett sådant projekt, eftersom det både betonar jämlikhet och diskursiv öppenhet. Med Jürgen Habermas (1990:66) välkända formulering kan endast de normer göra anspråk på giltighet som vinner (eller skulle kunna vinna) bifall från alla berörda i deras egenskap av deltagare i en praktisk diskurs.¹⁷

Betraktar vi jämlikhet som ett eftersträvansvärt ideal är det avgörande att konstruera institutionella arrangemang som motverkar att vissa grupper eller kulturer exkluderas. Detta oavsett om exklusion sker externt genom att dessa grupper eller kulturer utestängs från den offentliga debatten eller i beslutsfattandet, eller internt genom att diskursen är ordnad på ett sådant sätt att den fungerar exkluderande, trots

¹⁷ I ett annat sammanhang skriver Habermas (1998:458): "In the lights of this 'discourse principle', citizens test which rights they should mutually accord one another." Och, fortsätter han, medborgarna "must legally institutionalise those communicative presuppositions and procedures of a political opinion- and will-formation in which the discourse principle is applied. Thus the establishment of the legal code, which is undertaken with the help of the universal right to equal individual liberties, must be completed through communicative and participatory rights that guarantee equal opportunities for the public use of communicative liberties. In this way, the discourse principle acquires the legal shape of a democratic principle."

att dessa grupper formellt inkluderas. I ett historiskt perspektiv är det uppenbart att diskursens ordning har varit ett allvarligt hinder för medlemmar av minoritetsgrupper att få tillträde till den offentliga arenan och delta i den politiska debatten: "the terms of discourse make assumptions some do not share, the interaction privileges specific styles of expression, the participation of some people is dismissed as out of order" (Young 2000:53).¹⁸

För att inkludera vissa grupper i samhället och garantera att deras intressen beaktas med lika omtanke och respekt, är tre centrala led i vad som ofta beskrivs som en ideal deliberativ procedur viktiga (Benhabib 2002; Cohen 1989; Elster 1986): (i) att dessa grupper faktiskt tillerkänns samma chanser att initiera politiska frågor, påverka beslutsprocessen och delta i en offentlig debatt, som andra medborgare; men också (ii) att tillerkänna dem rätt att ifrågasätta de ämnen som är uppe för diskussion på den politiska dagordningen; samt (iii) att tillerkänna dem rätt att ifrågasätta de regler som styr hur det politiska samtalet utformas, det vill säga skapa institutioner som möjliggör att den demokratiska proceduren i sig kan ifrågasättas och förändras.

Utifrån mitt perspektiv kan dock inte målsättningen med denna typ av procedur vara att finna en gemensam värdegrund, eller att nå konsensus rörande samhällets normer och mål, utan snarare skall vi se det som ett sätt att utvidga det politiska handlingsutrymmet för grupper, som på olika sätt är marginaliserade. Politikens konstituerande karaktär innebär att det inte finns några demokratiska procedurer som står fria från samhällliga maktrelationer. De grupper, eller identiteter som representeras i en deliberativ modell präglad av diskursiv öppenhet, kan därmed inte heller tas för givna, utan de konstitueras i politisk praktik. Demokratisk jämlikhet kan inte eliminera frågan om makt, men ett utökat politiskt handlingsutrymme är ett sätt att bemöta vad Chantal Mouffe (2000:100) beskriver som en huvudfråga för en demokratisk politik: "not how to eliminate power but how to constitute forms of power more compatible with democratic values".

¹⁸ Gränsen för det normala politiska livet avtäcks exempelvis i motståndet mot kvinnors kollektiva handlande, menar Maud Eduards (2002:13): "Det normala framträder, benämns, i mötet mellan kvinnors självorganisering och den etablerade demokratiska ordningen. Det blir tydligt *vem* som har rätt att organisera sig, *hur*, *var* och kring vilka *frågor*. Genom att studera kvinnors gemensamma handlingar och hur de uppfattas får vi en bild av hur gränser sätts – och utmanas – i demokratin."

En ny minoritetspolitik?

Skall vi ta detta resonemang på allvar får det vissa konsekvenser för hur svensk politik bör utformas i dagens mångkulturella samhälle. I ett övergripande perspektiv tror jag att det är betydelsefullt att på allvar studera och pröva alternativ till vår klassiska form för demokrati – majoritetsmodellen. I ett mångkulturellt samhälle uppfylls nämligen sällan de förhållanden som ofta anförs som grundläggande för att majoritetsprincipen skall åtnjuta legitimitet: Att befolkningen är homogen ”med gemensamma politiska attityder”, att ”en politisk minoritet är [övertygad] om att den kommer att ingå i en framtida majoritet”, samt att ”minoriteten inte behöver frukta att kollektiva beslut skall hota grunden för deras religiösa livsstil, deras språk eller ekonomiska trygghet” (Dahl 1999:180–181). Majoritetsprincipen ger det dominerande majoritetssamhället stora möjligheter både att driva sina egna intressen och motverka minoritetsgruppers. Kanske är det så att alternativa demokratimodeller bättre kan tillvarata minoritetsgruppers intressen, exempelvis någon form av kvalificerat majoritetsstyre, konsensusstyre, eller institutionaliserad minoritetsrepresentation.

Rent konkret pekar min analys särskilt mot två områden där svensk minoritetspolitik måste förändras och nya institutionella arrangemang utformas: Vad gäller makten att definiera och vad gäller det politiska handlingsutrymmet. Makten att definiera är avgörande för vilka rättvisekrav som anses vara legitima och för hur politikens möjlighetsrum utvecklas, då denna definitionsmakt både skapar och upprätthåller politikens inneboende gränser. När en kollektiv identitet väl är etablerad utgör den utgångspunkt för hur problem formuleras och orsakerna till problemen står ofta att finna i den. Det får följden att enbart vissa lösningar blir möjliga att föreslå. I svensk samepolitik har, som jag tidigare visat, den identitet som skapats i den offentliga debatten bidragit till att politiken i princip varit oförändrad sedan förra sekelskiftet. Politiken har varit enhetlig och svårföränderlig trots betydande förändringar i hur politiken har legitimerats. Övergången från ett rasbiologiskt och kulturhierarkiskt synsätt, till en ”demokratisk minoritetspolitik” och erkännande av samer som urbefolkning, har ännu inte resulterat i några mer omfattande konkreta politiska åtgärder. En följd av strävan att leva upp till ett ideal om demokratisk jämlikhet bör därför vara att definitionen av gruppen och dess identitet, måste överlåtas åt gruppen själv. Så länge staten tillåts

definiera vem som tillhör gruppen, är möjligheterna stora att denna definition kommer att fungera förtryckande. Här finns dock ett uppenbart problem, som jag tidigare berört, eftersom jag är tillbaka i min inledande problemställning och förutsätter det som konstituerats historiskt: Vem skall i egenskap av gruppmedlem i ett konstitutivt skede definiera vem som är tillhörig gruppen och vad gruppen är? Och vem skall tillerkännas auktoritet att tillskriva en enskild individ en specifik identitet eller grupptillhörighet?

Ett jämlikhetsideal talar också för att minoritetsgrupper bör tillerkännas olika former av faktiskt politiskt handlingsutrymme. I vilken form och på vilket sätt ett sådant skall institutionaliseras är naturligtvis beroende av den specifika minoritetsgruppens erfarenheter, historia och nuvarande ställning. Men det nav utifrån vilken frågan bör diskuteras är demokratisk jämlikhet och den möjlighet minoritetsgrupper har att få sina intressen tillgodosedda i den demokratiska proceduren. För de svenska samerna skulle en ökad självbestämmanderätt kunna innebära att existerande system av sär rättigheter rekonstrueras i grunden, om det skulle bidra till fördjupad jämlikhet. En utvidgad sär lagstiftning skulle exempelvis kunna innebära särskilda rättigheter i form av vetorätt i frågor som berör hur mark och vatten skall användas inom renbetesområdena och någon form av särskild politisk representation – exempelvis genom att sametingets verksamhet utvidgas – för att garantera samer en stark position i den samepolitiska diskursen.

Tar vi politikens konstituerande karaktär på allvar och betraktar mångkulturalism i ljuset av att det ytterst handlar om att fördjupa den demokratiska jämlikheten, förutsätter det institutionella reformer och ett nytänkande i både teori och praktik om hur relationen mellan det dominerande majoritetssamhället och de olika minoritetsgrupperna skall se ut. I ett vidare perspektiv bör denna debatt om minoritetsrättigheter ses som en del av den politiska strid som i grunden handlar om hur vi skall definiera politik och det politiska.

Referenser

- al-Hibri, Azizah Y. 2002. "Är västerländsk patriarkal feminism bra för tredje världens och minoritetskulturens kvinnor?" i Joshua Cohen, Matthew Howard och Martha Nussbaum. red. *Mångkulturalism – kvinnor i kläm?* Göteborg: Daidalos.
- Amft, Andrea. 2000. *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Umeå: Kulturgräns norr.
- Appiah, K. Anthony. 1994. "Identitet, autenticitet, överlevnad. Mångkulturella samhällen och social reproduktion." i Amy Gutmann. red. *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Barry, Brian. 2001. *Culture and equality*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Zygmunt. 1991. *Modernity and ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Beach, Hugh. 1981. *Reindeer-herd management in transition. The case of Tourpon saameby in northern Sweden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Beach, Hugh. 1995. "The new Swedish Sámi policy – A dismal failure: concerning the Swedish Government's proposition 1992/93:32, Samerna och samisk kultur (Bill)." i Eyassu Gayim och Kristian Myntti. red. *Indigenous and tribal peoples' rights – 1993 and after*. Rovaniemi: University of Lapland.
- Bengtsson, Bertil. 1994. "Samernas rätt och statens rätt." *Svensk Juristtidning*, nr 5–6, 525–533.
- Benhabib, Seyla. 2002. *The claims of culture. Equality and diversity in the global era*. Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, Joshua. 1989. "Deliberation and democratic legitimacy." i Alan Hamlin och Philip Pettit. red. *The good polity: Normative analysis of the state*. Oxford: Basil Blackwell.
- Connolly, William E. 1991. *Identity\difference: Democratic negotiations of political paradox*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dahl, Robert A. 1999. *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront.
- Dahlstedt, Magnus. 2000. *Utanför demokratin. Marginaliseringens politiska konsekvenser*. Norrköping: Integrationsverket.
- Dworkin, Ronald. 1977. *Taking rights seriously*. London: Duckworth.

- Eduards, Maud. 2002. *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- Elster, Jon. 1986. "The market and the forum." i Jon Elster och Aanund Hylland. red. *The foundations of social choice theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FK debatt nr 51, 1917. Debatt i Första Kammaren, *Om ändringar i renbeteslagen m.m.*
- FK motion nr 209, 1920. Motion i Första Kammaren, *Av herr Lindhagen, om vidtagande av åtgärder, i syfte att lappbefolkningen må bliva representerad i riksdagen.*
- FK motion nr 210, 1930. Motion i Första Kammaren, *Av herr Lindhagen, om egen representation i riksdagen för lappbefolkningen.*
- Foucault, Michel. 1972. *Vetandets arkeologi*. Staffanstorp: Bo Cavefors bokförlag.
- Fraser, Nancy. 1995. "From redistribution to recognition: Dilemmas of justice in a 'post-socialist' age." *New Left Review*, NLR 1/212, July-August: 68-93.
- Glazer, Nathan. 1997. *We are all multiculturalists now*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Habermas, Jürgen. 1990. "Discourse ethics: Notes on a program of philosophical justification." i *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen. 1998. *Between facts and norms. Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Honneth, Axel. 1996. *The struggle for recognition. The moral grammar of social conflicts*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- KMB 1883. Kunglig Maj:ts Betänkande, *Förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige samt till förordning angående renmärken.*
- KMB 1906. Kunglig Maj:ts Betänkande, *Berättelse afgiven av 1906 års renbeteskommission.*
- KMB 1909. Kunglig Maj:ts Betänkande, *Förslag till omorganisation af lappskolväsendet.*
- Kukathas, Chandran. 1995. "Are there any cultural rights?" i Will Kymlicka. red. *The rights of minority cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Kvist, Roger. 1992. "Swedish Saami policy, 1550–1990." i Roger Kvist red. *Readings in Saami history, culture and language III*. Umeå: Umeå Universitet.

- Kymlicka, Will. 1989. *Liberalism, community and culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural citizenship. A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, Will. 1998. *Mångkulturellt medborgarskap*. Nora: Nya Doxa.
- Kymlicka, Will. 2001. *The politics in the vernacular: Nationalism, multiculturalism, and citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will och Wayne Norman. 2000. "Citizenship in culturally diverse societies: Issues, contexts, concepts." i Will Kymlicka och Wayne Norman. red. *Citizenship in diverse societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Laclau, Ernesto och Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony & socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Lange, Anders. 1995. *Invandrare om diskriminering. En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm: CEIFO.
- Lange, Anders. 1997. *Invandrare om diskriminering III*. Stockholm: CEIFO.
- Lantto, Patrik. 2000. *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*. Umeå: Umeå universitet.
- Lantto, Patrik. 2003. *Att göra sin stämna hörd: Svenska Samernas Riksförbund, samerörelsen och svensk samepolitik 1950–1962*. Umeå: Kulturgräns norr.
- Lewis, Dave. 1998. *Indigenous rights claims in welfare capitalist society: Recognition and implementation. The case of the Sami people in Norway, Sweden and Finland*. Rovaniemi: Arctic Centre University of Lapland.
- Magga, Ole Henrik. 2002. "The Saami parliament: Fulfilment of self-determination?" i Kristina Karppi och Johan Eriksson. red. *Conflict and cooperation in the North*. Umeå: Norrlands universitetsförlag.
- Minow, Martha. 1990. *Making all the difference. Inclusion, exclusion and American law*. New York: Cornell University Press.
- Mouffe, Chantal. 2000. *The democratic paradox*. London: Verso.
- Mörkenstam, Ulf. 1999. *Om "Lapparnes privilegier". Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997*. Stockholm: Stockholm Studies in Politics.
- Mörkenstam, Ulf. 2002. "Bilderna av den andre i svensk samepolitik." i Peter Hallberg och Claes Lernestedt. red. *Svenska värderingar?* Stockholm: Carlssons.

- Okin, Susan Moller. 2002. "Mångkulturalism – kvinnor i kläm?" i Joshua Cohen, Matthew Howard och Martha Nussbaum. red. *Mångkulturalism – kvinnor i kläm?* Göteborg: Daidalos.
- Oksenberg Rorty, Amelie. 1994. "The hidden politics of cultural identification." *Political Theory* 22:152-166.
- Parekh, Bhikhu. 2000. *Rethinking multiculturalism. Cultural diversity and political theory.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Pogge, Thomas W. 1997. "Group rights and ethnicity." i Ian Shapiro och Will Kymlicka. red. *Ethnicity and group rights.* New York: New York University Press.
- Proposition 1913:97, *Angående ökning av förslagsanslaget till lappmarks ecklesiastikverk.*
- Proposition 1971:51, *Förslag till rennäringslag m.m.*
- Proposition 1992/93:32, *Om samerna och samisk kultur m.m.*
- Rawls, John. 1993. *Political liberalism.* New York: Columbia University Press.
- Rawls, John. 1996. *En teori om rättvisa.* Göteborg: Daidalos.
- SFS 1886:38, *Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige.*
- SFS 1917:337, *Lag angående ändring i vissa delar av lagen den 1 juli 1898 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige.*
- SFS 1928:309, *Lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige.*
- SFS 1971:437, *Rennäringslag.*
- SFS 1992:1433, *Sametingslag.*
- Shachar, Ayelet. 2001. *Multicultural jurisdictions. Cultural differences and women's rights.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Shapiro, Ian. 2002. "Problems, methods, and theories in the study of politics, or what's wrong with Political Science and what to do about it." *Political Theory* 30:596-619.
- Skinner, Quentin. 2002. *Visions of politics. Regarding method.* Cambridge: Cambridge University Press.
- SOU 1960:41, *Samernas skolgång. Betänkande avgivet av 1957 års nomadskolutredning.*
- SOU 1966:12, *Renbetesmarkerna. Betänkande avgivet av renbetesmarksutredningen.*
- SOU 1968:16, *Rennäringen i Sverige. Betänkande avgivet av 1964 års rennäringsakkunniga.*
- SOU 1986:36, *Samernas folkrättsliga ställning. Delbetänkande av samerättsutredningen.*

- SOU 1989:41, *Samerätt och sameting. Huvudbetänkande av samerättsutredningen.*
- SOU 1997:193, *Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention för skydd av nationella minoriteter.*
- SOU 1999:25, *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169.*
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati!*
- Svensson, Tom G. 1976. *Ethnicity and mobilization in Sami politics.* Stockholm: Socialantropologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Svensson, Tom G. 1997. *The Sámi and their land: The Sámi vs the Swedish Crown: A study of the legal struggle for improved land rights: the Taxed Mountains case.* Oslo: Novus.
- Taylor, Charles. 1989. *The sources of the self. The making of the modern identity.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles. 1994. "Erkännandets politik." i Amy Gutmann. red. *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik.* Göteborg: Daidalos.
- Tully, James. 1995. *Strange multiplicity. Constitutionalism in an age of diversity.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt Höjer, Maria. 2002. *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin.* Malmö: Liber.
- Wolin, Sheldon. 1996. "Fugitive democracy." i Seyla Benhabib. red. *Democracy and difference. Contesting the boundaries of the political.* Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the politics of difference.* Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and democracy.* Oxford: Oxford University Press.

7. **Mångfald, nationell identitet och samhörighet**

Charles Westin

Sedan 1960-talet har invandringen och invandrarnas integration i samhället stått i centrum för den politiska debatten i Sverige. Politiken har utvecklats från att ha rört särfrågor på 1950-talet till att genomsyra samhällets alla domäner i vår egen tid – arbete, boende, utbildning, vård, omsorg, rättssystemet med mera. Även om en hel del av samhällets insatser har fungerat bra har mycket också visat sig vara problematiskt och svårlöst. Till det som har fungerat bra hör till exempel modersmålsundervisning för barn till invandrare, tolkservice, stöd till invandrades organisationer och rätten att naturalisera till svenskt medborgarskap. Vid internationell jämförelse har det senare utnyttjats förhållandevis väl. Rätten för utländska medborgare med permanent uppehållstillstånd att rösta vid kommunalval har dock inte utnyttjats i den utsträckning som statsmakterna hoppats på (Westin 2000).

Att många metoder och instrument fungerar bra i vissa avseenden betyder inte att det inte också finns skäl att förhålla sig kritisk i andra avseenden. Det står helt klart att integrationen inte alls har fungerat på somliga viktiga samhällsområden. Det faktum att arbetslösheten ligger konstant högre för personer med utländsk bakgrund oavsett rådande konjunkturläge än för personer med etnisk svensk bakgrund, även när de förra har svensk utbildning och svenskt medborgarskap, är ett allvarligt symptom. Det tyder på att systematisk etnisk diskriminering förekommer (Westin och Dingu-Kyrklund 1998). De åtgärder som vidtagits under mer än trettio års tid för att inlemma invandrare och flyktingar i samhället har därför inte fungerat inom den kanske allra viktigaste domänen, även om positiva exempel kan noteras i enskilda fall. Deltagande på arbetsmarknaden skiljer sig också för olika kategorier av invandrare. Generellt sett har situationen varit bättre för dem som kom till Sverige inom ramen för arbetskraftsinvandringen på 1960-talet än för flyktinggrupper som har kommit senare. Skillnaden beror på många samverkande faktorer, som exempelvis individuella

motiv att lämna hemlandet och långsiktiga mål med emigrationen. Den påverkas av kultur- och språkskillnader (det är generellt sett lättare för nordiska invandrare än för exempelvis icke-europeiska) och attityder hos den svenska befolkningen till personer från olika ursprungsländer. Strukturella förhållanden i samhället vid tidpunkten för invandringen (till exempel tillgången på arbete och bostäder) spelar också in och inte minst hur länge vederbörande befunnit sig i Sverige.

Betraktar vi invandrings- och integrationspolitiken som helhet är det uppenbart att oklarhet råder om de övergripande målen, och att målen till viss del står i konflikt med varandra. I denna artikel vill jag titta närmare på några övergripande frågor som har aktualiserats i det offentliga samhället. Jag vill i artikelns första del följa utvecklingen av den här diskursen genom nedslag i de viktiga offentliga utredningarna från 1960-talet fram till 2000-talet. I artikelns andra del vill jag ta upp två centrala frågor som ett mångkulturellt, mångetniskt samhälle behöver ta ställning till, nämligen den nationella självförståelsen och samhällets sammanhållning.

Den svenska politiken

Invandringspolitik och invandrarpolitik

Arbetskraftsinvandringen startade några år efter andra världskrigets slut och pågick under hela 1950-talet utan att avsätta nämnvärda spår i politiken, i den allmänna debatten eller i samhällsforskningen. 1961 års *Utlänningsutredning* lade fram betänkandet *Invandringen: Problematik och handläggning* år 1967 (SOU 1967:18). Ursprungligen hade utredningen tillsatts för att utreda vilka konsekvenser en svensk associering till EEC skulle få för uppehållstillstånd och utlänningskontrollen. Då regeringen 1963 beslutade att inte ansluta Sverige till EEC utan i stället satsa på frihandelssamarbetet inom EFTA fick utredningen ändrade direktiv och egentligen också ett nytt uppdrag. Utredningen presenterade en genomgång av gällande lagstiftning i fråga om utlänningars rättsställning i Sverige, utlänningspolitikens medel, gränskontroll, o.s.v., men behandlade inte alls frågor om invandringens långsiktiga konsekvenser för samhället. Utredningen var juridiskt inriktad, den låg inom Justitiedepartementet, och beaktade inte alls statsvetenskapliga eller sociologiska perspektiv. Därför

tillsattes *Invandrarutredningen* 1968 för att utarbeta förslag till en politik på just detta område.

Mot bakgrund av de stämningar som rådde internationellt under framför allt senare delen av 1960-talet är det förståeligt att myndigheterna oroade sig för möjliga konflikter mellan infödda och invandrare. Jonas Widgren, som var Invandrarutredningens huvudsekreterare åren 1971–74, skriver i sin bok *Svensk invandrapolitik* att de flesta sociala konflikter har ursprung i etniska och religiöst färgade motsättningar (Widgren 1980: 67).¹ Det var knappast en tillfällighet att ett av de första forskningsprojekt som Invandrarutredningen beställde var en attitydundersökning rörande svenskars inställning till invandring och till invandrare. Frågeformuläret utarbetades av utredningens vetenskapliga referensgrupp. Data samlades in 1969 och analyserades av Arne Trankell (1974). En preliminär sammanställning av resultaten presenterades emellertid redan 1970 av Sven Reinans. Vid sidan av den befarade ekonomiska nedgången 1972 kom den negativa och kritiska bild som den infödda befolkningen visade upp att utgöra ett bidragande argument för LO att avstyra fortsatt arbetskraftsinvandring. Den restriktiva invandringspolitik som gällt sedan dess har åtminstone viss grund i rädslan för en uppblussad social (eller etnisk) konflikt. En stor del av befolkningen har fortsatt att vara kritisk till invandringspolitiken. Detta har framkommit i en serie attitydundersökningar under årens lopp (Trankell 1974; Westin 1984, 1987; Lange och Westin 1993; Lange 1995). Opinionsen har till stor del förblivit kritisk. Samtidigt figurerar en annan opinionsyttring som upprörts över konsekvenserna av en sträng invandringspolitik när det gäller enskilda fall. Inte sällan har lokala folkopinioner mobiliserats för att i

¹ Invandrarutredningens betänkande uttrycker ungefär samma tanke men i mera inlindade formuleringar. Där nämns att det i riksdagen 1965 talades om invandrades "anpassningsproblem" (SOU 1974:69:47). "Anpassningsproblem" var ett begrepp som hördes under flera år, bland annat i samband med debatten om vilda strejker i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Till en början uppfattade regeringen och oppositionen de vilda strejkerna som knutna till motsättningar mellan infödd och invandrad arbetskraft (Dagens Nyheter 1970-01-23 och 1970-01-24). Detta säger ingenting om orsakerna till de vilda strejkerna utan det kastar snarare ljus över en utbredd förväntan på den tiden att konflikter skulle följa i invandringens kölvatten. I Invandrarutredningens slutbetänkande återfinns många formuleringar som vittnar om myndigheternas oro för kommande sociala motsättningar. Det sågs t.ex. som oroväckande att växande grupper av den vuxna befolkningen inte fick delta i allmänna val. Betänkandet anför vidare att en femtedel av invandrarna i Europa kommer från områden med kulturella och religiösa sedvänjor som starkt avviker från dem i den nya omgivningen (SOU 1974:69:77). Betänkandet lägger också ut texten om behovet av att stärka de mänskliga rättigheterna för att möjliggöra en tryggare rättsställning för utlänningar (ibid.:89).

ord och handling stödja enskilda familjers kamp om rätten till uppehållstillstånd. Myndigheterna hamnade därför i en defensiv position. Den restriktiva invandringspolitiken förklaras emellanåt så att den speglar en invandringskritisk opinion. Men det är ju också så att den förda politiken i väsentliga avseenden har bidragit till att forma och legitimera en opinion som är kritisk till invandring.

En av *invandringspolitikens* bakomliggande bevekelsegrunder synes ha varit viljan att undvika en social konflikt som har sin grund i stor invandring. Redan 1967 skärptes villkoren för invandring så att uppehållstillståndet knöts till arbetstillståndet som sedan dess har måst sökas från hemlandet. Sedan 1972 har invandringspolitiken officiellt sett varit restriktiv genom stoppet för arbetskraft från utomnordiska länder. Flyktingmottagningen, som inte berördes av det stoppet, kom så småningom ändå att bli föremål för åtstramning. Luciadagen 1989 skärptes tolkningen av vad som utgör grund för uppehållstillstånd på grund av politiska skäl. Humanitära skäl accepterades inte längre utan uppehållstillstånd som politisk flykting skulle endast beviljas sökande som helt odiskutabelt uppfyller Genèvekonventionens villkor. Ekonomer och demografer förutspår emellertid att det inom en inte alltför avlägsen framtid av demografiska skäl kommer att behövas importerad arbetskraft, bland annat inom vårdsektorn (Nilsson 2002a, 2002b). Regeringen avvisar alltså tanken på att öppna för arbetskraftsinvandring. Än så länge synes de riktlinjer för invandringspolitiken som gällt i över trettio år att ligga fast.

Invandrarpolitiken, som vi idag kallar integrationspolitik, syftade till att inlemma invandrare i storsamhället. Under 1960-talet ifrågasattes den för givet tagna assimilationsideologin rörande invandras inlemmande i samhället. Nathan Glazer (1963) visade att den amerikanska smältdegeln inte alls hade fungerat så som man allmänt hade föreställt sig. Kravet på assimilering framstod som orealistiskt men också orättfärdigt, som David Schwarz (1964) påpekade i en tidig debattartikel i Dagens Nyheter. Invandrade minoritetsgrupper började ställa krav på erkännande av den egna kulturella identiteten, exempelvis genom att kräva rätten att få driva egna skolor. Integration uppfattades som en möjlighet för etniska minoritetsgrupper att bevara sin kulturella särprägel samtidigt som de inlemmas i majoritetssamhällets ekonomi, produktion, resursfördelning, politik och styre. Invandrarpolitikens tre mål formulerades som jämlikhet, valfrihet och samverkan.

Det var med den allmänna välfärdspolitik (jämlikhet) i kombination med särskilda insatser, framför allt på språkområdet som integrationen skulle åstadkommas. Ingen skulle behöva bli "svensk" mot

sin vilja (valfrihet). Det tredje övergripande målet (samverkan) fick aldrig någon fullgod förklaring i Invandrarutredningens slutbetänkande. Tomas Hammar (1985) tolkade det som en tillämpning av jämlikhet och valfrihet inom politiken. Invandrarutredningens huvudsekreterare, Jonas Widgren, berättade på ett seminarium långt senare på 1990-talet att formuleringen *samverkan* inte avsåg annat än att myndigheter och invandrarnas organisationer måste finna sätt att lösa eventuella motsättningar (Widgren, personlig kommunikation). En undertext kan skönjas i form av en strategi att göra invandrarna mindre synliga, kanhända i syfte att undvika manifest konflikt. Efter en kritisk läsning av Invandrarutredningens förslag idag skulle man något polemiskt kunna säga att Sverige egentligen införde en assimilationspolitik som kallades integration.

Integrationspolitik

Begreppet integration är teoretiskt problematiskt. Det har framför allt diskuterats och definierats av sociologer och socialpsykologer. Inom den svenska diskursen har begreppet integration ofta givits en socialpsykologisk tolkning och setts som en individegenskap. Denna innebörd har givits spridning av socialpsykologer, som t.ex. John Berry som utvecklade en teori om ackulturativa strategier (Berry m.fl. 1992). Han operationaliserar begreppet i termer av deltagande i majoritetssamhällets ekonomiska och utbildningsmässiga domäner men under bevarande av värderingar, traditionellt språk och livsstil i övrigt inom familjelivets sektor som då alltså präglas av minoritetskulturens synsätt.

Ett centralt kriterium på integration i en sociologisk mening är delaktighet och deltagande – participation. Viktiga arenor för participation i majoritetssamhällets offentliga sfär är arbetsmarknaden, skolsystemet, föreningslivet och det politiska systemet. Ett skäl till att integration inte uppnås är att majoritetssamhället hindrar minoriteter från att delta i samhällslivet på jämlika villkor. Diskriminering utgör ett sådant hinder.² Ett annat skäl kan vara att minoriteten inte accepterar de spelregler som bestämts av majoritetssamhället, utan söker egna lösningar.

Olika grupperns participation på arbetsmarknaden, inom skolsystemet, inom organisationer och på andra områden kan mätas och

² 1978 års *Diskrimineringsutredning* utarbetade långtgående förslag som syftade till att stärka det rättsliga skyddet för etniska minoriteter mot negativ särbehandling, förslag som bara delvis fick stöd av riksdagen (SOU 1983:18:79–103).

relateras till varandra och i förhållande till totalpopulationen. Vi får en bild av ett tvärsnitt av samhället. Föreligger betydande skillnader mellan olika gruppers villkor kan detta vara en indikation på att integrationsproblem råder i samhället. Integration framstår som ett *tillstånd*.

Problematiserar vi begreppet integration ser vi att det även kan beteckna den *process* genom vilken etniska och kulturella minoriteter inlemmas i majoritetssamhället/storsamhället. Den amerikanske sociologen Milton Gordon (1964) formulerade en modell över gradvis tilltagande participation inom olika samhällsområden. Först kommer invandraren in i det ekonomiska systemet som kund och konsument, sedan in på arbetsmarknaden och i utbildningssystemet. Det tar som regel längre tid innan man blir delaktig i det politiska systemet. Att fullt ut anamma de värderingar och förhållningssätt som ligger till grund för svensk identitet tar mycket lång tid. Det kan handla om generationer. Enligt Gordons modell har fullständig assimilation i majoritetssamhället/storsamhället nåtts när giftermål och partnerbildning sker över tidigare etnicitets-, kultur och språkgränser. Gordon definierar integration som en process där integrationen så småningom leder till fullständig assimilation.

Gordons modell utpekar vissa områden som viktigare än andra när det gäller etniska, kulturella och språkliga minoriteters integration. *Ekonomisk integration* betyder att minoriteten är inlemmad i majoritetssamhällets reguljära former för fördelning av löner, ersättningar och bidrag. *Social integration* handlar om att människor kan mötas över de kulturella, etniska och språkliga gränserna i gemensam informell samvaro på sin fritid, i föreningslivet, i utbildning och arbete. *Boendeintegration* är av särskilt stor betydelse i ett modernt välfärdsamhälle därför att så mycket av samhällets servicefunktioner är rumsligt organiserade och administrerade. *Politisk integration* betyder att etniska, kulturella och språkliga minoriteter utnyttjar sina möjligheter som andra samhällsmedlemmar att påverka politiska beslut, till exempel genom att rösta vid allmänna val. Om minoriteter representeras proportionellt i beslutande församlingar kan detta också vara en indikator på fungerande politisk integration. Ytterligare ett kriterium som ibland nämns är att om frågor som är angelägna för kulturella och etniska minoriteter, till exempel språkpolitiska frågor, förs upp på den politiska dagordningen på liknande sätt som majoritetssamhällets frågor kan detta tyda på att politisk integration föreligger.

Integrationspolitiken såsom den formulerades av 1982 års *Invandrarpolitiska kommitté* fäste stor vikt vid organisationernas roll när det gällde att inlemma invandrarna i storsamhället, för på den punkten

hade perspektivet ännu inte skiftat (SOU 1984:58:73–96). Invandrarna framställdes som objekt för samhällets integrationspolitiska åtgärder. Uppfattningen om vad integration innebär har blivit mer nyanserad under de trettio år som frågan varit aktuell i Sverige. Berrys och Gordons teoretiska modeller kom dock i stor utsträckning att prägla den teoretiska integrationsdiskursen under lång tid, och perspektivet har i stort sett förblivit individinriktat. På ett teoretiskt plan nådde emellertid integrationsdiskursen en punkt då detta perspektiv inte längre var fruktbart. Perspektivet var ensidigt inriktat på krav som ställdes på invandrarna och metoderna att åstadkomma detta präglades av teknokratiska modeller. Likväl har frågan om integration alltjämt haft stor politisk aktualitet, vilket framgår av det faktum att ett statligt verk – Integrationsverket – inrättades så sent som 1998 med uppgift att handlägga integrationsfrågorna. *Integrationspolitiska maktutredningens* tillkomst 2000 får också ses som ett uttryck för den betydelse som regeringen alltjämt fäster vid de s.k. integrationsfrågorna.

Mångfaldspolitik

Det var med 1994 års *Invandrapolitiska kommitté* (SOU 1996:55) som termen mångfald introducerades i debatten, en term som både har skapat förvirring och som kom att innebära vissa teoretiska och handlingsmässiga utvecklingsmöjligheter. Det innebar något av ett perspektivskifte i och med att också ”den svenska sidan” i samspelet började beaktas. Begreppet mångfald har både deskriptiva och normativa konnotationer och i den politiska retoriken förekommer glidningar mellan en normativ och deskriptiv användning, vilket kan förklara en del av förvirringen. Deskriptivt handlar mångfald om den faktiska fördelningen av människor efter exempelvis etnicitet, klass, religion, sexuell orientering, språk och ursprung. Viktiga frågor som aktualiseras är hur mycket mångfald i denna mening som kan accepteras utan att social konflikt kommer till öppet uttryck. Hur mycket manifest mångfald kan tillåtas utan att samhällets kontroll över den sociala utvecklingen går förlorad?

Normativt syftar mångfald på någonting annat än fördelning. I analogi med teser från biologin anar jag ett underförstått antagande om att mångfald är bra därför att den möjliggör flera handlingsalternativ och medger större valmöjligheter, att den främjar tillväxt och utveckling i samhället. Den underförstådda värdepremissen när normativ mångfald hävdas är och måste vara jämlikhet. Detta blir emellertid sällan klart utsagt.

Den svenska jämlikhetspolitiken har utvecklats mot en bakgrund av nationell likhet. Detta har fått till konsekvens att jämlikhet i princip har tolkats, och även implementerats politiskt, som behandlingsmässig likhet. Den här traditionen kolliderar med den situation som nu råder där jämlikhet måste hävdas mot bakgrund av stora olikheter i en rad för människor centrala kollektiva identiteter, vilket ibland också kan komma att motivera behandlingsmässig olikhet, såsom positiv särbehandling och i vissa fall kanske kvotering. Det handlar om acceptans och respekt för olikhet. Det handlar också om att skapa en medvetenhet om för-givet-tagna och ofreflekterade förhållningssätt till den andre/andra så som de kommer till uttryck i etnocentrism, heteronormativitet och androcentrism. Ett centralt inslag i den normativa mångfaldstanken är vaksamhet mot varje form av diskriminering.

Mångfaldstanken behöver förankras hos den breda allmänheten. Tyvärr kännetecknas den offentliga diskussionen om mångfald av en hel del oklarhet, vilket kan leda till att åtgärder och strategier föreslås som inte nödvändigtvis är de mest lämpade för att just främja jämlikhet i samhället. Skeptiker låter sig knappast övertygas om vikten av jämlikhet genom uppifrån påbjudna turordningsregler, kvotering och liknande. Jämlikhet måste erövrats i politisk kamp.

Normativ mångfald är förstås nära knuten till deskriptiv, eller låt oss hellre säga distributiv, mångfald. Det paradoxala är att de eftergifter som politiska beslutsfattare uppenbarligen är beredda att göra för att inte utmana en etnocentrisk opinion är bland annat att hålla invandringen nere. Det mest bestående resultatet av Ny demokratis korta sejour i riksdagen åren 1991–94 var att alla partier tvingades av omständigheterna att acceptera en begränsning av flyktinginvandringen. Frågan om mångfald är emellertid knuten till frågan om invandring, och här fullbordas så cirkeln. Vi återkommer till invandringspolitiken. Om invandringen begränsas till ett minimum kommer distributiv mångfald (kulturell, etnisk och språklig) på sikt att motverkas. Målen att samtidigt begränsa invandring och verka för kulturell, etnisk och språklig mångfald är kontradiktoriska.

Invandringspolitiken behöver därför omprövas. Den officiella ståndpunkten är att i princip inte godta invandring från länder utanför EU om inte särskilda skäl föreligger, utan att endast acceptera flyktingar som uppfyller Genèvekonventionens kriterier på en politisk flykting. Denna politik rimmar illa med verkligheten. Internationella migranter tar sig till Europa och Nordamerika. Sverige utgör inget undantag. Dagens migrationsströmmar sammanhänger med den ojämna fördelningen av världens resurser, med globalisering av marknader, ekonomi och kommunikationer, med transnationella för-

bindelser och nätverk. I stället för att defensivt tillmötesgå en etnocentrisk hemmaopinion borde det officiella samhället hellre satsa offensivt. Att ställa upp för en realistisk invandringspolitik och en generös flyktingpolitik är ett stöd för distributiv mångfald. Att stå för en liberal och generös flyktingpolitik, inte bara i ord utan fastmer i handling, blir därtill ett stöd för den värdegrund på vilken det globala samhället måste bygga, de mänskliga rättigheterna. Dessa måste vara överordnade de snävt nationella och nationalistiska värdena. Om signalen i stället är att distributiv mångfald inte är önskvärd i samhället blir det svårt att vinna gehör för jämlikhetsprinciperna bakom normativ mångfald. Mångfaldspolitiken får inte bli ett medel för att komma till rätta med det som uppfattas som en besvärlig invandring. I stället behöver invandringspolitiken ses som ett positivt medel för att möjliggöra mångfald. Naturligtvis går långtifrån alla människor med på att mångfald är bra. En viktig uppgift är att förutsättningslöst debattera mångfaldens svårigheter och problem men också dess möjligheter. På kort sikt förefaller distributiv mångfald inom organisationer och företag, som samtidigt behöver pressa sina kostnader, inte vara effektivt i en rent företagsekonomisk mening, men andra värden än effektivitet behöver beaktas. Mångfald är bra därför att jämlikhet är den enda grund på vilken ett modernt demokratiskt samhälle kan baseras, samtidigt som vi vet att den stora variationen i sociala identiteter är det globala samfundets realitet, och därför också en realitet i Sverige eftersom Sverige är en integrerad del av det globala samfundet.

Hur ska analysen föras vidare? En alltmer brännande fråga är: Kan en stat som sedan mitten av 1800-talet (nationalromantiken, Skandinavism, folkskolans införande och de stora kanal- och järnvägsbyggena) och under ett och ett halvt sekel formats till en typisk nationalstat på några få år omdefiniera sig till och faktiskt också fungera som en stat och ett samhälle på mångfaldens grund? Svaret på den här retoriska frågan är givetvis nej. Detta förvandlingsnummer går inte med en gång utan det tar sin tid, det måste ske stegvis. Människor måste lära sig vad det innebär, hur det fungerar. Organisationer, institutioner, företag och myndigheter måste se över sina rutiner och ändra sin praxis. En sak är klar. Ett samhälle baserat på mångfaldens grund rör alla delar av samhällskroppen. Den förändring som jag talar om är fullt jämförbar med den samhällsomvandling som demokratins införande i Sverige innebar. Det var en process som sträckte sig över ganska lång tid, även om många förknippar den med vissa årtal då väsentliga reformer för demokratin introducerades – allmän rösträtt, kvinnors rösträtt och så vidare.

Den svenska mångfaldspolitiken har hittills till stor del handlat om att företag, organisationer och myndigheter har ålagts att utveckla mångfaldsplaner för sin verksamhet. Detta är naturligtvis ett sätt att starta processen på. Implementeringen följer i allt väsentligt en mall som redan har tillämpats för frågor om jämställdhet, arbetsmiljö och medinflytande, och så vidare, det vill säga att enheter på olika nivåer ska aktiveras, diskutera internt, utveckla strategier och ta ansvar för att dessa viktiga frågor förankras lokalt. Som så många gånger förut handlar även mångfaldsdiskursen om hur en uppifrån initierad politik transformeras till en politisk dynamik som drivs av krav underifrån. Eller annorlunda uttryckt, det handlar om att människor i sin vardag – på arbetsplatsen och under sin fritid – tar ansvar för mångfalden.

Jämställdhetsfrågor och arbetsmiljöfrågor har drivits i många årtionden av fackföreningar. Här finns ett allmänt medvetande om vad det innebär att främja jämställdhet mellan män och kvinnor. Det handlar om att motverka lönediskriminering och det handlar om makt och inflytande på lika villkor. Likaså finns ett allmänt medvetande om arbetsmiljöfrågornas betydelse, att förebygga olyckor och ohälsa till följd av organisatoriska brister på arbetsplatsen. När nu mångfaldsfrågor handläggs på ungefär samma sätt står samhället inför en väsentligt svårare pedagogisk uppgift. För väldigt många människor är troligen frågan om vad mångfald innebär i praktiken ganska diffus, och är det antagligen även för det departement som denna fråga sorterar under. Jag misstänker att många människor uppfattar ”mångfaldsfrågor” som en täckmantel för ”invandrarfrågor”. Som jag ser det handlar emellertid mångfaldsfrågor om mycket mer än etniska och språkliga identiteter. Det handlar om alla identiteter som konstrueras socialt, vare sig det gäller kön, klass, sexuell orientering, etnicitet, ursprung, ålder eller generation. I grund och botten handlar mångfald om jämlikhet, rättvisa, respekt för människors individualitet och särart. Därtill ska främjande av mångfald förstås som en kraftsamling mot varje form av diskriminering. Kruxet i Sverige är att ingen vision av vad ett samhälle baserat på mångfald kan innebära har formulerats. Varje politisk ideologi behöver formulera en vision, en utopi, ett mål att sträva mot. Hur kan då en vision av ett samhälle på mångfaldens grund se ut? För att besvara den frågan måste vi lämna serien av svenska utredningar och rikta blickarna utomlands, mot Storbritannien och en statlig utredning därifrån.

Tankar om en vision

Parekh-rapporten

År 2000 presenterade en brittisk kommission en rapport som enligt min uppfattning är av stor betydelse för mångfaldsdiskussionen i Sverige. Den är förstas inriktad på den brittiska situationen, men jag menar att dess allmänna slutsatser även är av stort intresse för den diskussion som förs i Sverige. Rapporten heter *The Future of Multi-Ethnic Britain* och den sammanställdes av Bhikhu Parekh, tillsammans med en stab av välmeriterade samhällsvetare. Inte minst viktigt är att ”vanliga” människor kommer till tals i denna rapport genom att s.k. fokusgrupper bildades på olika håll i landet. Inom dessa grupper diskuterades framtidsfrågor rörande mångfald. I media gjordes rapporten ned, vilket inte är förvånande eftersom den ställer väsentliga och svåra frågor. Kritiken hakade främst upp sig på några sidor som handlade om sambanden mellan ”brittisk identitet” och ”rasism”. Många kommentatorer gick i taket och betraktade rapporten som osaklig och tendentiös.³ Bhikhu Parekh har tillstått att formuleringen var olycklig. Enligt min uppfattning är boken ett viktigt inlägg i debatten om mångfald och det mångkulturella samhället, och den kritik som riktats mot rapporten i den brittiska pressen uppfattar jag som irrelevant för de huvudfrågor som rapporten egentligen tar upp.⁴

Den svenska statens historiska formering skiljer sig från den brittiska. Sverige är i högre grad en centraliserad nationalstat medan det nuvarande Storbritannien har tillkommit genom en union av kungadömen. Självfallet finns stora skillnader mellan Storbritannien och Sverige. Men likheter finns också i det parlamentariska systemet, den konstitutionella monarkin, synen på välfärdsstaten och mångkulturalism. Liknande analyser kan göras i vissa avseenden. Rapporten har

³ Det stycke som väckte pressens och allmänhetens ogillande lyder: “However, there is one major and so far insuperable barrier. Britishness, as much as Englishness, has systematic, largely unspoken, racial connotations. Whiteness nowhere features as an explicit condition of being British, but it is widely understood that Englishness, and therefore by extension Britishness, is racially coded. ‘There ain’t no black in the Union Jack’ it has been said.” (Parekh 2000: 38).

⁴ Visst finns ett samband av det slag som diskuteras mellan en stark gruppidentitet (som briter) och en negativ särbehandling av andra. Detta är grundläggande socialpsykologi.

därför mycket att tillföra den svenska debatten. Parekh-rapporten består av tre delar. I den första delen diskuteras den övergripande visionen om vad ett mångkulturellt och mångkulturellt samhälle innebär. I del två diskuteras konsekvenserna av mångfald för olika institutioner och myndigheter i samhället, och del tre tar upp förändringsstrategier.

De centrala institutioner och verksamhetsområden som avhandlas i del två är polisen; rättssystemet; utbildningssystemet; kultur (inklusive media) och sport; hälso- och sjukvården; arbetsmarknaden; invandrings- och flyktingpolitiken; det politiska systemet och den politiska representationen; samt slutligen religions- och trosfrågor. Förvisso kan vi för Sveriges vidkommande hämta inspiration och idéer från rapporten när det handlar om vad mångfald innebär inom olika samhällsdomäner och för hur verksamhetsområden organiseras. Den brittiska rapporten har en starkare betoning på anti-diskrimineringsarbete än vad vi är vana vid i Sverige. De svenska insatserna mot diskriminering ter sig tämligen lamma jämfört med de radikala förslag som framförs i rapporten, i synnerhet när det gäller polisens och rättssystemets arbete.

I andra avseenden ligger dock Sverige långt före. Det gäller i synnerhet på språkpolitikens område. Språkvetare i Sverige påpekar emellanåt att Sverige saknar en genomtänkt språkpolitik värd namnet (Boyd och Huss 2001). Ändå får man säga att vi har kommit bra mycket längre än vad man har gjort i Storbritannien. Det här speglar förstås det faktum att en övervägande del av de senaste femtio årens invandring till Storbritannien har utgått från tidigare kolonier i Afrika, Asien och Karibien. En stor del av alla invandrare har därför haft gångbara kunskaper i engelska, åtminstone som andra språk. Parekh-rapporten, liksom alla tidigare utredningar och forskningsrapporter, tar för givet att engelska, som det världsspråk det är, är det språk som gäller. Under senare år har Storbritannien blivit föremål för en flyktinginvandring från exempelvis Balkan, Afghanistan och delar av Centralasien. I dessa länder är kunskaperna i engelska inte alls lika självklara eller gedigna som i de tidigare sändarländerna Jamaica, Trinidad, Indien, Pakistan och Bangladesh. Sverige ligger också klart före när det gäller möjligheterna att naturalisera till landets medborgarskap. Det är inte så att det skulle vara mycket lättare i Sverige utan snarare handlar det om att de svenska reglerna för naturalisation är avpassade efter en mångfaldssituation. Förutom ett vandelsvillkor ställer Sverige inte andra inträdeskrav än att ha fast anknytning till landet genom stadigvarande bosättning. Den svenska målet att få personer som invandrat till Sverige att bli delaktiga i det politiska systemet kan också sägas ha realiserats i högre grad än motsvarande i Storbritannien.

Rapportens tredje del behandlar förändringsstrategier. Stor vikt läggs vid regeringens roll att leda utvecklingen mot ett mångetniskt, mångkulturellt samhälle. Lagstiftning och genomförande av nya rutiner och arbetssätt är av vital betydelse. Rapporten utmynnar i en lista över rekommendationer till regeringen. Här tycker jag dock att den brittiska diskussionen inte har kommit längre än vad den har gjort i Sverige. Förslagen blir i sista hand ganska urvattnade. De representerar bara en början. Den brittiska mångfaldsdiskursen skiljer sig emellertid från den svenska såtillvida att de brittiska förslagen är förankrade i den vision av ett mångetniskt, mångkulturellt samhälle som presenteras i rapportens första del. Det är alltså den första delen som enligt min uppfattning står för ett nytänkande och som förhoppningsvis kan provocera en svensk diskussion om mångfaldens villkor.

Del ett, Parekh-rapportens vision, omfattar sex kapitel som fokuserar på följande avgörande frågor: Den nationella myten; identiteter under förändring; social sammanhållning, jämlikhet och olikhet; att komma till rätta med sådana ideologier som nedvärderar medmänniskor på olika grunder (rasismer); att komma till rätta med ojämlikhet; samt att bygga upp en pluralistisk kultur med de mänskliga rättigheterna som grund. I återstoden av den här artikeln diskuterar jag vad två av dessa olika inslag betyder om vi tillämpar samma resonemang på den svenska situationen. Visionens centrala formulering är att Storbritannien såsom ett mångetniskt samhälle måste omfatta både "a community of individuals and a community of communities", fritt översatt ett samhälle som konstitueras av individer och ett samhälle som konstitueras av (olika) gemenskaper. Språkligt är formuleringen svåröversatt på grund av att ordet "community" kan betyda samhälle, gemenskap, samfund men också grupp. Individuella rättigheter och skyldigheter utgör en hörnsten, men det nya är att ett mångetniskt, mångkulturellt samhälle därutöver också måste erkänna att samhället omfattar ett flertal olika grupper med varierande behov, historisk anknytning, geografisk fördelning, språk, identiteter och erfarenheter.

Idén är radikal då den de facto innebär att grupprättigheter (och gruppskyldigheter) erkänns som en legitim grund för samhällsbygget utöver de individbaserade rättigheterna och skyldigheterna. Vi behöver dock inte vända oss längre än till Finland för att ta del av en konstitution som ger landskapet Åland en betydande autonomi samt långtgående språkliga rättigheter för den finlandssvenska fastlandsbefolkningen. I Parekh-rapporten diskuteras till exempel den brittiska identiteten, som ju ska inbegripa såväl engelsmän som skottar och walesare. Såväl Skottland som Wales och Nordirland har visst självstyre. De har till exempel egna parlament, eget rättsväsen (i Skottlands

fall) och olika skolsystem. England utgör emellertid den befolkningsmässigt, ekonomiskt och politiskt helt dominerade delen, och engelsmän tenderar gärna att likställa identiteten som britt med den som engelsman. Just för etnoterritoriella, historiska minoriteter har åtskilliga stater accepterat grupprättigheter och särbestämmelser. För andra etniska minoriteter har emellertid statens motstånd i allmänhet varit betydligt större när det gäller att bevilja dem särskilda rättigheter. Vi kan till exempel erinra oss att den svenska invandrapolitikens valfrihetsmål inte innebar något erkännande av grupprättigheter. Det nya som Parekh-rapporten för fram är således att invandrade minoriteter med identiteter knutna till religion, etnicitet, kultur och språk, men ej territorium, kan göra anspråk på statens erkännande av särskilda grupprättigheter utöver de individbaserade rättigheterna – “a community of communities”. Inte minst får denna tankegång betydelse för tolkningen och tillämpningen av jämlikhets- och rättvisebegreppen. Här förs en diskussion av politiska filosofer (se t.ex. Kymlicka 1995a, 1995b; Shapiro och Kymlicka 1997; Bauböck 1994; Castles och Davidson 2000). Frågan har direkt anknytning till vår förståelse av medborgarskapet och dess innebörd, något som jag strax återkommer till.

För att nå fram till ett mångkulturellt samhälle behöver en omvärdering och fördjupad analys göras av vad det svenska samhället är och hur det ser på sig självt. Om samhället verkligen vill komma till rätta med diskriminering och socialt utanförskap, om det vill motarbeta negativa förhållningssätt och diskriminerande praktiker, och om det på allvar vill ändra regelverken som ger etniska svenskar företräde, så behöver vi ompröva föreställningen om de grunder på vilka nationalstaten bygger. Detta innebär att kritiskt skärskåda och skriva om den nationella berättelsen om vilka som tillhör detta samhälle. Det innebär att göra upp med extrema nationalistiska värderingar. Om invandrade minoriteter ska inlemmas med bevarande av sina identiteter, måste existensen av särskilda rättigheter för traditionella minoriteter samtidigt erkännas på statens alla nivåer.

Kulturell och etnisk mångfald kan självfallet vara en stor tillgång för samhället, men kan också förorsaka spänning och social konflikt. Detta leder vidare till den avgörande frågan om på vilka grunder social sammanhållning (*social cohesion*) i ett mångkulturellt samhälle kan byggas. Den frågan har inte förts fram i den svenska debatten. Traditionellt fungerade religion, språk och kultur som sammanhållande faktorer. I den moderna, liberala demokratin har föreställningen om nationalstaten tjänat samma syfte. Om vi ifrågasätter den nationella myten behöver vi därför finna eller identifiera andra

grunder för den sociala sammanhållningen. Det finns emellertid inget enkelt svar på frågan om vad social sammanhållning bör grundas på i ett mångkulturellt samhälle. Ett grundläggande element måste nog vara universella normer och principer. Mänskliga rättigheter kan vara en utgångspunkt.

Svensk självförståelse

Enligt 1800-talets nationalromantiska föreställningar sågs det svenska folket som ättlingar till vikingarna. Vikingatiden heroiserades. Konst och litteratur gav spridning åt dessa föreställningar, till exempel Tegnér's *Frithiofs saga*. Med dessa idéer följde stereotypa föreställningar om det nordiska utseendet och karaktärsdrag. Vikingar porträtterades som resliga, blonda, blåögda och kraftfulla i handling. De korta, lakoniska runinskrptionerna som började återupptäckas spädde på med en bild av den ensamme, starke och rådice, men samtidigt fåordige nordbon. Dessa nationalromantiska idéer fick populär spridning genom skillingtryck, bonader och enklare litteratur som nådde den stora allmänheten. Det är i nationalromantiken som vi finner grunden till den omhuldade föreställningen att Sverige var ett etniskt och kulturellt homogent samhälle före efterkrigstidens invandring. Det hävdas att invandringen av arbetskraft ändade denna kulturella, etniska och språkliga homogenitet. Ett första steg mot en mångfaldspolitik måste därför vara att problematisera denna myt om nationell homogenitet eftersom den strider med historiska fakta.

Under sexhundra år, fram till 1809, var Finland en integrerad del av det svenska riket. Svensktalande bodde i de finska kustbygderna men inlandet var då som nu i det närmaste helt dominerat av en finsktalande befolkning. Den som talar om en gången tids nationella homogenitet bortser alltså från det faktum att det svenska riket innefattade Finland. Det rör sig om tre fjärdedelar av den tid som vi kan tala om en svensk statsbildning. Under förhållandevis lång tid innefattade staten också baltiska och tyska provinser. Under stormakts-tiden (1611–1718) var faktiskt en majoritet av befolkningen inom det svenska rikets gränser inte svensktalande. Under Hansatiden på 1300- och 1400-talen var befolkningsmajoriteten tysktalande i de största städerna (Stockholm, Visby och Kalmar).

Men låt oss blicka ännu längre tillbaka. Det territorium som den svenska statens historiska kärna utgick från omfattar landskapen runt de stora insjöarna Vänern, Vättern, Mälaren och Hjälmaren (Göta-landskapen, Småland och landskapen i Mälardalen). Den medeltida

Eriksgatan anger väl de centrala landskapen. Skåne, Blekinge och Halland erövrades från Danmark och inlemmades i den svenska statsbildningen först på 1600-talet, samtidigt med Bohuslän, Jämtland och Härjedalen, vilka som bekant tidigare var norska landskap. Införlivandet av dansk och norsk befolkning i dessa landskap framstår idag som synnerligen effektiv, trots hårt motstånd i synnerhet i Skåne. Att processen också innehöll brutala inslag tonas ned i den nationalistiska historieskrivningen. Gotland, som hade en delvis självständig ställning sedan Hansatiden och periodvis stod under dansk överhöghet, kom slutgiltigt att tillfalla Sverige under stormaktstiden. Det inre av de norrländska landskapen koloniserades under medeltiden från kusten där en svenskspråkig befolkning funnits sedan vikingatiden. Stora delar av den sydsamiska befolkningen trängdes efter hand undan och assimilerades troligen i storsamhället när förutsättningarna för renskötsel försämrades på grund av uppodling av jorden (Svanberg 1981). Samer och finnar särbehandlades ända in i vår egen tid. De områden som idag utgör den svenska statens territorium inlemmades i riksbyggnaden vid olika tidpunkter och på olika villkor. Den nationella berättelsen tonar ned denna källa till heterogenitet.

Med europeiska mått mätt har Sverige en liten befolkning inom ett stort territorium. Regionala skillnader har alltid varit stora även inom de historiska Göta- och Svealandskapen, vilket återspeglas i de många regionala dialekterna. Att många lokala mål betraktas som egna språk (t ex älvdalsmål, värmländska, gutniska m.fl.) beror på att dessa mål inte är regionala variationer av någon (tidig) enhetlig (riks-)svenska utan de har liksom svenska, danska, norska och isländska utvecklats direkt ur fornnordiska. Det är alltså mer än uttalet som skiljer dessa mål från rikssvenskan. Till stor del har de en egen vokabulär. Språket fungerade inte som instrument för kulturell homogenisering förrän i modern tid då ett standardiserat skriftspråk blev allmän egendom. Den främsta homogeniserande faktorn långt in på 1800-talet var den lutherska kyrkan. Kyrkan var den institution som praktiskt taget alla tillhörde. Därutöver kom kyrkan att bli nära knuten till staten och därigenom förknippad med politisk kontroll. Gustav Vasa, som regerade 1523 till 1560, utnyttjade reformationen för att centralisera statsmakten och stärka enväldet.

Föreställningen om en historisk, etnisk och kulturell homogenitet måste förstås som en sentida konstruktion vars syfte var och är att legitimeras nationalstatens hegemoni. Denna myt har rasister och nynazister tagit till sig. Nationalister kontrasterar myten om en förlorad nationell sammanhållning och solidaritet i det förflutna med de påstådda kaotiska konsekvenserna av mångkulturalism idag. Denna

föreställning ligger med andra ord i vägen för en förståelse av vad ett modernt mångkulturellt och mångetniskt samhälle är och kan vara.

Det finns en historisk kontinuitet, som inte handlar om kulturell homogenitet utan snarare om maktens lokus. Jag kan inte låta bli att apostrofera Gunnar Myrdal och peka på något som skulle kunna liknas vid ett svenskt dilemma.⁵ Det handlar om den samtida förekomsten – och motsättningen – mellan en historiskt grundad och allmänt omfattad jämlikhetstradition å ena sidan, och å den andra en subtil men byråkratisk, ibland arrogant maktutövning, ofta med goda avsikter men nästan alltid utformad så att den inte beaktar den enskildes erfarenheter och önskemål, eller marginaliserade minoritetsgruppers verklighet. Steriliseringspolitiken som inte officiellt avskaffades förrän 1976 är ett exempel på denna storebrorsideologi. Det var frånvaron av ett feodalt system under medeltiden som både var ursprunget till den starka svenska jämlikhetsideologin och lade grunden till den ovanligt starka centralmakt som Gustav Vasa inrättade och som senare var som gjord för nationalstatsprojektet. Under tidigare århundraden kom denna centralmakt att användas för kungahusets intressen, i modern tid har den antagit formen av en oberoende, mäktig och centraliserad byråkrati. De svårigheter som mångkulturalismen möter måste förstås i termer av dessa historiskt grundade motsättningar.

Ett mångkulturellt och mångetniskt samhälle måste bygga på premissen att vi har en, låt oss kalla det, "identitetsfrihet", som en analogi till religionsfrihet. Människor har många slags identiteter som övergår i varandra kors och tvärs. Det är dock människors kollektiva identiteter som får sociala konsekvenser. Vi behöver göra klart för oss att identiteter förändras över tid. Till exempel, den turkiska identitet som för ett från Turkiet invandrat föräldrapar är starkt förknippad med hemtrakten i Anatolien, släktskapsförhållanden, familjeband, språk och världsbild betyder säkerligen någonting helt annat för deras tonårsbarn som vuxit upp i Fittja. Hur låter sig tonårsbarnens "turkiska" identitet förenas med den "svenska" identitet som de också tillägnar sig bara genom att växa upp i Sverige? Vad betyder Öresundsbron för identiteten som skåning? Och var kommer identiteten som europé in i bilden när dagens invandring till Sverige huvudsakligen kommer från Asien? I ökad utsträckning måste vi räkna med att kollektiva identiteter utvecklas och förändras i ett mångkulturellt samhälle. Vissa etniskt och kulturellt grundade identiteter är slutna, d.v.s. att vem som helst inte kan räkna med att bli upptagen i en viss kategori av dem som

⁵ Gunnar Myrdal skrev boken "An American Dilemma" om de svartas situation i USA (Myrdal 1944).

redan externt och internt betraktas som tillhörande kategorin i fråga. Jag kan så att säga inte utan vidare "konvertera" exempelvis till en turkisk etnisk identitet. Andra identiteter kan vara mera inklusiva. Det gäller emellertid vanligen inte identiteter som är etniskt baserade. Medborgarskapsidentiteter å andra sidan kan vara, bör vara eller kan göras inklusiva.

Låt oss titta på en mycket viktig men ofta förbisedd fråga i diskussionen om den svenska statens omvandling till ett mångkulturellt samhälle. Situationen för de traditionella etniska och etnoterritoriella minoriteterna är givetvis av central betydelse för det mångkulturella samhällsbyggets trovärdighet. Judar, romer och resande räknas till de förra, samer och tornedalsfinnar till de senare. Frågor som rör dessa minoriteters livsvillkor behandlas emellertid oftast i andra sammanhang än som delar av mångfaldsdiskursen. Nu finns inte utrymme att utförligt diskutera alla dessa gruppers villkor här. Jag ska därför begränsa mig till att exemplifiera med samernas situation.

Samerna

För samernas vidkommande är det helt överskuggande problemet bristen på reellt erkännande av den traditionella och historiska rätten för renägare att nyttja mark för renbete. En renbeteslag finns med ett tillägg från så sent som 1989 som tillerkänner renägare denna rätt att bruka betesmark för hjordarna, samt att flytta hjordarna från sommarbete till vinterbete, och vice versa. Jordbrukare, jägarorganisationer, skogsnäring, gruvindustri och kraftbolag har emellertid ekonomiska intressen som inte sällan kolliderar med renskötseln. Markägare (bönder och skogsnäring) får full kompensation för skador som åsamkas grödor, skog och nyplanteringar genom renbetet. Men eftersom ersättning nödvändigtvis inbegriper en del administration och byråkrati anser många markägare att deras tillvaro skulle underlättas väsentligt om rennäringen inte gynnades av särbestämmelser. Som kollektiv är samerna inte principiellt intresserade av att äga mark utan just att nyttja marken enligt sedvanerätt. Juridiskt sett är problemet att historiska dokument saknas som oomtvistligt bekräftar denna rätt.

Skattefjällsmålet 1966–1981 var en av de största och längsta rättsliga processerna i svensk historia, och en av de symboliskt mest betydelsefulla. Renägare från Frostvikens och Hotagens samebyar i Jämtland gjorde anspråk på att äga mark. Dokument som de målsägande åberopade visade utan något som helst tvivel om dokumentens äkthet att samer på 1600-talet hade betalat skatt till den svenska kronan för

denna mark i Jämtland (Frostviken och Hotagen). Länsrätten i Jämtland dömde i enlighet med de målsägandes yrkande. Domen överklagades emellertid genom alla instanser. Högsta domstolen fann att bevisningen var otillräcklig för att fastställa äganderätt till marken. Enligt Högsta domstolen handlade det snarare om att samerna hade arrenderat marken (Svensson 1997). Det problematiska med Högsta domstolens beslut är att domen strider med prejudikat från andra fall. Där har det räckt att visa att förfäder till den målsägande parten skattat för mark för att fastställa att äganderätt till marken ifråga hör till ättlingar i nedstigande led enligt principerna för arv av egendom. Varför skulle detta inte gälla samiska målsägare? En förklaring ligger troligen i det faktum att den svenska staten har sett rensköttsel som ett yrke och samer som en yrkesgrupp, låt vara en yrkesgrupp för vilken vissa särbestämmelser gäller deras verksamhet, och inte som en etnisk minoritetsgrupp. I den officiella nomenklaturen räknas endast renägare (och deras familjer) som samer. För att vara renägare måste man tillhöra en sameby. Särbestämmelserna som i det samiska perspektivet rör sedvanerätt är från statens sida knutna till renskötseln, inte till den samiska etniska identiteten (jfr Mörkenstam i denna volym).

Följaktligen fråntogs samerna sin exklusiva rätt till småviltsjakt i den fjällnära regionen år 1992. Här kolliderade samernas intressen med önskemål från Jägarnas riksförbund. Denna stora organisation med cirka 300 000 medlemmar, jämfört med den samiska minoriteten på cirka 17 000 personer, leddes då av Socialdemokraternas förre partisekreterare Bo Toresson. Organisationen ansåg sig missgynnad i förhållande till samerna. För samerna blev detta beslut ytterligare en bekräftelse på att den svenska nationalstaten successivt urholkar sedvanerätten till mark och vilt. Rätten till småviltsjakt har kanske större symbolisk än ekonomisk betydelse även om det senare inte bör underskattas i den blandekonomi som utgör renskötande samers villkor. Frågan belyser problematiken med att särbehandling, oavsett vilka de rättsliga och historiska grunderna är, som gynnar en grupp samtidigt kan uppfattas av en annan grupp som orättvis. Det mångkulturella samhället måste ha en beredskap att hantera intressekonflikter av det här slaget på ett sådant sätt att den mäktigare parten inte bara genom majoritetsbeslut kan köra över den svagare.

Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) inrättades 1986. Förre ombudsmannen Frank Orton fann att flertalet fall av förment etnisk diskriminering som kom till DO:s kännedom hade anmälts av samer. Siffror är återigen belysande: 17 000 samer; cirka 900 000 utrikes födda invandrare. Samerna är förvisso en politiskt aktiv minoritet som värnar om sina intressen. De kan alltså vara mera benägna än

andra att anmäla fall av förment diskriminering. Även om vi tar detta med i beräkningen tyder den stora diskrepansen i anmälningar på att samerna är offer för en systematisk diskriminering.

Sverige har inte ratificerat ILO-konventionen nummer 169 om ursprungsfolk från 1989, vilket däremot USA, Canada, Danmark, Norge och Nya Zeeland har gjort. Finland väntas ratificera avtalet. Detta är ytterligare en bekräftelse på att den svenska staten inte vill uppfatta samerna som en etnisk minoritet. Till det positiva i den här balansräkningen måste dock nämnas att den svenska staten efter ett tusen år nu faktiskt erkänner samiska som ett nationellt minoritetsspråk, vilket ändå får betraktas som ett stort framsteg. Jämfört med ursprungsfolk i andra delar av världen har samerna en levnadsstandard som är jämförbar med majoritetsbefolkningens.

Medan en mångkulturell diskurs präglar invandrar- och integrationspolitiken är alltså en nationalstatsdiskurs alltjämt uppenbar i statens relationer med den samiska folkgruppen. Om Sverige ska omvandlas till ett mångkulturellt samhälle måste mångfalden gälla över hela linjen. Det duger inte att hävda mångkulturalitet i förhållande till vissa grupper men nationalstatliga principer i förhållande till andra.

Social sammanhållning

Den andra huvudfrågan från Parekh-rapporten som jag tar upp handlar om social sammanhållning i ett mångkulturellt samhälle. Denna fråga berörs sällan i den svenska debatten. En förklaring till att frågan inte har rests i Sverige kan vara att integrationsbegreppet så påtagligt har definierats och förståtts som en fråga om individuellt val och individuellt förhållningssätt. Empirisk socialpsykologisk forskning har till exempel belyst ackulturativa strategier (Virta och Westin 1999; Sam och Virta 2003) medan mera sociologiskt orienterad forskning har kunnat kasta ljus över participation inom olika samhällsdomäner (Diaz 1993; Hosseini-Kaladjahi 1997). Individperspektivet på integration har främjats genom en åtgärdsinriktad praxis inom det sociala arbetet. Det är trots allt förhållandevis enkelt på det praktiska planet att göra saker som når individer, eller som påverkar individer direkt, så som välfärdsservicen organiseras. Jag ifrågasätter inte det sätt på vilket det praktiska sociala arbetet utförs. Vad jag vill föreslå är ett kompletterande perspektiv. Då behöver vi emellertid ta några steg tillbaka och betrakta hela frågan om integration med nya glasögon. Vi behöver problematisera begreppet.

En annan vinkling på frågan om integration än den individinriktade är systemisk och holistisk. Enligt detta synsätt är integration inte ett begrepp som hänför sig till individuella element som ingår i ett system utan det avser systemet som helhet. Det är alltså detta system i sig som är mer eller mindre integrerat, inte dess element. Integration sägs vara för handen när delarna står i samklang med helheten. Överför vi detta perspektiv till samhällsvetenskapen avser integrationsfrågan då samhället som helhet, eller delar av samhället (exempelvis regioner, städer, stadsdelar, men också institutioner, organisationer och minoritetsgrupper), däremot inte individuella personer. Det är samhället som är mer eller mindre integrerat, inte dess individer. Nu är det här inte alls märkvärdigt eftersom vi faktiskt helt naturligt uppfattar segregation som ett systembegrepp och inte som en individegenskap.

Inom sociologin har denna fråga om det samstämda förhållandet mellan helhet och delar tolkats till att avse frågan om samhällets sammanhållning. Hur är samhället möjligt? frågade sig Georg Simmel (1981), och för oss till sociologins kanske mest centrala spörsmål, frågan om den sociala integrationens eller sammanhållningens grunder, alltså den fråga som kanske mer än någon annan sysselsatte sociologins klassiker. Att det är en central fråga framgår av det faktum att själva ordet samhälle (fornsvenska *samhaelde*) betyder just hålla samman, sammanhållen eller sammanhållning. Eftersom samhället är uppbyggt av en stor mängd komplexa, hierarkiska och parallella delsystem är Simmels fråga verkligen befogad. Hur är det möjligt att alla delar kan samordnas till en någorlunda väl fungerande helhet? Sammanhållning, eller integration, är alltså det mest utmärkande kännetecknet på ett samhälle, låt vara att sammanhållningen ibland kan fungera dåligt, att den kan vara bristfällig eller haltande i ett antal avseenden.

Integration i betydelsen av sammanhållning har studerats som ett fenomen som rör samhället i dess helhet, men också inom avgränsade delar – grupper, institutioner och organisationer. De klassiska sociologernas frågor om samhällets integration och samhällslivets elementära former har betydelse även för de integrationsfrågor som har aktualiserats i dagens samhälle. Två huvudförklaringar brukar anges till varför samhällen kan hålla samman. I vissa samhällen bygger sammanhållningen på att samhällets medlemmar i huvudsak formar sina liv efter gemensamma värderingar, normer och föreställningssystem. Sammanhållning är alltså ett resultat av likriktning. Traditionellt har kyrkan varit den viktigaste förmedlaren av värderingar och föreställningar om livets mening och därför ett instrument för sammanhållning. De nationella föreställningarna, förkroppsligade genom nationalstaten,

kom på 1800-talet att ersätta kyrkans sammanhållande roll. I socialdemokratins välfärdsbygge kom idén om folkhemmet att spela en liknande roll. I vår tid är det politiska systemet, skolan, arbetslivet och massmedia de viktigaste förmedlarna av värderingar, normer och föreställningar. Émile Durkheim kallar den form av sammanhållning som bygger på en gemensam och likriktad värderingsgrund för mekanisk solidaritet (Durkheim 1984). Den karakteriserar främst agrara och förindustriella samhällen. Den andra huvudförklaringen till social sammanhållning är arbetsdelning och specialisering. Arbetsdelningen leder visserligen till yrkesmässig differentiering men det sammanlagda resultatet av alla samhällsmedlemmars göranden och låtanden blir ändå integration, eftersom komplexa beroendeförhållanden utvecklas i ett system med arbetsdelning. Durkheim kallar denna sammanhållning organisk solidaritet (Durkheim 1984).

Durkheims analys avser i första hand differentiering inom arbetslivet och ekonomin. Det finns emellertid även andra differentieringar som fyller liknande komplementära funktioner, till exempel *genus* och *generation*. I ett demokratiskt samhälle fungerar även ett differentierat *partisystem* sammanhållande. Gemensamt för dessa exempel är institutionaliserade former för konfliktlösning om, och när, differentieringen leder till problematiska motsättningar. Differentiering i termer av kultur, religion och etnicitet har emellertid inte motsvarande komplementaritet inbyggd. Därför är de kollektiva identiteterna rörande kultur, religion och etnicitet betydligt mera problematiska när det gäller integration. Inte heller finns accepterade eller institutionaliserade former för konfliktlösning för kulturella, religiösa eller etniska konflikter.

I det mångkulturella, mångetniska samhället behöver vi betona den komplementaritet som den organiska solidariteten med en utvidgad tolkning innebär. Men vi behöver också lyfta fram en gemensam plattform som inte står för likriktning. Det är här som medborgarskapet kommer in i bilden.

Medborgarskap

Medborgarskapet är ett viktigt instrumentet för social sammanhållning och den plattform som det mångkulturella samhället behöver. Trots att svenskt medborgarskap tilldelas nyfödda enligt principen om *jus sanguinis*, det vill säga efter föräldrarnas medborgarskap, har integrationspolitiken syftat till att underlätta för permanent bosatta utländska medborgare att erhålla svenskt medborgarskap genom naturalisation.

Vid en europeisk jämförelse har Sverige liberala naturalisationsregler. Den som söker svenskt medborgarskap ska ha haft permanent uppehållstillstånd i fem år och då varit stadigvarande bosatt i landet. För nordiska medborgare gäller två år. Inga kunskaps- eller språktest krävs, men däremot oförvitlig vandel.

De flesta människor finner ingen anledning att ändra sitt medborgarskap eftersom de bor i den stat där de är medborgare. Den känslomässiga betydelse som de knyter till medborgarskapet har liten betydelse i vardagslivet. När emellertid en person beslutar sig för att bli naturaliserad kommer den känslomässiga betydelse och det subjektiva värde som är förknippat med det egna medborgarskapet att prövas (Westin 2003). Några stater tillåter nu inte avsägelse av medborgarskap, medan flera invandringsländer ogärna går med på dubbelt medborgarskap. Detta förklarar till viss del varför förhållandevis många permanent bosatta invandrare behåller sitt tidigare medborgarskap. Idag finns dock större förståelse för dubbelt medborgarskap vilket innebär att flera personer än tidigare har rätt att naturaliseras.⁶ De som avser att återvända till hemlandet har ingen anledning att byta medborgarskap. Om vi räknar bort denna kategori återstår ändå ett antal personer som inte vill byta medborgarskap. Genom att bli naturaliserade tycks de ge upp något av sin personliga identitet.

Varför, frågar jag mig, skulle det vara ”naturligt” att naturaliseras, och för vem är det ”naturligt”? Från andra livserfarenheter vet vi att det kan vara psykologiskt krävande att ändra fundamentala och kategoriska identiteter. Skilsmässor är ofta ytterst smärtsamma processer. Att klassresan kan frambringa känslor av främlingskap både i förhållande till den klass man lämnat och den man aspirerar på att tillhöra är omvitnat. Språkbyte är också krävande och förenat med känslan av att sakna ord för att uttrycka sina innersta tankar. I en del mångkulturella samhällen finns å andra sidan personer som kan konsten att manipulera identitetsmarkörer och passera till synes obehindrat mellan olika grupperingar. I Europa förefaller det vara mindre vanligt att

⁶ Det motstånd som finns hos många stater att acceptera dubbelt medborgarskap förklaras av att ingen stat vill införa mångtydighet i fråga om medborgerlig status. Idealt sett uppfattas medborgarskapet som ett antingen eller. Inga mellanformer bör förekomma. Teoretiskt baseras medborgarskapet på föreställningen om det entydiga förhållandet mellan individ och stat å ena sidan och mellan stat och territorium å den andra. Territoriell kontroll är ett centralt kriterium som måste uppfyllas för att en stat ska erkännas av omvärlden. Den skarpa gränsen mellan stater återspeglas i medborgarskapskategoriseringens diskreta natur. Internationell migration har nu lett till en situation i vilken ett stort antal personer med permanent uppehållstillstånd i invandringslandet saknar många av de medborgerliga rättigheterna. Den klassiska medborgarskapsfilosofin har ställts på huvudet.

människor rör sig så mellan olika etniska grupper och samhällen. Kanske är detta en följd av nationalstatsprojektet.

Det är staten som tilldelar individen medborgarskapets rättigheter och skyldigheter, och det är för staten som det ter sig ”naturligt” att inkorporera tidigare utländska medborgare. Det som är ”naturligt” med naturalisation från statens sida är att personer med permanent uppehållstillstånd helst bör vara medborgare eftersom staten behöver medborgarnas obrottsliga lojalitet i tider av nationell och internationell kris. Det som skiljer medborgarskapet från andra kollektiva identiteter, i synnerhet från sådana identiteter som faller tillbaka på föreställningen om ”naturliga” kategorier (*natural kinds*), t.ex. etnicitet, ”ras”, språk och kön,⁷ är att medborgarskapet grundar sig på ett kontraktsförhållande mellan individen och staten. Av terminologin (blodsprincipen och naturalisation) förleds vi emellertid att uppfatta medborgarskapet som jämförbart med ”naturligt givna” kategorier, vilket säkerligen är en lämning från filosofin bakom det nationella projektet. Om nu medborgarskapet ska jämföras med någon viktig identitet i vardagslivet borde det vara giftermål – giftermål snarare än sexuella relationer, eller möjligen partimedlemskap snarare än klassstillhörighet. Det skulle kunna uttryckas så att medborgarskapet förhåller sig till etnonationella kategoriseringar som giftermål förhåller sig till sex. Snarare än obskyra primordiala känslor som enligt Tönnies typologi hör till *Gemeinschaft* med innebörder av exklusivitet och överlägsenhet, handlar det moderna medborgarskapet om lag, rättvisa, ordning, rättigheter, ansvar, skyldigheter, jämlikhet, öppenhet, ömsesidighet och gemensamma intressen, med andra ord om *Gesellschaft* (Tönnies 1955).⁸ Trots allt är det kanske ”naturligt” att naturalisera, åtminstone i en politisk demokrati.

Svenska studier visar att de som har naturaliserat hamnar ganska nära majoritetsbefolkningens värden i ett antal sociala indikatorer som t.ex. utbildning, anställning, hälsa, brottslighet o.s.v. Däremot har utländska medborgare det genomgående sämre ställt (Westin 2000). De som naturaliserar till svenskt medborgarskap har tillbringat längre tid i

⁷ Kön och fenotypiskt utseende är kategorier som är givna genom genetik och biologi. Etnicitet och språk är givna kategorier med ursprung i livsvärlden. På vissa håll tillskrivs de en ursprunglighet bortom kultur och historia av ett slag som inte kan tillskrivas medborgarskapet.

⁸ Ferdinand Tönnies myntade 1887 en berömd typologi över två slags sociala relationer. Det moderna samhället innebär en övergång från en gemenskapskänsla som baseras på tanken om ett gemensamt öde, antingen det är i en by, en region eller en stat, till en samhörighet som bygger på överenskommelser, kontrakt och samarbete. Den förra (*Gemeinschaft*) är förbunden med en känsla av värme och trygghet som inte hör till den senare (*Gesellschaft*).

landet än de som inte har naturaliserat. De förra har haft längre tid att finna sig till rätta och de avser att stanna. Sannolikt följer beslutet att naturalisera som en logisk konsekvens av att de redan är inlemmade i storsamhället. Naturalisation har nog snarare varit ett resultat av en lyckad ”integration” på individnivån än förutsättningen för det, men i den vision av det mångkulturella samhället som vi behöver luta oss mot borde det också kunna vara tvärtom.

Antag nu att vi överför Durkheims analys av social solidaritet till det mångkulturella sammanhanget. Den traditionella idén om ett legalt medborgarskap som en endimensionell, otvetydig relation mellan individen och staten liknar Durkheims mekaniska solidaritet – social sammanhållning genom social homogenitet. Det är den föreställningen som behöver ersättas. Hur ser den tänkta situation ut som kan jämföras med Durkheims organiska solidaritet – social sammanhållning genom reciprocitet och ömsesidigt beroende?

Medborgarskapet skulle för det första inte längre fungera som ett instrument för att homogenisera en nationell befolkning utan snarare tjäna som en garant för de mänskliga rättigheterna. Vi måste, för det andra, frigöra oss från tanken på den entydiga kopplingen mellan medborgarskap och stat, och i stället tänka oss en uppsättning parallella men av varandra oberoende medborgarskapsformer. Många av de sociala rättigheterna och några av skyldigheterna som hör till det legala medborgarskapet skulle flyttas ned från staten till den lokala nivån. Det skulle till exempel kunna gälla allt som hör välfärdspolitiken, utbildning och arbetslivet till. Andra rättigheter och skyldigheter skulle kanske passa bättre på regional nivå, till exempel språkliga rättigheter, medan åter andra förmodligen skulle vara lämpligare att förlägga till en överstatlig nivå. Medborgarskapets innehåll skulle på så sätt kunna ses som en uppsättning rättigheter och skyldigheter som hör hemma på olika samhällsliga nivåer. Följaktligen blir det också myndigheter på olika nivåer som förlämnar individen dessa rättigheter. Den horisontella mångkulturaliteten behöver motsvaras av en vertikal differentiering av platser där skilda rättigheter och skyldigheter hör hemma. Om vi dekonstruerar medborgarskapet och omplacerar de sidor av dess innehåll som hänför sig till rättigheter och skyldigheter på andra, kanske lämpligare nivåer, finner vi att de nationella sentimenten är den rest som återstår. Behövs dessa i ett mångkulturellt och mångetniskt samhälle? Vi måste ställa oss frågor om nya former av medborgarskap, parallella medborgarskap som gäller på olika nivåer i samhället, och som kanhända till och med korsar statsgränserna transnationellt (Kondo och Westin 2003).

Slutord

I vardagligt tal hänför sig ordet ”svensk” mindre till medborgarskapet och medlemskap av den svenska staten och mer till den etniska identiteten. Ordet ”svensk” kan alltså både syfta på medborgarskapet och etniciteten. Av de infödda tenderar naturaliserade svenska medborgare inte att uppfattas som ”svenskar” på det sätt som immigranter till USA självklart accepteras som amerikaner när de har fått amerikanskt medborgarskap. En viktig uppgift är att finna på sätt att ”tilldela svenskhet” till alla svenska medborgare oavsett kultur, tro, hudfärg eller språk. Det innebär mer än att uppfinna en ny term. Problemet är att vinna allmän acceptans för denna syn vilket bara kan göras om förståelsen för vad det innebär att vara svensk omprövas. Vi behöver en berättelse om de folkgrupper som genom invandring, erövring eller kolonisation kom att hamna inom det territorium som blev den nuvarande svenska staten, och som med sina erfarenheter bidrog till att forma det som har blivit det moderna Sverige. De tyska borgarna under Hansan, svedjebruksfinnarna, vallonerna och andra har på avgörande sätt format svensk kultur, svenskt språk och svenskt samhälle. Vi behöver se samernas, tornedalingarnas, romernas och judarnas del i denna historia. Berättelsen behöver uppdateras för att även inkludera de personer som invandrat till Sverige under de senaste femtio åren. Vi behöver alltså formulera om berättelsen om Sverige och då lägga större tonvikt vid den historiska och kulturella mångfald som alltid har existerat sida vid sida om gemensamma drag och erfarenheter. Ingvar Svanberg och Mattias Tydén's stora arbete *Tusen år av invandring* är en god början (Svanberg och Tydén 1992).

Att omformulera den nationella berättelsen är en uppgift som gäller samhället som helhet. Det handlar inte bara om enkla policyrekommendationer. Representation och synlighet är två centrala frågor. Olikheter i språk, kultur och etnicitet bör inte tonas ned eller tystas ned. Oliktid behöver uppfattas som det normala tillståndet, självklart mot bakgrund av alla människors lika värde. ”Lika men olika”, som ett gammalt slagord lyder. Synlighet och representation i media är betydelsefullt eftersom det påverkar stereotyper, men ännu viktigare är politisk representation.

Vad ska ersätta den nationella myten? Svaret är tämligen givet och i linje med de mått och steg som redan har tagits: respekt för mänskliga rättigheter, jämlikhet, jämställdhet, rättvisa, solidaritet, demokrati, icke-diskriminering och de liberala friheterna, uttrycksfrihet, press-

frihet, församlingsfrihet, organisationsfrihet. Dessa är grundläggande universella värden som är nödvändiga men dock inte tillräckliga för att möjliggöra social sammanhållning i ett mångkulturellt samhälle. Ett viktigt kompletterande inslag är bemyndigande (*empowerment*) för de grupper som är eftersatta, det vill säga att möjligheten att påverka, förändra och förbättra den egna situationen görs tillgänglig för dem.

Att undvika intressekonflikter, att dölja dem eller bortse från dem, främjar inte social sammanhållning. Tvärtom, konflikter som har sin grund i intressemotsättningar, skilda perspektiv eller ambitioner spelar en viktig roll för att generera social sammanhållning. Social sammanhållning är inte detsamma som konsensus. Den stora utmaningen är att utveckla metoder att hantera social konflikt och intressemotsättningar på ett civiliserat sätt. Det innebär att respektera motpartens rätt till sin uppfattning men att samtidigt sträva mot att finna en lösning som båda parter kan acceptera. Vi har uppenbara modeller precis framför näsan i den parlamentariska processen, och i det regelverk som arbetsmarknadens parter står bakom. Social sammanhållning främjas av ömsesidighet på en samhällelig nivå, som Durkheim påpekade. Det viktiga politiska målet för ett mångkulturellt samhälle är då att möjliggöra en sådan ömsesidighet. Medborgarskapet är den gemensamma plattform som det mångkulturella och mångetniska samhället behöver, där anslutning till och upprätthållande av de mänskliga rättigheterna måste ersätta de nationella sentimenten.

Referenser

- Bauböck, Rainer. 1994. *Transnational citizenship*. Aldershot: Edward Elgar.
- Berry, John W., Y. H. Poortinga, M. H. Segall och P. R. Dasen. 1992. *Cross-cultural psychology. Research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boyd, Sally och Leena Huss. 2001. "Introduction." i Sally Boyd och Leena Huss. red. *Managing multilingualism in a European nation-state. Challenges for Sweden*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Castles, Stephen och Alastair Davidson. 2000. *Citizenship and migration*. New York: Routledge.
- Dagens Nyheter. 1970, 23 januari.
- Dagens Nyheter. 1970, 24 januari.
- Diaz, José Alberto. 1993. *Choosing integration. A theoretical and empirical study of the immigrant integration in Sweden*. Uppsala: Sociologiska institutionen.
- Durkheim, Émile. 1984[1893]. *The division of labour in society*. London: Macmillan.
- Glazer, Nathan. 1963. *Beyond the melting pot*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Gordon, Milton. 1964. *Assimilation in American life*. New York: Oxford University Press.
- Hammar, Tomas. 1985. *European immigration policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hosseini-Kaladjahi, Hassan. 1997. *Iranians in Sweden. Economic, cultural and social integration*. Stockholm: Stockholms universitet, Sociologiska institutionen.
- Kondo, Atsushi och Charles Westin red. 2003. *New concepts of citizenship*. Stockholm: CEIFO.
- Kymlicka, Will. 1995a. *The rights of minority cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will. 1995b. *Multicultural citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Lange, Anders och Charles Westin. 1993. *Den mångtydiga toleransen*. Stockholm: CEIFO.
- Lange, Anders. 1995. *Den svårfångade opinionen*. Stockholm: CEIFO.
- Myrdal, Gunnar. 1944. *An American dilemma. The negro problem and modern democracy*. New York: Harper.

- Nilsson, Åke. 2002a. "Arbetskraftsinvandring – en lösning på försörjningsbördan?" *Välfärdsbulletinen* nr 3, 18–21.
- Nilsson, Åke. 2002b. *Arbetskraftsinvandring – en lösning på försörjningsbördan?* Stockholm: SCB.
- Parekh, Bhiku m.fl. 2000. *The future of multi-ethnic Britain. The Parekh Report*. London: Profile Books.
- Reinans, Sven. 1970. "Sammanställning av svarsfrekvenser." Opublicerad promemoria. Stockholm: Invandrarutredningen, Arbetsmarknadsdepartementet.
- Sam, David Lachland och Erkki Virta. 2003. "Intergenerational value discrepancies in immigrant and domestic families and their impact on the psychological adaptation." *Journal of Adolescence* 25:213–231.
- Schwarz, David. 1964. "Utlänningsproblemet i Sverige." *Dagens Nyheter*, 21 oktober.
- Schwarz, David. 1964. "Utlänningarnas traditioner." *Dagens Nyheter*, 28 november.
- Shapiro, Ian och Will Kymlicka. red. 1997. *Ethnicity and group rights*. New York: New York University Press.
- Simmel, Georg. 1981[1908] *Hur är samhället möjligt? och andra essäer*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- SOU 1967:18, *Invandringen: Problematik och handläggning*. Utlänningsutredningen. Stockholm: Esselte.
- SOU 1974:69, *Invandrarna och minoriteterna*. Invandrarutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1983:18, *Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet*. Delbetänkande av Diskrimineringsutredningen. Stockholm: Liber.
- SOU 1984:55, *I rätt riktning: Etniska relationer i Sverige*. Slutbetänkande av Diskrimineringsutredningen. Stockholm: Liber.
- SOU 1984:58, *Invandrar- och minoritetspolitiken*. Slutbetänkande av Invandrapolitiska kommittén. Stockholm: Liber.
- SOU 1996:55, *Sverige, framtiden och mångfalden*. Slutbetänkande från Invandrapolitiska kommittén. Stockholm: Fritzes.
- Svanberg, Ingvar. 1981. *Sockenlappar. En etnologisk studie av bofasta samer och deras nomadiska förfäder i Mellansverige*. Uppsala: Uppsala universitet, Etnologiska institutionen.
- Svanberg, Ingvar och Mattias Tydén. 1992. *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm: Gidlunds.
- Svensson, Tom. G. 1997. *The Sámi and their land: the Sámi vs the Swedish Crown. A study of the legal struggle for improved land rights: the Taxed Mountains case*. Oslo: Novus.

- Trankell, Arne. 1974. "Svenskars fördomar mot invandrare." i SOU 1974:70, *Invandrarutredningens huvudbetänkande, bilagedelen*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Tönnies, Ferdinand. 1955[1887]. *Community and association*. London: Routledge och Kegan Paul Ltd.
- Westin, Charles. 1984. *Majoritet om minoritet*. Stockholm: Liber.
- Westin, Charles. 1987. *Den toleranta opinionen*. Stockholm: DEIFO.
- Westin, Charles. 2000. *Settlement and integration policies towards immigrants and their descendants in Sweden*. Geneva: ILO.
- Westin, Charles. 2003. "Citizenship and identity." i Atsushi Kondo och Charles Westin. red. *New concepts of citizenship*. Stockholm: CEIFO.
- Westin, Charles och Elena Dingu-Kyrklund. 1998. *Widening gaps. Problems of unemployment and integration*. Stockholm: CEIFO.
- Widgren, Jonas. 1980. *Svensk invandrapolitik*. Lund: Liber läromedel.
- Virta, Erkki och Charles Westin. 1999 *Psychological adjustment of adolescents with immigrant background in Sweden*. Stockholm: CEIFO.

Författarna

Karin Borevi, fil. dr i statskunskap, är sekreterare i Integrationspolitiska maktutredningen och verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

Anita Brnic, fil. dr i sociologi, arbetar som handläggare vid Enheten för mångkulturell utveckling, Göteborgs stad.

Ylva Brune, doktorand i journalistik och masskommunikation, lägger i juni 2004 fram sin doktorsavhandling vid Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet.

Anders Hellström, doktorand i statsvetenskap, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

Ulf Mörkenstam, fil. dr i statsvetenskap, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Bo Petersson, docent i statsvetenskap, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

Per Strömblad, fil. dr i statskunskap, är sekreterare i Integrationspolitiska maktutredningen och verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

Charles Westin, docent i pedagogik, är professor i invandringsforskning och föreståndare för Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer (CEIFO), Stockholms universitet.

Anders S. Wigerfelt, fil. dr i historia, är verksam vid utbildnings- och forskningsområdet Internationell Migration och Etniska Relationer (IMER), Malmö Högskola.

Integrationspolitiska maktutredningens rapporter

1. *Diskrimineras invandrarföretagare i Sverige? En empirisk studie av småföretagskonkurser under 1990-talet.* (SOU 2003:17)
Författare: Annette Tegnemo.
2. *Egenförsörjning eller bidragsförsörjning? Invandrarna, arbetsmarknaden och välfärdsstaten.* (SOU 2004:21)
Redaktör: Jan Ekberg.
3. *Kunskap för integration. Om makt i skola och utbildning i mångfaldens Sverige.* (SOU 2004:33)
Redaktörer: Karin Borevi och Per Strömblad.
4. *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag.* (SOU 2004:48)
Redaktörer: Karin Borevi och Per Strömblad.

Statens offentliga utredningar 2004

Kronologisk förteckning

1. Ett nationellt program om person-säkerhet. Ju.
2. Vem tjänar på att arbeta? Bilaga 14 till Långtidsutredningen 2003/04. Fi.
3. Tvång och förändring. Rättssäkerhet, vårdens innehåll och eftervård. + Bilagor. S.
4. Förnybara fordonsbränslen. Nationellt mål för 2005 och hur tillgängligheten av dessa bränslen kan ökas. M.
5. Från klassificering till urval. En översyn av Totalförsvarets pliktverk. Fö.
6. Översyn av personuppgiftslagen. Ju.
7. Ledningsrätt. Ju.
8. Folkbildning och lärande med ITK-stöd – en antologi om flexibelt lärande i folkhögskolor och studieförbund. U.
9. Bokpriskommissionens fjärde delrapport. Det skall vara billigt att köpa böcker och tidskrifter IV. Ku.
10. Rätten till skadestånd enligt konkurrenslagen. N.
11. Sveriges ekonomi – utsikter till 2020. Bilaga 1–2 till Långtidsutredningen 2003/04. Fi.
12. Patientskadelagen och läkemedelsförsäkringen – en översyn. S.
13. Samhällets insatser mot hiv/STI – att möta förändring. S.
14. Det ofullständiga pusslet. Behovet av att utveckla den ekonomiska styrningen och samordningen när det gäller länsstyrelserna. Fi.
15. Tolkförmedling. Kvalitet registrering tillsyn. Ju.
16. Digital Radio. Ku.
17. Turistfrämjande för ökad tillväxt. N.
18. Brottsförebyggande kunskapsutveckling. Ju.
19. Långtidsutredningen 2003/04. Fi.
20. Genetik, integritet och etik. S.
21. Egenförsörjning eller bidragsförsörjning? Invandrarna, arbetsmarknaden och välfärdsstaten. Ju.
22. Allmänhetens insyn i partiers och valkandidaters intäkter. Ju.
23. Från verksförordning till myndighetsförordning. Fi.
24. Utlandstjänstens villkor. Arbetsvillkor, ersättningssystem och skatteregler för statligt anställda under utlandsstationering. UD.
25. Informera om samhällets säkerhet. Fö.
26. Arbetstid vid vägtransporter – förslag till ny lag. N.
27. En Ny Doktorsutbildning – kraftsamling för excellens och tillväxt. U.
28. Hyressättning av vissa ändamålsbyggnader. Fi.
29. Tre vägar till den öppna högskolan. U.
30. Folkbildning i brytningstid – en utvärdering av studieförbund och folkhögskolor. U.
31. Flyktingskap och könsrelaterad förföljelse. UD.
32. Informationssäkerhet i Sverige och internationellt – en översikt. Fö.
33. Kunskap för integration. Om makt i skola och utbildning i mångfaldens Sverige. Ju.
34. Regional utveckling – utsikter till 2020. Bilaga 3 till Långtidsutredningen 2003/04. Fi.
35. Utan timplan – med målen i sikte. U.
36. Reformerade egendomsskatter. Fi.

37. Miljöbalkens sanktionssystem och hänsynsregler. M.
38. Alternativ för miljöbalkens prövningsorganisation. M.
39. Nytt regelverk för marksänd digital-TV. Ku.
40. Kortare instanskedja och ökad samordning. Alternativ för plan- och bygglagens prövningsorganisation. M.
41. Totalförsvarets forskningsinstitut. En översyn. Fö.
42. Lärare, forskare och läkare – tre kompetenser i en befattning. U.
43. Den könsuppdelade arbetsmarknaden. N.
44. Kan vi räkna med de äldre? Bilaga 5 till Långtidsutredningen 2003/04. Fi.
45. Nationaldagen – ny helgdag. Ju.
46. Svensk kod för bolagsstyrning. Förslag från Kodgruppen. Ju.
47. Näringslivet och förtroendet. + Bilagedel. Ju.
48. Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag. Ju.

Statens offentliga utredningar 2004

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Ett nationellt program om personsäkerhet. [1]
Översyn av personuppgiftslagen. [6]
Ledningsrätt. [7]
Tolkförmedling. Kvalitet registrering tillsyn. [15]
Brottsförebyggande kunskapsutveckling. [18]
Egenförsörjning eller bidragsförsörjning? Invandrarna, arbetsmarknaden och välfärdsstaten. [21]
Allmänhetens insyn i partiets och valkandidatens intäkter. [22]
Kunskap för integration. Om makt i skola och utbildning i mångfaldens Sverige. [33]
Nationaldagen – ny helgdag. [45]
Svensk kod för bolagsstyrning. Förslag från Kodgruppen. [46]
Näringslivet och förtroendet. + Bilagedel. [47]
Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media, och vardag. [48]

Utrikesdepartementet

- Utlandstjänstens villkor. Arbetsvillkor, ersättningssystem och skatteregler för statligt anställda under utlandsstationering. [24]
Flyktingskap och könsrelaterad förföljelse. [31]

Försvarsdepartementet

- Från klassificering till urval. En översyn av Totalförsvarets pliktverk. [5]
Informera om samhällets säkerhet. [25]

- Informationssäkerhet i Sverige och internationellt – en översikt. [32]
Totalförsvarets forskningsinstitut. En översyn. [41]

Socialdepartementet

- Tvång och förändring. Rättssäkerhet, vårdens innehåll och eftervård. + Bilagor. [3]
Patientskadelagen och läkemedelsförsäkringen – en översyn. [12]
Samhällets insatser mot hiv/STI – att möta förändring. [13]
Genetik, integritet och etik. [20]

Finansdepartementet

- Vem tjänar på att arbeta? Bilaga 14 till Långtidsutredningen 2003/04. [2]
Sveriges ekonomi – utsikter till 2020. Bilaga 1–2 till Långtidsutredningen 2003/04. [11]
Det ofullständiga pusslet. Behovet av att utveckla den ekonomiska styrningen och samordningen när det gäller länsstyrelserna. [14]
Långtidsutredningen 2003/04. [19]
Från verksförordning till myndighetsförordning. [23]
Hyressättning av vissa ändamålsbyggnader. [28]
Regional utveckling – utsikter till 2020. Bilaga 3 till Långtidsutredningen 2003/04. [34]
Reformerade egendomsskatter. [36]
Kan vi räkna med de äldre? Bilaga 5 till Långtidsutredningen 2003/04. [44]

Utbildningsdepartementet

- Folkbildning och lärande med ITK-stöd
– en antologi om flexibelt lärande i folk-
högskolor och studieförbund. [8]
- En Ny Doktorsutbildning – kraftsamling
för excellens och tillväxt. [27]
- Tre vägar till den öppna högskolan. [29]
- Folkbildning i brytningstid
– en utvärdering av studieförbund och
folkhögskolor. [30]
- Utan timplan – med målen i sikte. [35]
- Lärare, forskare och läkare –
tre kompetenser i en befattning. [42]

Kulturdepartementet

- Bokpriskommissionens fjärde delrapport.
Det skall vara billigt att köpa böcker och
tidskrifter IV. [9]
- Digital Radio. [16]
- Nytt regelverk för marksänd digital-TV.
[39]

Miljödepartementet

- Förnybara fordonsbränslen. Nationellt
mål för 2005 och hur tillgängligheten av
dessa bränslen kan ökas. [4]
- Miljöbalkens sanktionssystem och
hänsynsregler. [37]
- Alternativ för miljöbalkens prövnings-
organisation. [38]
- Kortare instanskedja och ökad samord-
ning. Alternativ för plan- och bygg-
lagens prövningsorganisation. [40]

Näringsdepartementet

- Rätten till skadestånd enligt konkurrens-
lagen. [10]
- Turistfrämjande för ökad tillväxt. [17]
- Arbetsvid vid vägtransporter – förslag till
ny lag. [26]
- Den könsuppdelade arbetsmarknaden. [43]